

O terenach zieleni we współczesnym mieście

3

POD REDAKCJĄ:
Macieja Kłopotowskiego i Doroty Gawryluk

BIAŁYSTOK 2016

TOŻSAMOŚĆ KRAJOBRAZU

O TERENACH ZIELENI WE WSPÓŁCZESNYM MIEŚCIE

---

pod redakcją
Macieja Kłopotowskiego i Doroty Gawryluk

Białystok 2016

Recenzenci:

dr hab. PIOTR URBAŃSKI – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
dr hab. inż. arch. AGATA ZACHARIASZ, prof. PK – Politechnika Krakowska

Redakcja:

Maciej Kłopotowski / Dorota Gawryluk

Projekt okładki:

Maciej Kłopotowski / Wojciech Matys
fot. M. Kłopotowski: Katowice, Międzynarodowe Centrum Kongresowe

Korekta techniczna i skład:

Andrzej Poskrobko

© Zespół Dydaktyczny Architektury Krajobrazu,
Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska
Politechnika Białostocka
Białystok 2016

All rights reserved

ISBN 978-83-62069-70-5

Agencja Wydawnicza EkoPress
www.ekopress.pl, 601 311 838

Druk i oprawa:
Drukarnia PrintGroup

SPIS TREŚCI

Natalia Przesmycka: Zieleń w kulturze miast	7
Dorota Gawryluk: Współczesny wizerunek zabytkowych parków publicznych miast woj. podlaskiego	22
Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk: Kształtowanie i podkreślanie tożsamości poprzez działania rewitalizacyjne z udziałem zieleni na przykładzie Berlina	36
Barbara Wycichowska: Tendencje rozwoju zieleni miejskiej w XXI w. Przykład Łodzi	46
Marta Skiba, Anna Bazan-Krzywoszańska: Walory środowiska. Kształtowanie zieleni w mieście. Studium przypadku Zielona Góra ..	59
Maciej Kłopotowski: Zieleń na terenie wielorodzinnych zespołów mieszkaniowych w Białymstoku. Część 1 – lata 1944-1970	72
Maciej Kłopotowski: Zieleń na terenie wielorodzinnych zespołów mieszkaniowych w Białymstoku. Część 2 – lata 1970-1989	89
Maciej Kłopotowski: Zieleń na terenie wielorodzinnych zespołów mieszkaniowych w Białymstoku. Część 3 – lata 1989-2016	104
Beata J. Gawryszewska: Ogród jako miejsce w krajobrazie miasta	115
Anna Bazan-Krzywoszańska, Marta Skiba: Ochrona zieleni w mieście. Studium przypadku – Zielona Góra	115
Zofia Tyszkiewicz: Rezerваты przyrody w Białymstoku	143
Anna Długozima: Czy istnieje model europejskiego cmentarza? Czyli o tożsamości w projektowaniu współczesnych założeń sepulkralnych	152

WPROWADZENIE

Tożsamość krajobrazu to cykl pięciu monografii pod wspólną redakcją dr. inż. arch. Macieja Kłopotowskiego i dr inż. arch. Doroty Gawryluk z Politechniki Białostockiej. Zamieszczono w nim czterdzieści osiem odrębnych publikacji prezentujących wyniki badań sześćdziesięciu pracowników naukowych, którzy wywodzą się z osiemnastu krajowych i dwóch zagranicznych uczelni wyższych oraz specjalistycznych pracowni projektowych. W gronie autorów poszczególnych rozdziałów znaleźli się zarówno uznani profesorowie jak i rozpoczynający swą naukową karierę doktoranci.

Poszczególne tomy cyklu systematyzują tematykę badawczą naukowców:

TOM 1 – O WARTOŚCIACH WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono problematyce metodologii badań i wartościowania krajobrazu oraz jego ochrony w dokumentach planistycznych, ponadto podjęto w nim problematykę legislacji w zakresie architektury krajobrazu.

TOM 2 – O DZIEDZICTWIE PRZESZŁOŚCI W KRAJOBRAZIE – poświęcono problematyce tożsamości miejsca kształtowanej przez obiekty architektoniczne i krajobrazowe, zaprezentowane badania dotyczyły analiz w skalach: obiektu, miasta i metropolii.

TOM 3 – O TERENACH ZIELENI WE WSPÓŁCZESNYM MIEŚCIE – poświęcono problematyce terenów zieleni w miastach, podjęto w nim zagadnienia parków i ogrodów historycznych oraz współczesnych, w tym związanych ze środowiskiem mieszkaniowym, problematykę tę poszerzono o zagadnienia ochrony zieleni w mieście.

N. Przesmycka omawia znaczenie terenów zieleni w mieście w różnych epokach. Zwraca uwagę, iż pełniła ona rolę: użytkową, kompozycyjną, ozdobną, zdrowotną. Autorka podkreśla, że obecnie przy zachowaniu szacunku dla czynnika przyrodniczego, podstawową funkcją tych terenów pozostaje stworzenie warunków do rekreacji. W przeciwieństwie do terenów zieleni w mieście dziewiętnastowiecznym, współcześnie ich rola to nie tylko antidotum na miejskie życie, lecz jego integralna część, ważny element kulturowy miasta.

Problematykę terenów zieleni publicznej we współczesnych polskich miastach podejmuje D. Gawryluk. Na przykładzie konkretnych realizacji z: Augustowa, Bia-

łegostoku, Łomży i Suwałk autorka omawia modernizację zabytkowych parków publicznych założonych w XIX i I poł. XX w. Podkreśla charakter i różnorodność wprowadzonych zmian wiążących się z rozwiązaniami formalnymi i funkcjonalnymi. Zwraca przy tym szczególną uwagę, iż procesy te przeprowadzone z szacunkiem dla wartości historycznych dają szansę na zachowanie ich tożsamości i kluczowej roli w przestrzeni miast.

Zagadnienie rewitalizacji terenów zieleni w mieście podnosi również M. Wilkosz-Mamcarczyk. Na przykładzie Berlina omawia problematykę odnowy centralnych przestrzeni miejskich, terenów postindustrialnych i zieleni osiedlowej. Autorka podkreśla znaczenie terenów zieleni w mieście. Zagadnienie to rozważa w wymiarze ekologicznym i kulturowym.

Podobną problematykę na przykładzie Łodzi omawia B. Wycichowska. Autorka odnosi się do strategii rozwoju miasta i wskazuje, jako priorytet rozwój „*do wewnątrz*”. Omawiane przez nią zagadnienia rewitalizacji przestrzeni zurbanizowanej poprzez wprowadzanie: rozbudowanego potencjału wodno-przyrodniczego miasta, budowę zielonych dachów, ścian i torowisk, budowę woonerfów, a także kreację wewnątrzkwartałowych zielonych szlaków pieszo-rowerowych i systemowe uzupełnianie zadrzewień przyulicznych, ma zdaniem autorki skutecznie gwarantować dalszy zrównoważony rozwój miasta.

M. Skiba i A. Bazan-Krzywoszańska analizują problematykę walorów terenów zieleni na przykładzie Zielonej Góry. Omawiają istniejące w tym zakresie narzędzia prawne. Autorki zwracają szczególną uwagę na jakość i znaczenie terenów zieleni w mieście. Przeciwstawiają je terenom inwestycyjnym. Postulują ochronę obiektów przyrodniczych zlokalizowanych na terenie miasta, widząc w nich niedoceniany potencjał i walor Zielonej Góry.

Problematykę terenów zieleni związanych z zabudową mieszkaniową podejmuje M. Kłopotowski. Autor w cyklu trzech kolejnych rozdziałów omawia problematykę projektowania, urządzania i użytkowania terenów zieleni związanych funkcjonalnie z wielorodzinną zabudową mieszkaniową. Białostockie realizacje z okresu 1944 – czasy współczesne, prezentuje w odniesieniu do przykładów ogólnopolskich. Charakterystyczne tendencje i zmiany w projektowaniu, realizacji i użytkowaniu terenów zieleni, autor omawia w podziale na dziesięciolecia. Kolejne dekady ilustrują odrębne koncepcje wynikające z uwarunkowań polityczno-gospodarczych oraz społecznych i estetycznych. Przegląd autor rozpoczyna od socrealistycznego miasta wyposażonego w parki i skwery oraz zieleni przyuliczną. Kolejny z etapów to społeczne osiedla i dzielnice mieszkaniowe wyposażone w parki osiedlowe i ogólnodostępne tereny rekreacyjne – wielkościami określone normatywnie urbanistycznym. Realizacje najnowsze to inwestycje developerskie powstające w oparciu

o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, które to określają minimalne powierzchnie zieleni związanej z budynkiem, co jest realizowane przez współczynnik powierzchni biologicznie czynnej.

Problematykę współczesnych terenów zieleni związanej z zabudową mieszkaniową podnosi również B. J. Gawryszewska. Autorka omawia relacje pomiędzy ogrodem i krajobrazem. Przedstawia ogród jako znak ilustrujący relacje człowieka i jego otoczenia. Na przykładzie warszawskiego osiedla Jazdów prezentuje konkretne realizacje będące potwierdzeniem możliwości demokratycznego budowania przestrzeni miasta.

Zagadnienie ochrony terenów zieleni w mieście, w tym utworzenie i propagowanie, w polityce przestrzennej, stref ochrony krajobrazu i zieleni, podejmują A. Bazan-Krzywoszańska i M. Skiba. Na przykładzie Zielonej Góry omawiają działania mogące przeciwstawić się negatywnym zjawiskom takim jak: problem rozlewania się i niekontrolowanego wzrostu miast.

Problematykę ochrony terenów zieleni w mieście na przykładzie rezerwatów przyrody omawia Z. Tyszkiewicz. Autorka charakteryzuje dwa rezerwaty leśne zlokalizowane na terenie Białegostoku. Omawia ich wartości oraz wskazuje rolę w systemie przyrodniczym miasta.

Odrębną grupę terenów zieleni stanowią cmentarze. Ich problematykę w krajobrazie współczesnych miast i wsi podejmuje A. Długozima. Autorka na przykładzie 69 obiektów zakładanych w latach 2001-15 w różnych państwach Europy, analizuje modele założeń sepulkralnych. Badane obiekty zrealizowane są w różnych uwarunkowaniach geograficznych, społeczno-kulturowych i prawnych co pozwala na bardzo szeroką prezentację zagadnienia.

TOM 4 – O RÓŻNORODNOŚCI WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono szerokiej problematyce różnorodności współczesnego krajobrazu, odniesiono się w nim do związku człowieka z jego otoczeniem, poruszono zagadnienia identyfikacji i akceptacji działań człowieka w przestrzeni.

TOM 5 – O KRAJOBRAZIE ZACHOWANYM I PRZEKSZTAŁCANYM – poświęcono zagadnieniom oceny i waloryzacji krajobrazu, zaprezentowano problemy związane z jego przekształcaniem oraz ochroną, wskazano przykłady rozwiązań modelowych.

Reasumując należy stwierdzić, iż tak szerokie spektrum autorów oraz prezentowanych przez nich tematów badawczych odzwierciedla i dokumentuje stan zainteresowań naukowych środowiska Architektury Krajobrazu w połowie drugiego dziesięciolecia dwudziestego pierwszego wieku.

ZIELEŃ W KULTURZE MIAST

Streszczenie: Zielen w miastach w różnych epokach postrzegana była inaczej i pełniła różną rolę: użytkową, kompozycyjną, ozdobną, zdrowotną. Obecnie, w erze tak zwanej ponowoczesności przywracany jest szacunek dla czynnika przyrodniczego, między innymi wyrażający się wszędzie obecną nadrzędną zasadą rozwoju zrównoważonego, oraz zwracaniem uwagi na stworzenie warunków do rekreacji w mieście. Parki jako element miejskiej kultury, wyrażającej się między innymi przez sposób spędzania wolnego czasu, na stałe wpisały się w obraz miast, stając się swoistym produktem urbanizacji. W przeciwieństwie do XIX wieku, ich obecna rola to nie tylko antidotum na życie w mieście, lecz jego integralna część, ważny element kulturowy miast.

Słowa kluczowe: kultura terenów zieleni, zielen miejska, zielen publiczna, park miejski

Pojęcie kultury obejmuje wszystko, co w zachowaniu i wyposażeniu członków społeczeństw ludzkich stanowi rezultat zbiorowej działalności¹. Kultura miast podlega przemianom związanym zarówno z ich rozwojem gospodarczym i przestrzennym, jak i ze zmianą stylu życia mieszkańców. Od lat 80-tych XX wieku nastąpiła znacząca przemiana identyfikacji kulturowej poszczególnych grup społecznych mieszkających w miastach. Dotychczasowy podział na grupy społeczne: etniczne, wiekowe, różniące się pod względem zarobków i wykształcenia; uległ zatarciu na rzecz tworzenia się grup, identyfikujących się podobnym sposobem „konsumpcji”², w szczególności w odniesieniu do czasu wolnego. Jest to widoczne również w polskich miastach. Jak zauważa Wojciech Burszta: *„identyfikacja społeczna, klasowo-warstwowa traci na znaczeniu i zostaje zastąpiona identyfikacją kulturalną opartą na indywidualnych wyborach zakresu i poziomu uczestnictwa w kulturze. Liczy się «smak kulturalny», gust, styl życia i wybory obyczajowe»*³.

Na kulturę składa się szereg czynników zarówno materialnych jak i niematerialnych. Zieleń, jako element materialny, jest składnikiem krajobrazu kulturowego miast dużych i małych. Tereny zieleni miejskiej, są również przestrzenią imprez kulturalnych, towarzysząc wydarzeniom ważnym dla życia w mieście, a nawet rodzajem oprawy dla „kultury miejskiej”. Ich rola, jako ogólnodostępnych przestrzeni zdarzeń kulturalnych, jest szczególnie istotna.

Nierozłączny związek krajobrazu z kulturą został podkreślony w preambule Europejskiej Konwencji Krajobrazowej z 2000 roku, w której uznano iż: *krajobraz przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych, (...) jest ważną częścią jakości życia ludzi mieszkających wszędzie: w obszarach miejskich i na wsi, na obszarach zdegradowanych jak również w obszarach o wysokiej jakości, na obszarach uznanych jako charakteryzujące się wyjątkowym pięknem, jak i w obszarach pospolitych*⁴.

Zieleń miejska jest elementem miasta, który w zależności od przyjętego kryterium można rozmaicie klasyfikować np. wg funkcji, użytkowników, własności, dostępności, z punktu widzenia ekologicznego, estetycznego czy zarządzania, lub podległości prawnej⁵. Jeżeli zieleń jest zadbana i dobrze zaprojektowana, to praktycznie zawsze i przez wszystkich jest odbierana pozytywnie. Brak zieleni w mieście,

---

¹ Encyklopedia Gazety Wyborczej, T. IX, s. 164, hasła encyklopedyczne opracowane przez PWN.

² P.L. Knox, *Cities, design and Urban life*, Routledge 2011, s. 9.

³ *Raport o stanie i różnicowaniach kultury miejskiej w Polsce*, opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008, za: http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportKultMiej/kult.miejska_streszczenie.pdf

⁴ Dziennik Ustaw z 2006 nr 14, poz. 98 wersja obowiązująca od 2005-01-01.

⁵ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006, s. 87.

zwłaszcza w strefach zamieszkania może powodować zwiększony stres i frustrację mieszkańców⁶.

Sposób postrzegania i wartościowania otoczenia już od progu świadomego życia kształtują tradycje kulturowe⁷. Na indywidualną wrażliwość estetyczną i odbiór otoczenia wpływają nie tylko wyniesione z domu wartości i poglądy, ale również poziom wykształcenia i otoczenie w jakim człowiek dorasta. W kulturze europejskiej kryteria piękna ewoluowały, jednak dominujące w różnych epokach było poszukiwanie ładu i harmonii. Jest to widoczne zarówno w urbanistyce, jak i w sztuce kształtowania zieleni i ogrodów.

Naturalne przestrzenie zieleni lub stworzone przez człowieka mają bezpośredni wpływ na piękno miasta. Rola czynnika przyrodniczego była różna w kolejnych epokach rozwoju miast: od znaczenia najważniejszego, decydującego o możliwości powstania miasta, z czasem uległa obniżeniu. Obecnie, w erze tak zwanej ponowoczesności przywracany jest szacunek dla czynnika przyrodniczego, między innymi wyrażający się wszędzie obecną nadrzędną zasadą rozwoju zrównoważonego, oraz zwracaniem uwagi na stworzenie warunków do rekreacji w mieście⁸.

Zieleń w strukturze miast to w większości przypadków zieleń urządzona (pod względem przestrzennym, funkcjonalnym czy kompozycyjnym). Wiąże się to z pierwotnym poczuciem ładu, zjawiskiem, które profesor Janusz Bogdanowski powiązywał bezpośrednio z tendencją do doszukiwania się w formach swobodnych spójności, które jednoznacznie odbiera się jako formy pozytywne⁹. Niezależnie od tego, które z tendencji w projektowaniu ogrodów były popularne w danej epoce (geometryczne czy swobodne i naturalistyczne), zieleń miejska zawsze nosiła cechy ścisłego podporządkowania jej formy celowi, któremu miała służyć.

Szczególnym rodzajem zieleni miejskiej są parki. Opanowanie fragmentu natury, poprzez nadanie jej określonych form, czy też doboru gatunków, oprócz celów użytkowych pełniło w mieście szczególną rolę – podnoszenia estetyki przestrzeni, wprowadzenia do obszaru zabudowanego elementu piękna i ożywienia krajobrazu miejskiego. Parki jako element miejskiej kultury, wyrażającej się między innymi

---

⁶ Przykładem celowego działania ograniczania korzystania z terenów zielonych w miastach, były hitlerowskie zakazy skierowane do ludności żydowskiej, korzystania z ławek znajdujących się na terenie miejskich parków i ogrodów, a potem także zakazy wstępu do nich. „Wynaturzenie” przestrzeni getta warszawskiego było działaniem planowanym, za: O. Pogorzelska, *Zieleń w getcie warszawskim*, *Kultura miasta*, nr 2/3 (5), 2009, s. 72.

⁷ A. Lis, *Struktura relacji pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem miejskim w procesie rekreacji*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2004, s. 31.

⁸ W. Kosiński, *Miasto i piękno miasta*, Politechnika Krakowska, Kraków 2011, s. 35.

⁹ J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław – Kraków 1976, s. 188.

przez sposób spędzania wolnego czasu, na stałe wpisały się w obraz miast, stając się swoistym produktem urbanizacji. W przeciwieństwie do XIX wieku, ich obecna rola to nie tylko antidotum na życie w mieście, lecz jego integralna część, ważny element kulturowy miast i tożsamości regionów¹⁰.

Zieleń jako element krajobrazu kulturowego miast i kompozycji urbanistycznej

Kluczowe znaczenie dla piękna miasta ma jego lokalizacja w naturalnym krajobrazie i wykorzystanie walorów przyrodniczych miejsca. Zabudowa miast ukształtowana w starożytności czy średniowieczu, w naturalny sposób zajmowała obszary najlepiej się do tego celu nadające, pozostawiając niezabudowane tereny niedostępne lub te, na których wznoszenie budynków wiązało się z jakimś ryzykiem. W efekcie miasta powstające w sposób organiczny, niezależnie od swojej lokalizacyjnej typologii, prawie zawsze tworzyły atrakcyjne zespoły zabudowy.

Zieleń publiczna jako element świadomie komponowanego miasta pojawiła się w historii stosunkowo późno. W antycznej Grecji zieleń towarzyszyła jedynie niektórym obiektom: gimnazjom czy okręgom świątynnym. Święte gaje oliwne znajdujące się najczęściej na obrzeżach akropolów izolowały symbolicznie miasto ludzi (polis) od miasta bogów (Akropolis). Drzewa te dawały schronienie, cień i oliwki, z których wytwarzano cenną oliwę.

W starożytności i średniowieczu większa część życia mieszczan toczyła się na zewnątrz, na ulicach i placach. Najważniejszym elementem przyrodniczym miast, przy którym toczyło się życie była woda. W miastach portowych nadbrzeża odgrywały rolę ośrodków gospodarczych życia miejskiego, co najmniej równorzędnych w stosunku do rynku¹¹. Urbanistyczne i architektoniczne urządzenie nadbrzeży podporządkowane było funkcjonalności ich użytkowania.

Pierwotnie ogrody położone w miastach pełniły przede wszystkim funkcje użytkowe, dostarczając owoców, warzyw i ziół. Ogrody mieszczan, w średniowieczu zlokalizowane były początkowo w obrębie murów miejskich, w nieznacznym stopniu uniezależniając mieszkańców miasta od produktów dostarczanych ze wsi. Około połowy XIII wieku uprawa w miastach, z uwagi na wzrastające ceny gruntów, przestała być zupełnie opłacalna. Zabudowa zacieśniała się, sięgając często terenów sąsiadujących lub wręcz przylegających do murów miejskich.

---

¹⁰ A. Zachariasz, *Zieleń...*, op. cit., s. 135.

¹¹ H. Samsonowicz, *Życie miasta średniowiecznego*, Poznań 2008, s. 101.

Ogrody w strukturze średniowiecznego miasta wiązały się z przede wszystkim z klasztorami, a w miastach większych z niektórymi założeniami rezydencjonalnymi¹².

Wykształcona w średniowieczu forma ogrodu zamkniętego *hortus conclusus* dotyczyła zarówno ogrodów klasztornych, świeckich i innych powiązanych z budynkami należącymi kościoła (katedr, czy szpitali). W Paryżu znajdował się słynny ogród przylegający do południowej ściany katedry Notre Dame. Ogród otoczony był niskim murem projektu Jeana de Chellesa. Ponieważ wejścia do ogrodu nie były strzeżone ogród był ogólnodostępny¹³.

Średniowieczny ogród ozdobny miał służyć wyciszeniu, wytchnieniu i introspekcji. Głównym ideowym przesłaniem średniowiecznych ogrodów przyklasztornych była melancholijna kontemplacja. Miały temu służyć trzy podstawowe elementy architektury ogrodowej: altana, sadzawka i labirynt. Wysokie labirynty, które we wczesnym średniowieczu symbolizowały poszukiwanie Boga w duszy, w miejskich ogrodach świeckich służyły przede wszystkim jako miejsca odosobnienia i spokoju, tak rzadkiego w średniowiecznym mieście. Obowiązkowy element ogrodu – sadzawka, była również szczególnym rodzajem wody w mieście¹⁴. Spokojne lustro czystej wody dawało możliwość ujrzenia własnego odbicia. Wrażenie spokoju potęgować miały również symbolicznie dobrane rośliny. Wonne gatunki dodatkowo neutralizowały przykre zapachy, które w średniowieczu były nieodłącznym elementem miastowości.

W renesansie nastąpił rozwój wiedzy i umiejętności z zakresu kształtowania kompozycji i możliwości perspektywicznego oddania rzeczywistości na rysunku. Skutkowało to analizowaniem miasta, przez ówczesnych projektantów i teoretyków, pod kątem relacji zachodzących pomiędzy jego poszczególnymi elementami. Analizowane i projektowane były nie tylko plany miast, ale również z ich sylwety, panoramy, otwarcia i zamknięcia widokowe, perspektywy i weduty¹⁵. Jednak modele idealnych miast renesansowych nie przewidywały wprowadzenia do struktury urbanistycznej terenów zieleni publicznej. Ogrody renesansowe powstawały jako ogrody prywatne, należące do wyższych warstw społecznych.

W baroku po raz pierwszy w pełni doceniono możliwości, jakie do kompozycji urbanistycznej może wnieść zielen. Rozwój sztuki ogrodowej w epoce baroku

---

¹² Miejskie zamki z dekoracyjnymi ogrodami pojawiły się we Francji już pod koniec dziewiątego stulecia. W Paryżu ozdobne ogrody świeckie, przylegające do prywatnych budynków lub leżące osobno zaczęły powstawać w X wieku w Cité.

¹³ R. Sennet, *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji zachodu*, Wyd. Marabut, 1996, s. 144.

¹⁴ Ibidem, s. 145.

¹⁵ W. Kosiński, *Miasto...*, op. cit., s. 43.

sprzyjał powstawaniu rozległych przestrzeni zieleni urządzonej, jednak jeszcze nie publicznej.

Jednym z najwcześniejszych przykładów kształtowania kompozycji miasta z zastosowaniem urządzonej, starannie zaplanowanej zieleni było Nancy. Plac de la Carrière jest przykładem tworzenia wnętrza urbanistycznego, którego ściany budowane są przez szpalery drzew, tworzących wewnętrzną aleję łączącą pałac królewski z miejskimi bramami. Charakterystyczne jest wprowadzenie zieleni w paśmie bastionów jako terenów o funkcji rekreacyjnej, łączących się z królewskimi ogrodami. Tereny te były częściowo dostępne dla mieszkańców miasta. Spacerowanie i przejażdżki były głównymi aktywnościami, wyższych warstw społecznych w przestrzeni najwcześniejszej zieleni publicznej. W przeciwieństwie do prywatnych ogrodów w założeniach rezydencjonalnych, o bogatym programie użytkowym, zieleni miejska miała przede wszystkim charakter reprezentacyjny i kompozycyjny, nie było zwyczaju przesiadywania na ławkach.

Kilkakrotnie w historii urbanistyki dostrzeżono rolę wody w kompozycji urbanistycznej – jako lustra podkreślającego monumentalność wybranych obiektów¹⁶. Obecnie docenia się przede wszystkim jej właściwości regulowania mikroklimatu i utrzymywania bioróżnorodności, co oczywiście stanowi nieodłączny element powiązanych ze sobą systemów zieleni miejskiej.

Zieleń jako antidotum na problemy życia w mieście

O ile pojęcie kultura miejska jest stosunkowo nowe, to różnice w jakości i sposobie życia mieszkańców miast i wsi dostrzeżono stosunkowo wcześniej. Postrzeganie miasta jako organizmu, do którego funkcjonowania powinny być zapewnione określone warunki, rozpowszechniło się w XVIII wieku, razem z rozwijającą się świadomością higieny. Miasto porównywano wówczas do ciała człowieka, dla którego zdrowego funkcjonowania konieczna jest czystość i niczym nie zakłócony ruch krwi – krążenie. Francuski urbanista Christian Patte użył nawet porównania do tętnic i żył, aby umotywić projekt ulicy jednokierunkowej¹⁷.

Idea usprawnienia ruchu w mieście, jest najbardziej widoczna w projektach francuskiego urbanisty Pierra L'Enfanta. Plan Waszyngtonu odzwierciedla oświe-

---

¹⁶ Świadome użycie wody jako „lustra” można zauważyć w założeniach zespołów świątynnych w Starożytnym Egipcie (np. Karnak, Luksor), w baroku w założeniach rezydencjonalnych i miejsko-rezydencjonalnych.

¹⁷ P. Marcinkiewicz, *The Rethoric of the City: Robinson Jeffers and A.R. Ammons*, Peter Lang Internationale Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Mein 2009, s. 53.

cenione poglądy na cyrkulację w układzie miejskim¹⁸. L'Enfant tworząc plan Waszyngtonu, nawiązał do antycznych ortogonalnych modeli miast i jednocześnie wprowadził nadrzędny układ komunikacyjny – wiele centryczny, odsuwając poza centrum układu ważne budynki rządowe. Bardzo ważne było również zapewnienie dobrej dostępności do „płuc miasta”, jakimi były tereny zielone publicznego parku. National Mall Parc, narysowany przez Ellicotta kontynuując ideę L'Enfanta (Grand Avenue) zachowuje linearne cechy, tworząc oś pomiędzy Potomakiem a Kapitołem. Ścieżki i alejki na tym terenie miały służyć „aktywnej” rekreacji – spacerom i przejażdżkom. Park zaplanowany w 1791 roku ukończony został w XX wieku. Prawdopodobnie L'Enfant inspirował się paryskim placem Ludwika XV zlokalizowanym nad Sekwaną na skraju ogrodów Tuileries¹⁹.

Formą pośrednią pomiędzy parkiem a zielenią towarzyszącą komunikacji są skwery. Początkowo ta forma zieleni miejskiej była charakterystyczna dla miast angielskich, gdzie pierwsze skwery zaczęły powstawać już w XVII wieku w Londynie²⁰. Londyńskie skwery, których w XVIII wieku było około dwudziestu, nie tworzyły jednak powiązanego ze sobą systemu, miały charakter ozdobnych placów. W pierwszej połowie XIX wieku oprócz kilkudziesięciu skwerów, miasto wzbogaciło się o śródmiejskie parki o różnych rozmiarach.

W XIX stuleciu przestrzenie zieleni publicznej zmieniły swoje znaczenie od „wysp krajobrazu w morzu domów”, aż po niezbędny komponent struktury urbanistycznej²¹.

Zieleń miejska a kultura czasu wolnego – zieleń elementem kultury miejskiej

Dla zidentyfikowania powiązań zieleni z kulturą miasta, ważne jest odniesienie się do sposobu spędzania czasu wolnego przez mieszczan. Jest to jeden z elementów znacznie wyróżniający kulturę miejską od wiejskiej. Należy wyraźnie rozróżnić czas wolny od czasu świątecznego, który był właściwy danemu stylowi życia i przejawiał się najczęściej zjednoczeniem społeczności, przy okazji odbywania ceremonii czy rytuału.

---

¹⁸ Ibidem, s. 214-215.

¹⁹ W epoce oświecenia Plac Ludwika XV w był rodzajem zielonego skweru. Jego naturalna forma była odmienna od zgeometryzowanych, uporządkowanych ogrodów królewskich, przez co dodatkowo podkreślony był jego publiczny charakter.

²⁰ Najstarszy to Covent Garden z 1630 roku i Leicester Square z 1635 roku w Londynie, za: L. Majdecki, *Historia Ogrodów*, T. II, Warszawa 2009, s. 312.

²¹ C. Steenbergen, *Teatrystico. The formal strategy and grammar of landscape architecture*. in: Knuijt, Martin-Ophuis, Hans – van Saane Peter (ed.): *Modern Park Design. Recent Trends*. Second edition, Bussum 1995, s. 116-132. 120.

Aż do XIX wieku tylko wyższe, uprzywilejowane warstwy społeczne dysponowały czasem wolnym. Kontakt z naturą w wolnym czasie, zapewniały wyższym warstwom społecznym pobyty w podmiejskich rezydencjach.

W Europie w XVIII wieku nie zakładano jeszcze co prawda otwartych ogrodów publicznych, jednak wiele z prywatnych posiadłości ogrodowych było udostępnianych (najczęściej w określonych godzinach) mieszkańcom miast. Zmiany przyniósł wiek XIX. W przeciągu kolejnych stu lat zwiększyła się ilość czasu wolnego, jakim dysponowali mieszkańcy miast²².

Przełomowym dla zieleni publicznej był wiek XIX, kiedy po raz pierwszy zieleń stała się ważnym, planowanym elementem struktury miasta. Była to odpowiedź na nasilające się problemy społeczne: złe warunki higieniczno-sanitarne i rosnącą klasę robotniczą. Parki publiczne dedykowane były wszystkim klasom społecznym, proletariusze mieli dzielić je z bogatszymi mieszczanami. Podstawowym rodzajem aktywności, dla jakiej parki były projektowane było spacerowanie, spotkanie się, a także „pokazywanie się” i oglądanie innych. Początkowo park było rodzajem ramy i scenografii dla pewnych aktywności społecznych²³, z czasem parki zaczęły różnicować się pod względem programowym²⁴, co możemy zaobserwować do dnia dzisiejszego.

W XIX wieku parki publiczne głównie w Europie i USA zakładane były na terenach należących do miast i to miasta były inwestorami. Większość parków publicznych posiadała regulamin użytkowania, a program użytkowy parków był stale weryfikowany i zwiększany. W większych miastach pod koniec XIX wieku powstawały wyspecjalizowane ogrody miejskie np. pomologiczne – przeznaczone na hodowlę drzew owocowych czy botaniczne.

Szczególne znaczenie publicznych terenów miejskiej zieleni, powoduje, że niektóre z nich powiązane są bardziej niż inne z kulturą miasta, w którym się znajdują. Przestrzenie te wpisują się nie tylko w krajobraz miast, lecz stają się również ważnym elementem jego tożsamości.

Przykładem miasta, w którym parki stanowią ważny element nie tylko w strukturze przestrzennej, ale również w kulturze miejskiej jest Londyn. W XIX wieku

---

²² 70-godzinny (w roku 1860) tydzień pracy, w 1960 roku stał się w Stanach Zjednoczonych 37-godzinny, we Francji z 80-85-godzinny stał się 45-48-godzinny. Do niedzieli stopniowo dołączał się drugi wolny dzień. Za: E. Molin, *Kultura czasu wolnego*, w: *Teoria Kultury Masowej*, Dwight McDonalds, s. 410.

²³ J. Koh, A. Beck, *Parks, People and City*, s. 15, artykuł na stronie: <http://www.environmental-expert.com> (dostęp: 05.05.2014).

²⁴ Majdecki L., *Historia Ogródów T. II, Od XVIII wieku do współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 312.

przystosowywano do funkcji publicznej zarówno ogrody królewskie (Green Park 21 ha, St. James's Park 37 ha), jak i tworzone nowe parki miejskie (np. Regent's Park proj. John Nash 1812, Battersea Park, proj. John Gibson). Regent's Park na powierzchni 190 ha zaprojektowany został łącznie z otaczającą zabudową i komunikacją w formie zewnętrznej, okalającej park obwodnicą. W środku parku John Nash przewidział miejsce na zabudowę mieszkaniową co nadawało parkowi wybitnie urbanistyczny charakter, (w formie okręgów, niestety niezrealizowana),

Szczególnie ważnym dla kultury miejskiej Londynu był i jest Hyde Park. Ogród ten stanowił własność królewską, jednak już w XVII wieku został częściowo udostępniony dla mieszkańców miasta. W XIX wieku oprócz swojej podstawowej funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej stał się miejscem zebrań i wieców, które odbywały się w słynnym Speakers' Corner. Park pełnił również rolę miejsca wystawienniczego. Na terenie parku odbyła się w 1851 roku część wystawy światowej – wzniesiono tu Pałac Kryształowy, przeniesiony później do Sydenham²⁵.

Również w XIX wieku zieleni zaistniała w kulturze miejskiej Paryża. Podczas przebudowy miasta w latach 1852-1870 pod kierunkiem barona Haussmanna po raz pierwszy w wielkomiejskim planie rozwoju Paryża zaplanowano kompleksowy system zieleni miejskiej. Szczególną, nowatorską ideą było powiązanie arterii komunikacyjnych z ciągami zieleni. Typologia rozwiązań projektowych (zrealizowanych i projektowanych) została opisana przez Adolphe Alphanda, inżyniera współpracującego z Haussmannem, w publikacji pt.: „Les Promenades des Paris” 1867-1873²⁶. Przedstawione w niej skwery i przekroje ulic, oraz detale takie jak np. nasadzenia drzew wraz z kratami ochronnymi stały się punktem odniesienia dla realizacji w innych miastach²⁷.

---

²⁵ Słynna wystawa światowa z 1851 roku po ogromnym sukcesie Crystal Palas zapoczątkowała budowę tysięcy ciepłarni, czemu sprzyjało zwolnienie płaskiego szkła od podatków, za: P. Hobhouse, *Historia Ogródów*, Warszawa, Arkady, 2007, s. 270. Współczesne miejskie, publiczne ogrody zimowe są ciągle rodzajem luksusu, na jaki mogą sobie pozwolić dobrze prosperujące miasta. W 2001 roku otwarto Eden Project, dotychczas największą na świecie ciepłarnię, zlokalizowaną jednak na terenach podmiejskich.

²⁶ Alphand został dyrektorem wydziału Robót Publicznych, a od 1878 roku również Prac Wodnych. Współpracował przy tworzeniu takich przestrzeni publicznych jak: Avenue de l'Observatoire, Ogrody Champs-Élysées, Parc Monceau, Boulevard Richard-Lenoir, Bois de Vincennes, Parc Montsouris, Bois de Boulogne, Parc des Buttes-Chaumont, Square des Batignolles, Jardin des Plantes du Mans, a sam prowadził prace przy fortyfikacjach Paryża, Ogrody Trocadéro, oraz przygotowania do wystawy światowej w 1889, oraz promenady i ogrody w Paris's Hôtel de Ville, za: http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Charles_Alphand (dostęp: 05.05.2014).

²⁷ Rolę drzew przyulicznych w sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej dostrzegł również jako jeden z pierwszych Ildefonso Cerda. W projekcie wielkomiejskiego rozwoju Barcelony, ogromną uwagę poświęcił kształtowaniu nie tylko układu komunikacyjnego i poszczególnych kwartałów zabudowy,

Il. 1. Inauguracja sezonu wyścigów konnych w Lasku Bulońskim
 (autor: Guérinot Andrieux, źródło: Le Monde illustré, n°3, za: <http://fr.wikipedia.org>)

Szczególne miejsce w kulturze miejskiej Paryża zajmuje Lasek Buloński. Inauguracja, dziś określibyśmy to „zmodernizowanego” Lasku Bulońskiego, nastąpiła w 1854 roku. Przestrzeń zaprojektowano w swobodnym, krajobrazowym stylu nawiązującym do parku angielskiego. W niecałą dekadę przestrzeń lasku przekształciła się w miejsce szczególne dla życia społeczeństwa Paryża, szeroko rozpoznawalny „Le Bois” Drugiego Imperium²⁸. Obszar ten przez stulecia należał do monarchów, jako prywatny teren polowań. Po ogłoszeniu Imperium, cesarz Napoleon III zdecydował o przekazaniu miejsca mieszkańcom Paryża i przeprojektowaniu go w stylu angielskim. Polecony przez Haussmanna, Alphand zaprojektował dwa połączone ze

---

ale również wprowadzeniu systemu przestrzeni publicznych i zadrzewień. Szerokie aleje obsadzone miały być podwójnymi szpalerami drzew, które oprócz funkcji ozdobnej je zaciaśniały. Na skrzyżowaniach, z charakterystycznie ściętymi narożnikami (co miało usprawnić skręcanie powozom) również przewidywano „wysepki” z zadrzewieniem. Plan Barcelony to przykład wieloaspektowego, całościowego podejścia do planowania miasta, w którym zielen publiczna, w tym przyuliczna odgrywa ważną rolę. Przestrzenie półpubliczne i półprywatne w formie dziedzińców wewnątrz bloków zabudowy, dostępne miały być przez bramy.

²⁸ R.S. Hopkins, *From place to espace: Napoleon III's transformations of the Bois de Boulogne*, w: *Proceedings of The western Society for French History*, S. 197, Volume 31 (2003), s. 210.

sobą zbiorniki wodne (Le Petit Lac i Le Grand Lac) z dwoma zadrzewionymi wyspami. Otoczenie jeziorok ścieżka spacerową, dawało możliwość obserwacji zmieniającego się, starannie zaplanowanego krajobrazu z okien powozu. Owa *tour de lacs*, stała się najważniejszą funkcją tego miejsca. Do dobrego tonu należało wśród wyższych sfer, odbywać popołudniowe przejażdżki dookoła jeziora, w których uczestniczył nawet sam cesarz²⁹. Lasek Buloński był miejscem, gdzie mężczyźni pokazywali i porównywali powozy i konie, a panie swoje suknie.

W 1856 roku Alphand zaprojektował kolejny obiekt dopełniający przestrzeń Lasku Bulońskiego: hipodrom z trybunami Longchamps. Przestrzeń ta wkrótce stała się miejscem modnym i elitarnym, użytkowanym przez najwyższe elity i najbogatszych, podtrzymując i podkreślając tym samym różnice klasowe. Dwa tory wyścigowe wyposażone zostały w trybuny, które pomieścić mogły jednocześnie ponad 5.000 widzów. Również w ich architekturze (proj. Gabriel Davioud) widoczne było zróżnicowanie ich wygody, dekoracyjności i estetyki: od najbardziej luksusowej pięciopiętrowej trybuny cesarskiej, przez pierwszą klasę, aż po naziemne miejsca stojące. Wkrótce miejsca na najbardziej prestiżowych trybunach należały tylko do członków Jockey's Club, który otrzymał 50-letnią koncesję na użytkowanie toru. Okolice jeziora w latach pięćdziesiątych XIX wieku przekształciły się w „strefę wymiany informacji” dla wyższej klasy, tor wyścigowy – w strefę prywatną dla członków klubu, a malownicze jezioro, znane z impresjonistycznych obrazów (Cercele des Peinteurs), wkrótce stało się zamkniętym terenem prywatnym należącym do cesarza³⁰.

Już w XVIII wieku plany miast Ameryki Północnej uwzględniały duże obszary zieleńców dostępnych dla wszystkich mieszkańców.

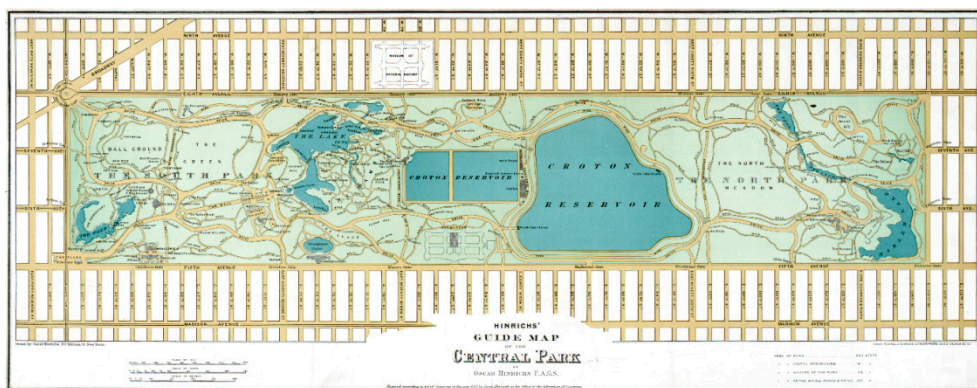
Koniec wieku XIX i początek XX przyniosły szereg udanych realizacji. Najbardziej spektakularnym przykładem jest nowojorski Central Park proj. Fredericka Law Olmsteda i Claverta Vaux. Wobec narastających problemów społecznych, spowodowanych napływem fali emigrantów z Europy i wiążącymi się z tym problemami higienicznymi i sanitarnymi, w Nowym Jorku zdecydowano się na stworzenie prawdziwie dostępnej otwartej przestrzeni publicznej. W 1851 roku stan Nowy Jork wydał pierwszą ustawę o parkach publicznych, wyznaczając tereny spe-

---

²⁹ Ibidem, s. 212.

³⁰ W 1865 roku Davidoud zaprojektował tam bogato zdobione pawilony Grand Chalet. Cercle stało się rodzajem powiększenia Pałacu Tuleries, a jezioro miejscem rozmaitych atrakcji dla elity np. ślizgawek na lodzie. Moda na łyżwiarstwo szybko rozprzestrzeniła się wśród niższych klas społecznych, które wobec braku możliwości wstępu na Cercle, próbowała jazdy na zamarzniętych innych zbiornikach wodnych np. na Grand Lac, gdzie jednak głębokość zbiornika i jego nieprzygotowanie do tego celu, sprawiały że zajęcie to było bardzo niebezpieczne.

cialnie dla użytku publicznego zlokalizowane pierwotnie pomiędzy Piątą i Ósmą Aleją. Były to nieużytki – tereny bagniste i kamieniste. W 1857 roku ogłoszono konkurs na zagospodarowanie parku³¹. Projekt Olmsteda i Vaxa zakładał stworzenie sielankowego krajobrazu i systemu dróg poprowadzonych w sposób kaligraficzny. Akcentem formalnym parku miała być podwójna aleja wiązków amerykańskich wzdłuż głównych ciągów pieszych. Central Park miał się stać oazą wiejskiego krajobrazu w mieście. Olmsted pisał: „*To jeden wielki cel Parku: zapewnić setkom tysięcy zmęczonych robotników, nie mających spędzania lata na wsi, próbki dzieła Bożego, które powinni poznać bez wielkich wydatków, to czym jest dla lepiej sytuowanych kosztowny pobyt w Górach Białych czy Adirionacks*”³². W 1858 roku Central Park został otwarty dla spacerowiczów. Zajmował on powierzchnię około 315 ha. Atrakcjami były: wielkie jezioro, mostki segregujące ruch pieszy od jeźdźnego, wnętrza krajobrazowe, łąka, ogród zoologiczny, czy atrakcje sezonowe takie jak lodowisko. Dzisiaj w parku można spacerować, biegać, jeździć na rowerze, rolkach czy konno. Central Park, dzięki swojej obecności w kulturze masowej, na stałe wpisał się w kulturalny obraz nie tylko Nowego Jorku, ale i całych Stanów Zjednoczonych.

Il. 2. Plan Central Parku w Nowym Jorku

(autor: Oscar Hinrichs, 1875; źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Central_Park_1875_Restored.png)

Projektanci Calvert Vaux i Frederick Law Olmsted stworzyli również bardzo ciekawy Prospect Park w Brooklinie (1868), oraz Jackson Park w Chicago, w którym w 1895 roku stanęły pawilony wystawy Chicago World's Fair³³. Za wzorce dla

³¹ P. Hobhouse, *Historia...*, s. 310-311.

³² Cyt za: *ibidem*, s. 311.

³³ Projekt terenów wystawowych razem z Danielem Burnhamem, za: <http://landscapevoice.com/jackson-park> (dostęp: 04.05.2014).

wspomnianych parków miejskich posłużyły naturalistyczne angielskie parki krajo-
brazowe, jednak skala i rozmach miały charakter urbanistyczny.

Zieleń miejska w XX wieku

W XX wieku ostrzeżono dla zieleni miejskiej nowe role, oraz wymierną, ekono-
miczną wartość utrzymywania w mieście terenów zielonych³⁴. Wraz z rozwojem
osiedli mieszkaniowych i urbanistyki o wyraźnie zarysowanych podziałach funk-
cjonalnych, zaczęły pojawiać się nowe rodzaje zieleni publicznej. W przestrzeniach
międzyblokowych, zgodnie z modernistycznymi ideami (między innymi Le Corbu-
siera) powstawały ogólnodostępne tereny zielone dedykowane mieszkańcom. Jed-
nocześnie obecne były idee zapewnienia indywidualnych ogrodów dla mieszkań-
ców miast. Początki ogrodów działkowych sięgają co prawda połowy XIX wieku,
jednak to w latach 30-tych XX wieku pracownicze ogródki działkowe, na stałe wpi-
sały się w obraz miast europejskich. Wypoczynek na działce jest jednym z najpopu-
larniejszych sposobów spędzania wolnego czasu przez mieszkańców miast. Ogródki
działkowe przynoszą wymierne korzyści zdrowotne, ekonomiczne i społeczne.
W ich użytkowaniu także można zauważyć zmiany oczekiwań użytkowników:
mniejsze oczekiwanie plonów, na rzecz ogrodu rekreacyjnego, ozdobnego³⁵.
W dwudziestoleciu międzywojennym powszechne były inicjatywy zakładania róż-
nego rodzaju ogrodów tematycznych np. przy szkołach. Znajomość roślin zielar-
skich miały przybliżać ogródki „lekarские”.

Parki w strukturze dwudziestowiecznego miasta pełnią rolę ważnego elementu
urbanistycznego. Już na początku stulecia doceniono przyrodniczą rolę powiąza-
nych w systemy pasm zieleni, często towarzyszących naturalnym dolinom lub cie-
kom wodnym, oraz układom komunikacyjnym. Dostrzeżono również izolacyjną
rolę zieleni. W dwudziestoleciu międzywojennym zadrzewienia stały się również
ważnym elementem ochrony przeciwlotniczej i przeciwigazowej.

Ilość i jakość zieleni publicznej w miastach mają bezpośrednie przełożenie na
jakość życia w mieście. O samej *jakości życia* zaczęto mówić na przełomie lat sześć-
dziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, kiedy określenie *poziom życia* przestało
wystarczać dla opisanego złożoności zjawiska. Na jakość życia składają się trzy głów-
ne kręgi problemowe: ochrona środowiska, przewyciężenie negatywnych skutków

---

³⁴ W Stanach Zjednoczonych już w latach czterdziestych XX wieku wykazano, że wartość terenów bu-
dowlanych w pobliżu parków rekreacyjnych wzrasta od 15 do 20%, za: A. Zachariasz, *Zieleń...*, s. 117.

³⁵ A. Pawlikowska-Piechotka, *Ogrody działkowe w rozwoju zrównoważonym współczesnego miasta*,
Problemy ekologii, Vol. 13, nr 2, marzec – kwiecień, 2009, s. 108-109.

urbanizacji oraz zagadnienia społeczne i psychologiczne³⁶. Jakość życia i kultura miejska są zatem ze sobą ściśle powiązane.

Jednym z wyrazów kultury w mieście, rozumianej jako zachowanie człowieka czy społeczności, jest stosunek do dziedzictwa przeszłości. Już w 1932 roku Henryk Jasiński zauważa: „jedno zachowane wielkie stare drzewo bardziej się przyczynia do ożywienia wyglądu ulicy, niż tuziny zasadzonych „miotek”³⁷. Ochrona starych zadrzewień towarzyszących komunikacji w miastach jest obecnie bardzo ważnym problemem. Kilkudziesięcioletnie drzewa przyuliczne zbyt łatwo są usuwane, lub tak ogławiane, że zatracają swój naturalny pokrój, i w konsekwencji zamierają. Sadzone współcześnie drzewo nie ma praktycznie szans na rozwój i osiągnięcie wieku „dojrzałego” i pełni gabarytów, zwłaszcza w śródmieściu. Już w okresie międzywojennym zwracano uwagę na potrzebę ochrony zieleni miejskiej, a niszczenie starodrzewu, wielokrotnie było: „przedmiotem dziennikarskich burz w szklance wody, wobec konspiracyjnego najczęściej ich charakteru, wybuchających stale post factum i pomagających tyle co umarłemu kadzidło. (...) Ta psychologia niszczycielstwa jest zjawiskiem szczególnie niepokojącym. Analizując nazbyt często spotykane objawy odnoszenia się do starych zadrzewień, odnosi się wrażenie, że oprócz bezmyślności, obojętności i ignorancji odgrywa też doniosłą rolę jakaś szczególnie zajadła i podstępna nienawiść”³⁸. Jakże współcześnie brzmi ta myśl.

Zmiana modelu miast przemysłowych lub upadek przemysłu w miastach, pozostawił ostatnie dekady XX wieku pod znakiem szukania rozwiązań przestrzennych dla przestrzeni poindustrialnych. W wielu przypadkach tereny te przeznaczono na nowoczesne parki miejskie. Obecnie większość ludzkości żyje w miastach. Wiek XXI będzie wiekiem miast w aspektach: społecznym, politycznym, kulturalnym i demograficznym. Miasta stały się głównym polem zainteresowania architektów krajobrazu, projektantów i twórców działających w przestrzeni publicznej. Mówiąc o przestrzeniach zieleni miejskiej w XXI wieku, w odróżnieniu od wcześniejszych: XIX i XX-wiecznych idei, nie chodzi już jedynie o przybliżenie mieszkańcom miast fragmentów natury, lecz o polepszanie jakości życia w mieście. W centrum zainteresowania jest człowiek i jego potrzeby, nie tylko w aspekcie spędzania wolnego czasu, ale również pracy czy nauki. W miastach krajów wysokorozwiniętych tworzone są nowe przestrzenie publiczne na terenach poprzemysłowych, zdegradowanych, nawet przez przywrócenie skanalizowanych kilkadziesiąt lat wcześniej rzek

---

³⁶ M. Misiuna, *Jakość życia – geneza i interpretacja pojęcia w kategoriach cywilizacji zachodniej*, *Przegląd Socjologiczny*, 1979, t. XXXI, s. 123. Pojęcie, którego definiowaniem zajmowali się przede wszystkim psychologowie i socjologowie.

³⁷ H. Jasiński *Bibliografia. Ochrona Przyrody*, Architekt, z. 1-2, R XXV, 1932, s. 57.

³⁸ *Ibidem*, s. 58.

(Seul, rzeczka Cheonggyecheon), czy schowanie pod powierzchnię tras szybkiego ruchu (projekt Madryt Rio).

Wielomilionowe inwestycje można zestawić z niskobudżetowymi, oddolnymi inicjatywami obywatelskimi, zwanymi „partyzantką urbanistyczną” czy „zieloną partyzantką”. Sadzenie roślin użytkowych w centrach miast, hodowanie warzyw na balkonie czy konstruowanie domków dla owadów, wydaje się być czymś więcej niż tylko modą ostatnich lat – staje się częścią miejskiej kultury.

Literatura

Bogdanowski J., *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wyd. PAN Wrocław – Kraków 1976.

Dziennik Ustaw z 2006 nr 14, poz. 98 wersja obowiązująca od 2005-01-01.

Encyklopedia Gazety Wyborczej, T. IX, s. 164, hasła encyklopedyczne opracowane przez PWN.

Hobhouse P., *Historia Ogrodów*, Warszawa, Arkady 2007.

Hopkins R.S., *From place to espace: Napoleon III's transformations of the Bois de Boulogne*, *Proceedings of the western Society for French History*. S. 197, Volume 31 (2003), 210.

Knox P.L., *Cities by design. The social life of urban forms*, Routledge Taylor&Francis Group, London, New York 2011.

Koh J., Beck A., *Parks, People and City*: <http://www.environmental-expert.com>.

Kosiński W., *Miasto i piękno miasta*, Politechnika Krakowska, Kraków 2011.

Lis Aleksandra, *Struktura relacji pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem miejskim w procesie rekreacji*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2004.

Majdecki L., *Historia Ogrodów T. II, Od XVIII wieku do współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Misiuna M., *Jakość życia – geneza i interpretacja pojęcia w kategoriach cywilizacji zachodniej*, *Przegląd Socjologiczny*, 1979, t. XXXI.

Morin E., *Kultura czasu wolnego*, w: *Teoria Kultury Masowej*, Dwight McDonalds, 410.

Pawlikowska-Piechotka A., *Ogrody działkowe w rozwoju zrównoważonym współczesnego miasta*, *Problemy Ekologii*, Vol. 13, nr 2, marzec-kwiecień 2009, 106-109.

Raport o stanie i różnicowaniach kultury miejskiej w Polsce, opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008, za: <http://www.kongreskultury.pl>.

Samsonowicz H., *Życie miasta średniowiecznego*, Wyd. Poznańskie, Poznań 2008.

Sennet R., *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji zachodu*, Wyd. Marabut, 1996.

Steenbergen C., *Teatroristico. The formal strategy and grammar of landscape architecture*. in: Knuijt, Martin – Ophuis, Hans – van Saane, Peter (ed) (1995): *Modern Park Design. Recent Trends*. Second edition. Bussum, 1995, 116-132.

Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków 2006.

Źródło internetowe:

<http://landscapevoice.com/jackson-park/>

WSPÓŁCZESNY WIZERUNEK ZABYTKOWYCH PARKÓW PUBLICZNYCH MIAST WOJ. PODLASKIEGO

Streszczenie: W artykule zostały omówione współczesne modernizacje zabytkowych parków publicznych założonych w XIX i I poł. XX w. w miastach województwa podlaskiego w Polsce. Procesy te przeprowadzone z szacunkiem dla wartości historycznych parków dają szansę na zachowanie ich tożsamości i kluczowej roli dla przestrzeni miast. W artykule przedstawiono główne zmiany formalne i funkcjonalne wprowadzone w zabytkowych parkach publicznych Augustowa, Białegostoku, Łomży i Suwałk na tle podobnych działań prowadzonych w wybranych polskich miastach.

Słowa kluczowe: park publiczny, modernizacja, rewaloryzacja, miasta Podlasia

1. Wprowadzenie

1.1. Tło historyczne powstawania ogrodów publicznych na terenach Polski

Ogrody publiczne stanowią istotną wartość standardu życia miejskiego od czasów, kiedy tylko zaczęły funkcjonować, jako nowy rodzaj przestrzeni ogólnodostępnej w miastach. Niezależnie od państwa czy wielkości miasta (Nowy Jork, Londyn, Paryż, Warszawa czy Augustów), w którym zostały założone, stanowią integralną część zabytkowych centrów czy osiedli mieszkaniowych oraz ich istotną wartość dodaną.

Na przestrzeni lat zmianom podlegały ich układy przestrzenne podyktowane aktualnymi koncepcjami estetycznymi (od klasycyzujących przez naturalistyczne, kaligraficzne do modernistycznych), ale także programy funkcjonalne dostosowane do potrzeb ówczesnych użytkowników parków (aleje spacerowe i do przejażdżek powozami, muszle koncertowe, w których występowały orkiestry muzyką umilając czas spacerowiczom). To modyfikacje oferty funkcjonalnej ostatnich dekad wprowadzone z zachowaniem wartości historycznych parków nadały im współczesny wymiar, w którym zabytkowy układ został uzupełniony o nowoczesne obiekty.

Parki publiczne rozumiane, jako tereny urządzonej zieleni dostępnej bez ograniczeń, zaczęto zakładać na szerszą skalę w pierwszej poł. XIX w., w drugiej zaś trend ten nabrał jeszcze większej intensywności. Promotorem tej idei była Anglia, ale inne kraje w dziedzinie tworzenia parków publicznych, podążały jej śladem stosunkowo szybko. *„W Anglii istotne było (...) znaczenie społeczne parków i rozwój sztuki ogrodowej, w Ameryce i Rosji dominowała potrzeba okazałości i aktywności, we Francji, Niemczech i w Polsce zwracano uwagę na efekt harmonii przestrzennej”*¹.

W Polsce, jako pierwsze, zostały otwarte dla odwiedzających w XVIII w. ogrody prywatne na wzór podobnych działań za granicą podejmowanych w XVII i XVIII w. np. paryskich królewskich ogrodów Tuileries i Luksemburskiego². Również rody arystokratyczne udostępniały ogrody przy własnych rezydencjach dla mieszkańców miast³.

---

¹ A. Böhm, A. Zachariasz, *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski. Landscape Architecture And Art Of Gardening. The Illustrated English-Polish Dictionary k-q*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 2005; A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, seria Architektura, monografia 336, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006, s. 30.

² L. Majdecki, *Historia ogrodów*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

³ A. Zachariasz, 2006; Wśród nich znalazły się Ogród Saski (1725), Ogród Rzeczypospolitej przy pałacu Krasieńskich (1768), Ks. Podkomorzego (1780) czy Łazienki Królewskie w Warszawie.

Najstarsze ogrody publiczne założone specjalnie do tego celu powstawały na terenie Polski w pierwszej poł. XIX w⁴. Publiczne tereny zieleni zakładano w postaci ogrodów i parków, plant, promenad (głównie na przedmieściach dużych miast, najczęściej w formie podwójnej alei drzew, w Warszawie – zespół alei dochodzących do zamku ujazdowskiego, promenada za Nowym Miastem do Koszar Gwardii Pieszej Koronnej), bulwarów, skwerów, parków uzdrowiskowych (zdrowowych), ogrodów botanicznych (Grodno – 1775, Wilno – 1781, Kraków – 1783), zoologicznych (Poznań 1871), wystawowych, pierwszych ogrodów dla dzieci (np. Krakowski Park Jordana, 1888) czy pierścieni promenad na terenach powojkowych (Promenada Staromiejska we Wrocławiu)⁵.

1.2. Współczesne tendencje w modernizacji zabytkowych ogrodów publicznych w Polsce

Wśród przykładów polskich zabytkowych parków publicznych, które na przełomie XX i XXI w. zostały odrestaurowane i zmodernizowane znajdujemy parki z grupy najstarszych (Kraśińskich i Skaryszewski w Warszawie czy Saski w Lublinie) oraz z okresu dwudziestolecia międzywojennego, czy pierwszych lat po II wojnie światowej (park Sowińskiego w Warszawie, park Oddziału Praga AK w Warszawie)⁶. Wszystkie te parki nadal pełnią kluczowe znaczenie w przestrzeni dzielnic i miast. Wiele spośród parków ma zachowane historyczne ogrodzenia (park Skaryszewski, im. Sowińskiego, Oddziału Praga AK w Warszawie, park Saski w Lublinie). We wnętrzach parków zabytkowe obiekty i pomniki są rewaloryzowane lub rekonstruowane (park Saski w Lublinie, ogród Kraśińskich w Warszawie, park Sowińskiego w Warszawie).

Nowe programy funkcjonalne honorują historyczne wartości układów parków. Obok tradycyjnych funkcji (rekreacyjnych, spacerowych) w przestrzeń parków

---

⁴ G. Ciołek, *Ogrody polskie (Wznowienie przygotował i uzupełniające rozdziały napisał Janusz Bogdanowski)*, Arkady, Warszawa 1978, s. 180; Za profesorem Gerardem Ciołkiem należy przypomnieć, że najstarsze na terenach polskich miejskie ogrody publiczne założono „w pierwszej połowie XIX w. (...) w Kielcach (1815), Sieradzu (1825), Koninie (1825), Częstochowie (1826), Słupcy (1826), Janowie Lubelskim (1830), Radomiu (1834), Suwałkach (1832), Płocku i Sandomierzu. Wśród tych ogrodów na wyróżnienie zasługuje park miejski w Lublinie, zwany Ogrodem Saskim, założony w roku 1837”.

⁵ A. Zachariasz 2006; L. Majdecki 2008; G. Ciołek 1978.

⁶ Tamże: Daty założenia parków: ogród przy pałacu Kraśińskich w Warszawie założony w 1768, w latach 1891-1895 przeprojektowany przez Franciszka Szaniora (w rewaloryzacji powrócono głównie do jego koncepcji), Park Saski w Lublinie wg planów inż. Feliksa Bieczynskiego(1837); Park Skaryszewski w Warszawie założony 1905-1922 przez Franciszka Szaniora; Park im. J. Sowińskiego w Warszawie – powstał w latach 1936-1937 według projektu Zygmunta Hellwiga; Park Oddziału Praga AK w Warszawie, dzielnica Praga Południe – w dwudziestoleciu międzywojennym był tam skwer, po II wojnie światowej założono park.

wkomponowano nowe elementy funkcjonalne np. place zabaw (park Saski w Lublinie, ogród Krasińskich w Warszawie, park Skaryszewski w Warszawie), wybrane z nich o bardzo rozbudowanej ofercie tj. urządzenia do wspinaczki linowej dla młodzieży, boiska do gry (park Oddziału Praga AK w Warszawie). W parkach obok historycznych pomników eksponowane są wystawy stałe i okresowe (np. wystawa miniatur architektury w parku Sowińskiego w Warszawie). W wydzielonej, ustronnej przestrzeni mogą być nawet przygotowane miejsca do grillowania (park Oddziału Praga AK w Warszawie). W przestrzeni wybranych parków zabytkowych zakładane są miejsca do wyprowadzania psów (park Skaryszewski w Warszawie). Program rekreacyjny jest rozbudowywany w zależności od wartości historycznej oraz lokalizacji parku (ogólnomiejski, dzielnicowy). Czytelne jest poszukiwanie „stosowności” w kształtowaniu nowej oferty funkcjonalnej i proponowanych aktywności (Imieniny Jana Kochanowskiego w ogrodzie Krasińskich w Warszawie). Obowiązującą zasadą jest lokalizacja nowych funkcji w harmonii z zabytkowym układem przestrzennym parków.

2. Metodologia pracy

W celu przeprowadzenia analizy współczesnych działań modernizacyjnych w parkach publicznych wybranych miast województwa podlaskiego oraz oceny stanu obecnego ich zagospodarowania posłużono się metodą porównawczą. Złożyły się na nią badania literaturowe współczesnych opracowań tematu prowadzone w kontekście badań źródeł archiwalnych (planów, map, dokumentacji administracyjnej przeprowadzonych prac, itp.) zgromadzonych głównie w Archiwach Państwowych w Białymstoku, Łomży, Suwałkach i Warszawie. Istotnym źródłem informacji na temat historii badanych parków były także stare pocztówki i zdjęcia. Konfrontowano je ze współczesnymi widokami tych samych miejsc w celu określenia zmian, które zaszły w formie i funkcji zagospodarowania parków.

Ramy czasowe przyjęte w celu wyselekcjonowania grupy badanych zabytkowych parków zostały określone przedziałem od poł. XIX w., kiedy wśród miast regionu Podlasia zaczęła być realizowana idea zakładania ogrodów publicznych, do początku II wojny światowej, ponieważ w dwudziestoleciu międzywojennym założono kolejne parki miejskie, które współcześnie mają już status zabytkowych potwierdzony nadaniem stosownego numeru rejestru zabytków. Parki założone po 1945 roku nie są uważane za zabytkowe.

Granice terenu badań wyznaczone są obszarem współczesnego województwa podlaskiego w zakresie historycznego przebiegu granicy Królestwa Polskiego i Ce-

sarstwa Rosyjskiego (1815-1863) oraz zaboru rosyjskiego od roku 1864 (a w nim Guberni Grodzieńskiej oraz Augustowskiej podzielonej na Łomżyńską i Suwałską).

Na podstawie opracowanej metodologii do analizy wybrano następujące miasta i założone w nich parki publiczne:

1. Augustów – ogród spacerowy na środku rynku (1846) – obecnie Rynek Zygmunta Augusta oraz ogród nad kanałem (poł. XIX w., 1901-1904 – przekształcony w skwer) – obecnie Park przy Starej Poczcie
2. Białystok – Stary Park (1895-1897, po 1935 przebudowany) – Park Stary im. Księcia Józefa Poniatowskiego, Park Planty (1930-1938) oraz Park Zwierzyniecki (lata 20. i 30 XX w.)
3. Łomża – Ogród Miejski – park spacerowy zwany Saskim (1842) oraz Park Ludowy (1905)
4. Suwałki – Ogród Miejski – obecnie Park Konstytucji 3 Maja (1832, 1837)

3. Uwarunkowania historyczne w regionie

Wiedzę na temat historii założenia i funkcjonowania zabytkowych parków publicznych w Augustowie, Białymstoku, Łomży i Suwałkach pozyskano z materiałów źródłowych (historycznych map, planów, dawnych zdjęć, kronik, (...)) i monografii poświęconych dziejom miast i regionu⁷. Ogrody spacerowe zakładano w pierwszym rzędzie w miastach gubernialnych (Suwałki, Augustów, Łomża). Białystok mimo, że pod koniec XIX wieku był już największym miastem spośród analizowanych, to ze względu na przynależność do Guberni Grodzieńskiej, był wyposażany w obiekty publiczne z opóźnieniem.

Najstarszy w **Suwałkach** ogród miejski „*dla przechadzek tyle do przyjemności życia i zdrowia przyczyniających się*” (obecnie Park im. Konstytucji 3 Maja) „*wiosną 1837 roku ogród „został dość mozolnem staraniem” ukończony*”⁸. Założono go na centralnym placu miasta przy głównej ulicy prowadzącej przez Suwałki⁹. Park od samego początku funkcjonowania był ogrodzony i pod opieką zarówno ogrodników jak i stróżów¹⁰. W 1841, z inicjatywy hrabiego Karola Brzostowskiego, w parku

---

⁷ Mapy dawnego Białegostoku i okolic, <http://igrek.amzp.pl/maplist.php?cat=TPCE> (dostęp: lipiec 2015).

⁸ J. Kopciała (red.), *Suwałki miasto nad Czarną Hańczę*, Wydawnictwo Hańcza, Suwałki 2005, s. 133.

⁹ A. Żywicznyński, *Co to za miasto co w ulicy leży?... – o przeobrażeniach przestrzennych Suwałk*, w: Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego, Białystok 2011, z. 17, s. 7-43.

¹⁰ J. Kopciała 2005, s. 133; „Stróż miał zadanie strzec „iżby trzoda chlewna, bydło rogate (...) przez obarierowanie do ogrodu nie wlaził i nie niszczył tak barier jako drzewek przy obarierowniu znajdujących się”. W 1843 roku gubernator cywilny na miejsce murgrabiego gmachu rządu gubernialnego zatrudnił Karola Klebrowskiego, botanika i ogrodnika z patentem. Od tej pory ogród pozostawał pod

stanął zegar słoneczny¹¹. W 1862 roku w półkolu ogrodu przed głównym wejściem do kościoła św. Aleksandra ustawiono posąg Matki Boskiej Błogosławiącej¹². W dwudziestoleciu międzywojennym wymieniono drewniane ogrodzenie parku na „wykwintne żelazne”. Program parku uzupełniły: żywy pomnik „dąb wolności” oraz w jego sąsiedztwie głaz pamiątkowy z napisem „3 maj 1791-1923” (1923), muszla koncertowa (~1929), fontanna na głównym klombie (1938)¹³. Jak pisze Janusz Kopciała „Po uporządkowaniu ogród pełnił funkcję centrum rozrywkowo-rekreacyjnego miasta, stając się miejscem niedzielnych spacerów, spotkań towarzyskich i młodzieżowych zabaw. Latem odbywały się koncerty i zawody lekkoatletyczne. Zimą wylewane wodą aleje ogrodowe służyły za tor łyżwiarstwa szybkiego, na którym rozgrywano wyścigi na dystansie 5000 metrów, zaś na placu przed muszlą miały miejsce zawody hokejowe i w łyżwiarstwie figurowym.”, co świadczy intensywnym wykorzystaniu przestrzeni Ogrodu Miejskiego przez mieszkańców Suwałk¹⁴.

W Łomży pierwszy park spacerowy zwany Saskim został założony w 1842 roku. Wyróżniał się dużą powierzchnią (3,8 ha)¹⁵. Był ogrodzony i zamykany na noc, porządku pilnował w nim „nocny człowiek”¹⁶. Park był miejscem chętnie odwiedza-

---

fachową opieką ogrodników, wśród których wymienia się w dokumentach Jana Wojciechowskiego, Fryderyka Koppego, Augusta Plekszata i Adama Szczepkowskiego”.

¹¹ J. Siekierko, *Wokół słonecznego zegara*, Suwałki 2006; J. Kopciała 2005, s. 133: „Realizacja prac w związku z plotką o przeniesieniu władz wojewódzkich do Augustowa odciągnęła się aż do 1841 roku. Wówczas ozdobił też ogród ofiarowany przez hrabiego Karola Brzostowskiego zegar słoneczny z lanego żelaza”.

¹² J. Kopciała 2005, s. 136.

¹³ Tamże, s. 327: „Najwięcej wysiłku włożono w latach 1924-26 w uporządkowanie ogrodu miejskiego, który stał się ozdobą Suwałk. Prace wykonano według planu Henryka Danielewicz, głównego ogrodnika Warszawy. Jeszcze w 1924 r. Ogród został otoczony „wykwintnym żelaznym parkanem w zamian poprzedniego drewnianego oparkania, które zostało zniszczone w czasie wojny przez odchodzące wojska rosyjskie”. W końcu 1925 roku wycięto starodrzew i na jego miejscu posadzono krzewy, urządzono klomby i kwietniki. Ogród oddano do użytku mieszkańcom 1 lipca 1926 roku. (...) 3 maja 1923 roku na środku głównej alei w pobliżu statui Matki Boskiej z inicjatywy Dyrekcji Gimnazjum Męskiego im. Karola Brzostowskiego uczestnicy walk o niepodległość i przedstawiciele młodzieży szkolnej posadzili „dąb wolności” (...) Głaz pamiątkowy z napisem: „3 maj 1791-1923” położono nieco później (...) W plamach znalazła się także budowa muszli koncertowej. Wzniesiono ją albo w 1929 roku, albo nieco później (s. 238). W sierpniu i wrześniu 1938 roku na głównym klombie zbudowano fontannę (s. 329).

¹⁴ Tamże, s. 327.

¹⁵ Cz. Brodzicki, D. Godlewska, *Łomża w latach 1794-1866*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 199.

¹⁶ W. Jemielity, *Dzieje Łomży tysiącletnie. Zarys historii miasta*, Łomża 2005, s. 299; Cz. Brodzicki, D. Godlewska 1987, s. 199: „W 1846 r. Ogród ten podupadł i dla jego pilnowania zatrudniono ogrod-

nym przez mieszkańców Łomży i okolicznych dóbr zwłaszcza w niedzielne popołudnia. Sprzyjały temu występy wojskowej orkiestry dętej 33. Pułku Piechoty grającej znane melodie z pięknej okrągłej altany¹⁷. Poza tym w parku znajdowały się drewniane altany oraz drewniana studnia przebudowana w 1865 na murowaną z pompą¹⁸. Za profesorem Dobrońskim warto powtórzyć, że „Ogród Miejski z „placykiem, na którym młodzi grywali w krykieta. Osoby romantycznego ducha przyciągała zaciszna „aleja westchnień”, w której było „pełno poezyj zawierzeń miłosnych”. Nad nią zaś powstał strop misternie splecionych z gałęzi i liści kasztanów. Na ławkach siedziały pary. To także były miejsca wymarzone na „manewry miłosne” gimnazjalistów.”¹⁹.

W 1846 roku podjęto decyzję o założeniu na środku rynku miejskiego ogrodu spacerowego w **Augustowie**. Nazywano go na wzór warszawskiego Ogrodem Saskim (obecnie Rynek Zygmunta Augusta). Augustowski park był otoczony drewnianym ogrodzeniem. „Na wiosnę (1847) wytyczono aleje spacerowe, zasadzono kwiaty i drzewa, urządzono trawniki i rabaty kwiatowe”²⁰. Drugi park publiczny w mieście został założony również w poł. XIX w. na placu przed pocztą²¹. Został

---

nika, Marcina Sakowskiego, z pensją roczną 45 rbs. Ogród nie był ogrodzony, lecz tylko okopany. Magistrat nie miał pieniędzy na narzędzia ogrodnicze. W 1851 r. Kasa Ekonomiczna Łomży ogłosiła przetarg na wykonanie ogrodzenia od frontu. W 1853 r. rozpoczęto budowę domku dla ogrodnika, a w 1863 r. poszerzono aleje parkowe, zasadzono nowe krzewy i drzewa, postawiono nowe ławki”.

¹⁷ Tamże s. 299; „Stałym miejscem spotkań (...) był Ogród Spacerowy. Tu w każdą niedzielę po rannej mszy spacerowało się przy dźwiękach popularnych marszów, które grała w pięknej okrągłej altanie orkiestra wojskowa 33 pułku piechoty. Tutaj odbywał się pokaz łomżyńskiej mody, prezentowano nowe kapelusze, płaszcze, nowe wiosenne pantofelki”.

¹⁸ Cz. Brodzicki, D. Godlewska 1987, s. 23, 27, 69, 193-199.

¹⁹ A. Dobroński, *Łomża w latach 1866-1918*, Łomża-Białystok 1993, s. 25.

²⁰ J. Szlasyński, A. Makowski, *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007, s. 190: „naczelnik powiatu augustowskiego, który „z wielką usilnością dążył do upiększania miasta powiatowego Augustowa”, 21 czerwca 1846 roku polecił założyć na środku rynku ogród spacerowy. Magistrat pomysł ten zaaprobował i szybko przystąpił do realizacji. W styczniu następnego roku systemem szarwarkowym wywieziono z lasu zwanego Neckim Borkiem 144 sztuki drzewa i 3 kopy żerdzi, z których wykonano ogrodzenia i ławki. (...) Prace wykonali Piotr Stancewicz, Berko Piasecki i cieśla Wawrzyniec Rocławski. Łączny koszt założenia parku, nazywanego sadem lub pompatycznie na wzór warszawski Ogrodem Saskim, wyniósł 792 ruble 1 kopiejkę. W 1898 roku park został poszerzony przez Josela Gliksztina. W celu należytego utrzymania porządku i pielęgnacji zieleni w parku 28.09.1850 roku utworzono w kasie miejskiej etat ogrodnika (...). Pierwszym miejskim ogrodnikiem był Ambroży Łazarski, a po nim Andrzej Łazanowski”.

²¹ T.P. Szafer, *Działalność urbanistyczna Henryka Marconiego w Augustowie w: Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, pr. zb. pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1967, s. 337, 340, 343. Istnienie placu przy poczcie było efektem działań prowadzonych w latach 20. XIX w. związanych z planami przeniesienia stolicy województwa augustowskiego z Suwałk do Augustowa. Opracowano

ogrodzony wg projektu W. Szpinalskiego²². W latach 1901-1904 skwer obsadzono drzewami, kwiatami i krzewami. Park w rynku i skwer przy poczcie stały się ulubionym miejscem spacerów mieszkańców Augustowa²³.

Pierwszy park publiczny w **Białymstoku** zwany Starym Parkiem (obecnie Park Stary im. Księcia Józefa Poniatowskiego) założono w latach 1895-97 jako naturalistyczny, a po 1935 roku przebudowano według projektu Stanisław Życieńskiego Zadory. Zmianom poddano jego środkową część, nadając jej modernistyczny charakter – utworzono plac przed nowym Domem Ludowym (arch. Jan Girin), pozostawiając pasma parku krajobrazowego po bokach²⁴. Ogrodzenie i bramy parku rozebrano w 1936 roku w związku założeniem nowego ogrodu miejskiego zwanego Plantami²⁵. Po urządzeniu Plant, parki publiczne o nowoczesnej formie (Stary i Planty wraz z bulwarami Kościałkowskiego) otoczyły z trzech stron barokowe ogrody pałacowe rezydencji Branickich.

Jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę, w 1905 roku w **Łomży** został założony kolejny park miejski (1,1ha) zwany Parkiem Ludowym. „*Miejsce to*

---

koncepcję utworzenia reprezentacyjnej dzielnicy miasta, którą stanowiłyby Rynek (istniejący), Plac Kościelny (istniejący) i Nowy Rynek (projektowany) wraz z wiążącą je ul. Długą, zaprojektowane wg koncepcji arch. Henryka Marconiego w klasycystycznej formie urbanistycznej i architektonicznej głównych gmachów. Budynki rządowe (Budynek Komisji Wojewódzkiej, dom prezesa wojewódzkiego połączony z budynkiem dyrekcji służby oraz w przeciwległej pierzei urząd celny, dom zajezdny z oberżą i budynek poczty) miały znaleźć się przy atrakcyjnym Nowym Rynku. Należyta oprawę dla architektury tego placu, zwanego wówczas pl. Św. Mikołaja, miała stanowić zieleń w postaci niskich zieleńców przed Gmachem Komisji Wojewódzkiej, ogrodów na zapleczu głównego urzędu i domu prezesa oraz bardzo istotnych ze względów krajobrazowych szpalerów drzew nasadzonych wzdłuż grobli portowej i brzegu kanału, co stanowiło widokowe powiązanie placu z wodą (śmiałość rozwiązania można porównać z realizacjami europejskimi z XVIII w. tj. Place Royale w Bordeaux, La Piazza de Comersio w Lizbonie czy paryski de la Concorde lub petersburski Pl. Admiralicji i Senacki).

²² J. Szlaszyński, A. Makowski 2007, s. 190-191: „W podobny sposób urządzono nad kanałem skwer na wykupionych w 1830 roku od Chylińskiego placach w związku z planowaną przebudową miasta, które dotąd stały niewykorzystane. Na wiosnę 1851 roku plac przed pocztą został oparkaniony według projektu W. Szpinalskiego, a następnie, jak wynika z raportu z 30.08.1865 r., „został obarierowany”, zaś w latach 1901-1904 przekształcony w skwer obsadzony drzewami, kwiatami i krzewami. Jego założenie kosztowało miasto 268 rubli 7 kopiejek.”

²³ Tamże, s. 191.

²⁴ E. Bończak-Kucharczyk, Maroszek J., Kucharczyk K., *Parki i ogrody zabytkowe w krajobrazie kulturowym Podlasia. Katalog parków i ogrodów zabytkowych dawnego województwa białostockiego stan z 1988 r.*, Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego nr 47, Białystok 2000, s. 38.

²⁵ Tamże, s. 38, M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, Rozprawy Naukowe nr 177, Biblioteka Architektury i Urbanistyki, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2009, s. 242-243.

przypadło szczególnie do gustu matkom z niemowlętami i małym dzieciom. O skwer dla dzieci upominały się zresztą „Echa Płockie i Łomżyńskie” już w 1899 roku”²⁶.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego w latach 1930-1938, na miejscu Zwierzyńca i ogrodów przy rezydencji Branickich w **Białymstoku**, założono Park Planty (15ha). Prace były prowadzone według projektu Stanisława Grałi, który parkowi nadał formę modernistyczną²⁷. Główny element kompozycyjny parku stanowi oś podkreślona przebiegiem szerokiego prospektu, lokalizacją dużej fontanny oraz nasadzeniami zieleni porządkującymi kształt wnętrza parku. Ważnym elementem parku było rozarium założone już w dwudziestoleciu międzywojennym, a także zlokalizowane w części krajobrazowej staw „Serce” oraz amfiteatr. W okresie od lat 50. do 90. XX w. na osi głównej parku ustawiony był Pomnik Wdzięczności Armii Radzieckiej dłuta Ślusarczyka i Danki²⁸.

W latach 20. i 30. XX w. w **Białymstoku** powstał kolejny park miejski na miejscu wcześniejszego lasu z klasycystycznym układem alei – dawnego lasu Zwierzyńckiego, miejsca słynnych polowań z czasów hetmana Branickiego. Ze względu na znaczną rozległość w parku znajdowało się szereg obiektów. W jego przestrzeni ważną rolę odgrywał program patriotyczny. 3 maja 1921 roku uroczystie zasadzono w parku 3 dęby i 11 lip, jako „żywy pomnik” – symbol rocznicy ważnego dla Polski wydarzenia historycznego. Od tego czasu park zyskał nazwę Konstytucji 3 Maja. W 1924 r. warszawski architekt zieleni, ogrodnik Stanisław Życieński Zadora opracował projekt obejmujący obszar całego Zwierzyńca²⁹. W 1930 roku rozpoczęto modernistyczną przebudowę parku według projektu naczelnego inżyniera miasta J. B. Rybołowicza, który w wiodących elementach kompozycyjnych bazował na koncepcji z 1924 r. Wytyczono główną oś parku podkreślona przebiegiem alei i zlokalizowanych na niej rond z pomnikami. Już w 1930 na pierwszym rondzie ustawiono pomnik poświęcony pamięci poległych w 1920 r. żołnierzy 42 pułku piechoty. W 1932 roku wzniesiono pomnik autorstwa J. Girina na Cmentarzu Wojskowym z 1920 roku. graniczącym od północy ze Zwierzyńcem³⁰. Układ spacerowy parku przed II wojną światową uzupełniały aleje biegnące wzdłuż interesujących grup drzew i krzewów, a na niewielkim wzniesieniu od strony wschodniej znalazła się platforma, z której rozpościerał się widok na stawy i strumień w jego płn-wsch.

---

²⁶ A. Dobroński 1993, s. 21.

²⁷ Ostateczna modernistyczna forma była trzecią z kolei koncepcją parku opracowaną przez Stanisława Grałę dla plant białostockich.

²⁸ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk 2000, s. 38; A. Dobroński 2012.

²⁹ M. Dolistowska 2006, s. 242-243.

³⁰ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk 2000, s. 38.

części³¹. W latach 70. XX w. na terenie Zwierzyńca wybudowano małe zoo. Park Zwierzyniecki był szczególnie chętnie odwiedzany przez mieszkańców Białegostoku ze względu na bogaty program oraz leśny charakter miejsca.

4. Analiza współczesnych działań w regionie

Na przestrzeni ostatnich 20 lat parki zostały poddane modernizacji w różnym zakresie. Poniższa tabela prezentuje główne obszary prac prowadzonych w parkach (Tab. 1).

Tab. 1. Modernizacja parków publicznych w wybranych miastach województwa podlaskiego przeprowadzona na przełomie XX i XXI wieku (oprac. autorka)

	Zabytkowy park publiczny (rok założenia)	Elementy współczesnej modernizacji	Uwagi
Augustów	Ogród spacerowy na rynku (1846) – obecnie Rynek Zygmunta Augusta	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja w etapach – 1999-2000, 2007, 2010 (arch. Z. Dargiewicz, arch. T. Myczkowski) modernizacja nawierzchni (kostka granitowa) fontanna (nowoczesna forma) kolumna z posągiem króla Zygmunta Augusta (prof. Cz. Dźwigaj) współczesny budynek informacji turystycznej współczesne meble architektoniczne 	<ul style="list-style-type: none"> współcześnie brak ogrodzenia sąsiedztwo ścieżki rowerowej
	Park przy Starej Poczcie (poł. XIX w., 1901-1904 – skwer)	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja nawierzchni (kostka granitowa i betonowa – nawierzchnia rowerowa) – 2014 pomnik-głaz współczesne meble architektoniczne 	<ul style="list-style-type: none"> sąsiedztwo ścieżki rowerowej
Białystok	Stary Park (1895-1897, po 1935 przebudowany) – obecnie Park Stary im. Księcia Józefa Poniatowskiego	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja nawierzchni parku (nawierzchnia gruntowa, kostka granitowa), plac przed Teatrem Węgierki 2003-2007, w posadzkę placu wbudowano nowoczesną fontannę (proj. arch. Danuta Fiedziukiewicz) współczesne meble architektoniczne lokalizacja rzeźby Albina Sokołowskiego wg proj. Jerzego Grygorczuka na głównej osi założenia – 2014 	<ul style="list-style-type: none"> współcześnie brak ogrodzenia 2009 (zimą) – funkcjonowało tam sztuczne lodowisko w sąsiedztwie przebiega ścieżka rowerowa miejsce organizacji festynów imprez rekreacyjno-rozrywkowych

³¹ Tamże, s. 38, mapa niemiecka.

	Zabytkowy park publiczny (rok założenia)	Elementy współczesnej modernizacji	Uwagi
	Park Planty (1930-1938)	<ul style="list-style-type: none"> częściowa modernizacja nawierzchni modernizacja „kolorowej” fontanny – 2000 (autor wstępnej choreografii świetlnej inż. Zbigniew Janas, na skutek działania tryskaczy i gry świateł powstaje ponad 20 dających się wydzielić w płynnie zmieniającej się kompozycji układów figur), obiekty gastronomiczne w zmodernizowanych budynkach wcześniejszych toalet publicznych <p>Projekt rewaloryzacji Plant projektu arch. kraj. Wandy Dudek-Wybudowskiej – 2007:</p> <ul style="list-style-type: none"> nowy plac zabaw zrealizowany wg autorskiego w miejscu tzw. „suchej” fontanny – 2011 utworzenie zieleńca wraz z nasadzeniami kwiatowymi w miejscu starego placu zabaw – 2011 modernizacja stawu „Serce” wg projektu arch. kraj. Wandy Dudek-Wybudowskiej – 2012 	<ul style="list-style-type: none"> w sąsiedztwie przebiega ścieżka rowerowa intensywność wykorzystania placu zabaw oraz szybkie zużycie techniczne urządzeń, pokazuje aktualną potrzebę rozbudowy tego rodzaju funkcji w parku
	Park Zwierzyniecki (lata 20. i 30 XX w.)	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja nawierzchni (nawierzchnia gruntowa, kostka granitowa) – pierwsza dekada XXI w. nowy plac zabaw – 2010 rekonstrukcja pomnika dłuta braci Jakuba i Kazimierza Juszczyków ku czci żołnierzy 42 pp., którzy zginęli w wojnie 1920 r. – w roku 1997 replika wykonana przez Krzysztofa Jakubowskiego lokalizacja nowego pomnika ku czci jeńców polskich zamordowanych przez Sowieców, wykonanego przez Jerzego Grygorczuka – 2000 uzupełnienie „żywego” pomnika Konstytucji 3 Maja składającego się z drzew zasadzonych w 1919 r. (3 dęby i 11 lip rozmieszczone w koncentrycznej kompozycji) o kamienną piramidę ustawioną w centrum, z inicjatywy „Forum Białystok Jutra” – 2007 modernizacja akcentu zoo założonego w latach 60. XX w. – 2010-2013 budowa nowego placu zabaw – 2010 budowa kładki pieszej ponad ul. Zwierzyniecką, dzięki której zapewnione jest osiowe (o walorach kompozycyjnych), bezkolizyjne połączenie komunikacyjne z Lasem Zwierzynieckim 	<ul style="list-style-type: none"> w sąsiedztwie przebiega ścieżka rowerowa Kontynuacja historyczna i kompozycyjna przez Las Zwierzyniecki, który nie jest zabytkiem, ale lasem komunalnym z wydzieloną częścią w postaci rezerwatu przyrody
Łomża	Ogród Saski (1842) – obecnie Park im. J. Wagi	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja nawierzchni w ograniczonym zakresie wokół pomnika Jakuba Wagi 	<ul style="list-style-type: none"> współcześnie – brak ogrodzenia

	Zabytkowy park publiczny (rok założenia)	Elementy współczesnej modernizacji	Uwagi
	Park Ludowy (1905)	<ul style="list-style-type: none"> • modernizacja nawierzchni (kostka betonowa, nawierzchnia gruntowa) 	
Suwałki	Ogród Miejski – obecnie Park Konstytucji 3 Maja (1832, 1837)	<ul style="list-style-type: none"> • modernizacja nawierzchni (kostka granitowa)- pierwsza dekada XXI w. • rozbudowa zabytkowej kompozycji parku • rekonstrukcja (zegar słoneczny) i lokalizacja nowych pomników (głazy) • fontanna (nowoczesna forma oświetlana zimą) • rewitalizacja zabytkowych obiektów architektonicznych w parku (budynek sceny – muszli koncertowej, orientalna altana) • ogrodzenie w postaci dekoracyjnych łańcuchów rozpiętych pomiędzy słupkami 	<ul style="list-style-type: none"> • w sąsiedztwie przebiega ścieżka rowerowa • sezonowo organizowane lodowisko miejskie • organizacja cyklicznych imprez np. Suwałki Blues Festiwal

Współczesne modernizacje zabytkowych parków miast województwa podlaskiego wpisują się ogólną tendencją zmian wprowadzanych w programy parków realizowanych w różnych miastach w Polsce, choć są prowadzone w mniejszym zakresie i często w bardziej zachowawczej formie.

Większość spośród analizowanych parków publicznych w ostatnich dwóch dekadach była modernizowana. Działania miały na celu poprawę stanu technicznego wyposażenia parków. Ważne było także dostosowanie programów i rozszerzenie oferty możliwych prowadzonych aktywności do współczesnych potrzeb mieszkańców miast oraz turystów odwiedzających parki (Augustów, Suwałki).

Na uwagę zasługuje dążność do zachowania wartości kulturowych i symboliki parków oraz przywracanie pomników i obiektów małej architektury związanych z historią parków, miast i regionu (Augustów, Białystok, Suwałki) (Tab. 1). Należy podkreślić, że nie we wszystkich wypadkach rekonstrukcje zostały przeprowadzone logicznie (Suwałki, lokalizacja zegara słonecznego w innym miejscu niż pierwotnie spowodowała, że zegar niepoprawnie wskazuje czas). Nowe elementy takie jak fontanny o nowoczesnych formach lokalizowano zgodnie z ideą kompozycji parków (modernistycznej w Białymstoku, klasycyzującej w Suwałkach i Augustowie).

W żadnym z parków nie odwołano się do tradycji ogrodzenia, charakterystycznego dla nich w wieku XIX i pocz. XX (jedynie w Suwałkach zastosowano niskie balustrady z łańcuchami).

Nową funkcją, która została wprowadzona do wybranych zabytkowych parków są place zabaw (Białystok) (Tab. 1). Place zostały zlokalizowane w pewnym oddale-

niu od historycznych kompozycji parków i nie wpływają destrukcyjnie na ich przestrzenny porządek.

W sąsiedztwie większości parków zostały przeprowadzone ścieżki rowerowe, co zwiększyło łatwość dostępu do nich (Białystok, Augustów, Suwałki). Modernizacja nawierzchni parków uwzględniała możliwość organizowania festynów i imprez rekreacyjno-rozrywkowych (Augustów, Białystok, Suwałki), a nawet cyklicznych imprez kulturalnych o dużej renomie, np. Suwałki Blues Festiwal.

Jedynie w Łomży prace modernizacyjne zostały podjęte w bardzo ograniczonym zakresie. Niedostatek ten jest szczególnie czytelny w stosunku do Parku im. J. Wagi³².

5. Wnioski

W większości wypadków proces modernizacji parków publicznych Augustowa, Białegostoku, Łomży i Suwałk honorował wartości kulturowe miejsca. Analiza współczesnych potrzeb miast wskazują potrzebę nadawania nowych funkcji parkom publicznym (poza konserwacją historycznych). Ich wyrazem jest obecność nowych form zagospodarowania wkomponowanych w zabytkowy układ. Istotą działania jest wprowadzanie nowych funkcji i form współczesnych współgrających z zabytkowym charakterem parków. Honorowanie wartości kulturowych przestrzeni winno być nadrzędną wartością prowadzonych działań, wpływających na zachowanie tożsamości parków.

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy S/WBiłŚ/2/16 i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW.

Literatura

- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., Kucharczyk K., *Parki i ogrody zabytkowe w krajobrazie kulturowym Podlasia. Katalog parków i ogrodów zabytkowych dawnego województwa białostockiego stan z 1988 r.*, Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego nr 47, Białystok 2000.
- Bończak-Kucharczyk E., Maroszek J., *Białystok Park Zwierzyniecki*, <http://www.testowy.minigo.pl/index.php/page/bia-ystok-park-zwierzyniecki>, dostęp lipiec 2015
- Böhm A., Zachariasz A., *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski. Landscape Architecture And Art Of Gardening. The Illustrated English-Polish Dictionary k-q*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 2005.

---

³² Łomża – miasto gubernialne w XIX w. zyskało park publiczny, jako drugie po Suwałkach w regionie, natomiast Łomża współczesna – już nie miasto wojewódzkie – nie jest w stanie dbać odpowiednio o swój historyczny park. Zmiany polityczno-administracyjne w historii i współcześnie wpłynęły na rozwój gospodarczy oraz kształt przestrzeni publicznych Łomży (w tym parków).

- Brodzicki Cz., Godlewska D., *Łomża w latach 1794-1866*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Ciołek G., *Ogrody polskie (Wznowienie przygotował i uzupełniające rozdziały napisał Janusz Bogdanowski)*, Arkady, Warszawa 1978.
- Dobroński A. Cz. (red. naukowy), *Historia Białegostoku*, Fundacja Sąsiedzi, Białystok 2012.
- Dobroński A., *Łomża w latach 1866-1918*, Łomża-Białystok 1993.
- Dolistowska M., *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, Rozprawy Naukowe nr 177, Biblioteka Architektury i Urbanistyki, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2009.
- Dolistowska M., *Architektura użyteczności publicznej Białegostoku w świetle nieznanych Źródeł z Narodowego Archiwum Białorusi w Grodnie*, w: *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*. Materiały konferencyjne dedykowane dr. Henrykowi Majeckiemu, redakcja Kietliński M., Śleszyński W., Białystok 2004.
- Jemielity W., *Dzieje Łomży tysiąclecie. Zarys historii miasta*, Łomża 2005.
- Kopciała J. (red.), *Suwałki miasto nad Czarną Hańczę*, Wydawnictwo Hańcza, Suwałki 2005.
- Majdecki L., *Historia ogrodów*, t. 1 i 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, 2008.
- Mapy dawnego Białegostoku i okolic, <http://igrek.amzp.pl/maplist.php?cat=TPCE> (dostęp: lipiec 2015).
- Pawlikowska-Piechotka A., *Turystyka i wypoczynek w zabytkowych parkach Warszawy*, Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne, Gdynia 2009.
- Poskrobko J., *Plany Stanisława Grali*, [w:] *Białostoczczyzna*, z. 4/12 /1988, 21-23.
- Siekierko J., *Wokół słonecznego zegara*, Suwałki 2006.
- Szafer P. T., *Działalność urbanistyczna Henryka Marconiego w Augustowie* w: *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*. Pr. Zb. Pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1967.
- Szlaszyński J., Makowski A., *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007.
- Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, seria Architektura, monografia 336, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006.
- Żywiczyński A., *Co to za miasto co w ulicy leży?... – o przeobrażeniach przestrzennych Suwałk*, w: *Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego*, Białystok 2011, z. 17, 7-43.

KSZTAŁTOWANIE I PODKREŚLANIE TOŻSAMOŚCI POPRZEZ DZIAŁANIA REWITALIZACYJNE Z UDZIAŁEM ZIELENI NA PRZYKŁADZIE BERLINA

Streszczenie: Na przykładzie wybranych berlińskich przestrzeni miejskich zaprezentowano działania rewitalizacyjne, które przyczyniły się do zachowania tożsamości, podkreśliły miejsca symboliczne oraz ich indywidualny charakter. Poruszono problematykę odnowy historycznej części miasta (Pariser Platz), jak również terenów postindustrialnych (Natur Park Schöneberg Südgelände) i osiedli (Kreuzberg, Marzahn, Hellersdorf).

Zwrócono uwagę na szczególną funkcję zieleni, która decyduje o tożsamości, specyficznym klimacie miasta oraz odgrywa kluczową rolę w jego zrównoważonym rozwoju. Zieleń jest także nieodłącznym elementem krajobrazu miejskiego, przenikając tkankę urbanistyczną stanowi o jego wartości. Podkreśla charakterystyczne elementy, stanowi symbol i tło dla wielu wydarzeń kulturalnych związanych z kultywowaniem tradycji.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, tożsamość, zieleń miejska, zrównoważony rozwój

Wstęp

Obecnie dużą rolę w kształtowaniu krajobrazu przestrzeni miejskiej ogrywają procesy rewitalizacyjne. Obejmują one zespół działań m.in.: planistycznych, prawnych, gospodarczych, organizacyjnych i społecznych, których celem jest przywrócenie do życia nieużytków, regeneracja tkanki miejskiej śródmieścia, osiedli w których na skutek przemian politycznych bądź zaprzestania działalności przemysłowej pojawił się kryzys. Jednym z narzędzi stanowiących o sukcesie rewitalizacji jest określenie tożsamości miejsca.

Szczególną rolę w procesach rewitalizacji odgrywa zieleń. Stanowi ona istotny czynnik kształtujący przestrzeń miejską, podnosi prestiż miasta i kształtuje jego wizerunek. Równocześnie wpływa na jakość życia mieszkańców oraz utrzymuje tożsamość lokalną¹.

Tożsamość jest pojęciem wieloznacznym, zastępowanym często przez terminy pokrewne takie jak region, mikroregion, a w środowiskach architektów określeniem *genius loci*. O specyfice danego obszaru decydują ślady i pozostałości przemian związanych z działalnością człowieka na przestrzeni lat, znaczące wydarzenia historyczne, oraz przynależność lokalnej społeczności do miejsca zamieszkania². Zagadnienie tożsamości miast związane jest z rewitalizacją śródmieść, osiedli – blokowisk, dzielnic, terenów przemysłowych i obszarów bogatych w świadectwa dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Niemcy są jednym z pierwszych krajów europejskich, który podjął decyzję o wdrażaniu procesu rewitalizacji. Przyczynami rozpoczęcia tego procesu były problemy polityczno-gospodarcze w okresie powojennym, szybko postępująca industrializacja oraz budowa osiedli mieszkaniowych zaspokajających jedynie podstawowe potrzeby mieszkańców. Niejednokrotnie dochodziło do sytuacji wyburzania starej tkanki miejskiej i zastępowania jej wielkopłytowym budownictwem (NRD). W RFN silny wzrost gospodarczy powodował skutki uboczne związane z zanieczyszczeniem środowiska oraz gwałtowny rozwój infrastruktury technicznej i popyt na mieszkania, doprowadzając w ten sposób do zjawiska subur-

---

¹ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Monografia 336, seria Architektura, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 2006, s. 185.

² A. Mitkowska, *Historia sztuki dla studentów „architektury krajobrazu” (nurty stylowe w architekturze, urbanistyce i krajobrazach znaczące dla współczesnego projektowania krajobrazowego)*, tom 1, „Od prehistorii, poprzez kultury starożytne, wczesne chrześcijaństwo, do końca średniowiecza, Kraków 2014-2015, s. 41, praca nieopublikowana.

banizacji³. Zjednoczenie Niemiec wiązało się z nowymi wyzwaniami związanymi z koniecznością zintegrowania dwóch różnych gospodarek oraz społeczeństw, a także integracją systemu budowy (w tym prawa budowlanego) byłego NRD i RFN.

1. Berlin

Berlin został bezpośrednio dotknięty podziałem w związku z powstaniem tam muru wyznaczającego granicę pomiędzy wschodem a zachodem i jednocześnie pomiędzy dwoma systemami gospodarczo – społecznymi. Na skutek tych wydarzeń historycznych, miasto musiało zmierzyć się z ujednoczeniem sytuacji gospodarczej tak jak reszta państwa, ale także z panującym chaosem urbanistycznym związanym z kilkudziesięcioletnim podziałem tkanki urbanistycznej. Do rewitalizacji przestrzeni miejskich Berlina przyczyniła się Międzynarodowa Wystawa Budownictwa IBA 1979-1987 (Internationale Bauausstellung). Wystawa miała na celu propagowanie nowych standardów życia, nowej substancji mieszkaniowej, tworzenia śródmieścia jako miejsca przyjaznego mieszkańcom oraz przebudowy starych, zdegradowanych części miasta. Ważnym elementem działania był nacisk na świadomość ekologiczną, sztukę, a także uwzględnienie cech ludzkiego życia. W ramach przedsięwzięcia zrealizowano dwa programy: Neubau-dotyczący nowego budownictwa, i Altbau-dotyczący renowacji starej zabudowy⁴. Wypracowano metody współpracy z mieszkańcami. Przywrócono także tradycyjną przestrzeń miejską z takimi formami architektonicznymi jak: plac, ulica, podwórko, kamienica⁵. Dzięki IBA (jeszcze przed zjednoczeniem Niemiec) opracowano program dotyczący strategii tworzenia odnowionego krajobrazu miejskiego.

Dodatkowo działania w myśl zasad zrównoważonego rozwoju przyczyniły się do podejścia ekologicznego i tworzenia przestrzeni zielonych, w tym terenów rekreacyjnych doprowadzając do poprawy wizerunku i podkreślenia tożsamości miasta czyniąc je jednym z najbardziej zielonych miast Europy.

2. Centrum Berlina

Jednym z priorytetowych działań po zjednoczeniu państwa niemieckiego stała się odbudowa i rewitalizacja centrum Berlina, które było zniszczone w wyniku dzia-

---

³ *Rewitalizacja miast w Niemczech*, praca zbiorowa pod red. M. Bryxa i A. Jadach-Sepiolo, Wydaw. Instytut Rozwoju Miast, tom 3, Kraków 2009, s. 18.

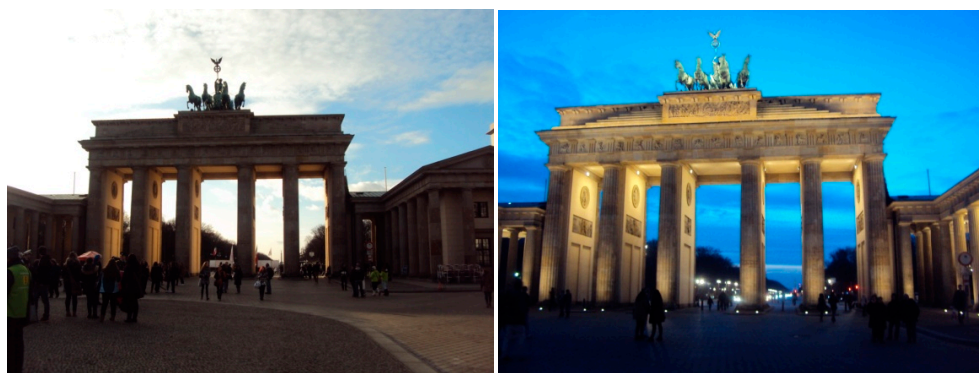
⁴ L. Świątek, J. Charytonowicz, *Recykling przestrzeni*, tom 6., Wydaw. ABRYS Sp. z o.o., Poznań 2004, s. 28-30.

⁵ G. Rembarz, *Niemiecki współczesny model kształtowania miejskich struktur mieszkaniowych*, w: „*Architecturae et Artibus*”, Wyd. Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, 2010, s. 50 (43-51).

łań wojennych. Z kolei następstwem podziału miasta na strefy wpływów państw zachodnich i wschodu było powstanie dwóch centrów miasta i układów urbanistycznych dla RFN i NRD.

2.1. Pariser Platz

Pariser Platz stanowi przykład przekształcenia historycznego placu opartego na zachowaniu dawnych linii zabudowy i proporcji przedwojennych kwartałów z dodatkowo podkreśloną dominantą w postaci Bramy Brandenburskiej. Plac ten powstał w XVIII wieku stanowiąc ważny element wprowadzający do miasta. Był on świadkiem wielu wydarzeń związanych z historią miasta i całych Niemiec. Po wojnie wszystkie budynki wokół placu uległy zniszczeniu. Rewitalizacja historycznego placu (1997-2008) polegała na nawiązaniu do zabudowy historycznej z XIX wieku. We wnętrzu placu osiowość podkreślona jest dwoma symetrycznie wydłużonymi prostokątnymi zielonymi kwaterami (obwiedzionymi żywopłotem) utworzonymi, powierzchni trawiastych oraz parterów roślinnych składających się z kwiatów i bylin⁶. Obecnie Pariser Platz jest kulturowym elementem tożsamości Berlina, miejscem organizowania wielu imprez kulturalnych, spotkań, manifestacji, a także najważniejszym punktem docelowym turystów (Il. 1., Il. 2).

Il. 1, Il. 2. Widok na Bramę Brandenburską – symbol Berlina od strony Pariser Platz
(fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014)

---

⁶ K. Pluta, *Zieleń w kompozycji współczesnych rozwiązań urbanistycznych* w: „Czasopismo Techniczne Architektura”, 2-A/2014, Wydaw. Politechnika Krakowska, Krakow 2014, s. 283 (267-289).

3. Rewitalizacje dzielnic Berlina – przykłady

Rewitalizacja osiedli mieszkaniowych z wykorzystaniem zieleni ma duży wpływ na życie mieszkańców. Przestrzenie zielone w postaci skwerów, ogrodów wertykalnych, parków i innych stanowią wskaźnik poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego miasta, a także odzwierciedlenie jego zaangażowania w politykę zrównoważonego rozwoju. Działania związane z wprowadzeniem zieleni w osiedla Kreuzberg i Hellersdorf przyczyniły się do wzrostu atrakcyjności tych dzielnic, które stały się wyraźnie rozpoznawalne.

3.1. Dzielnic Kreuzberg

Dzielnica Kreuzberg zbudowana została na przełomie XIX i XX w. jako zespół mieszkaniowy dla robotników z różnych krajów. W czasie II wojny światowej zniszczeniu uległa większość istniejących tam przedsiębiorstw. Po wojnie kamienice pozostały w fatalnym stanie. Niski czynsz spowodował, że mieszkania kamienic stały się atrakcyjne dla biedoty, migrantów i studentów. Dzielnica straciła ponownie na znaczeniu w trakcie powstania muru berlińskiego, który ograniczał ją z trzech stron. W latach 60. była poddana próbom odnowy przez wyburzenie. Dopiero protesty mieszkańców skłoniły władze Berlina Zachodniego do poszukiwania nowego rozwiązania. Po wielu dyskusjach zmieniono podejście. Powstały instytucje socjalne i komitety blokowe, oferowano usługi doradcze dla mieszkańców. Zastosowano rozwiązania ekologiczne związane z oszczędnością wody i energii. Zaprojektowano zielen wewnątrz kwartałów zabudowy, na placach zabaw, a także wykorzystano ściany kamienic tworząc ogrody wertykalne w postaci pnączy. Rewitalizację rozpoczęto w latach 60. XX i trwa ona nadal. Dzięki klimatowi przemian dzielnica stała się atrakcyjnym miejscem dla społeczności artystycznej (Il. 3., Il. 4.)⁷.

W granicach dzielnicy działa wiele muzeów kawiarni, miejsc kultury. Wielokulturowość manifestowana jest na corocznym, ulicznym święcie Karnaval der Kulturen w którym uczestniczy ok. 1,5 mln osób, inną znaną imprezą kulturalną jest Europa festiwal – święto zjednoczenia Europy⁸.

---

⁷ K. Herbst, *Partycypacja w rewitalizacji, Pracownia Badań i Innowacji Społecznych*, s. 6, http://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/pdf/KH_partycypacja_w_rewitalizacji.pdf (dostęp: 25.04.2015).

⁸ P. Kosowska, *Oferta kulturalna jako jedna z możliwości poznania charakteru kulturowego miasta – na przykładzie dzielnicy Friedrichshain-Kreuzberg w Berlinie*, nr 9/2013, wrzesień 2013 w: „Turystyka kulturowa, Wydaw. KulTour.pl – Organizator Turystyki Kulturowej i Edukacyjnej, Poznań 2013.

Il. 3. Plac ze szpalerem drzew w dzielnicy Kreuzberg
(fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk)

Il. 4. Widok na odnowione kamienice w dzielnicy
Kreuzberg (fot M. Wilkosz-Mamcarczyk)

3.2. Osiedle Hellersdorf

Osiedle Hellersdorf powstawało w latach 1985-1992. Obejmuje tereny wschodniej części Berlina, sąsiadując z równie dużym wielkopłytowym osiedlem dzielnicy Marzahn. Czas jego powstania łączy się z politycznymi zmianami w państwie. Dlatego też, już w trakcie budowy nastąpiła weryfikacja planów i rozpoczęto proces rewitalizacji celem podniesienia jakości funkcjonalno-przestrzennej osiedla. Ważnym elementem wpływającym na decyzje projektowe było zdefiniowanie *genius loci*. Kierowano się lokalizacją i wiejskim charakterem otoczenia osiedla. Odnosząc się do walorów naturalnych wykreowano przestrzeń osiedlową z terenami zielonymi stanowiącymi ok. 15% jej powierzchni. Kwartale zabudowy przeplatają się tu z zielenią komponowaną w postaci terenów rekreacyjnych, miejsc wypoczynku, placów zabaw i ciągów pieszych⁹.

Akcja rewitalizacyjna to także poprawa wyglądu zewnętrznego blokowisk poprzez ich termoizolacje i dodanie kolorystyki, często różnej dla poszczególnych kwartałów zabudowy, celem nadania im cech indywidualnych. Całość podkreślają również tereny zieleni urządzone w ich wnętrzach, a także ogrody przybłokowe pod oknami mieszkań parterowych, często pielęgnowane przez ich mieszkańców (Il. 6.).

Zaprojektowano także osiedlowe przestrzenie publiczne o charakterze bulwaru miejskiego z urządzoną zielenią wzdłuż których, w parterach bloków mieszkalnych znajdują się obiekty handlowe (Il. 5.). Na głównym ciągu pieszym (Hellersdorfer

⁹ E. Szczerek, *Rewitalizacja wielkopłytowych osiedli mieszkaniowych szansa na podniesienie jakości przestrzeni miasta. Dobry przykład osiedla Hellersdorf w Berlinie*, w: „Czasopismo Techniczne Architektura”, zeszyt 1 rok 109, 1-A/2/2012, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, s. 235.

Promenade) organizowane są akcje społeczne i imprezy o charakterze integracyjnym wzmacniające poczucie tożsamości mieszkańców.

Il. 5. Zielień osiedlowa w Hellersdorf na głównym ciągu pieszym Hellersdorfer Promenade, zielone otoczenie placu po środku promenady (fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk)

Il. 6. „Ogrody przybłokowe” przed oknami mieszkań parterowych, widoczna także zielen wertykalna w postaci pnączy, oraz odnowiona fasada budynku (fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk)

4. Parki

W związku z globalną polityką zrównoważonego rozwoju, rewitalizacją objęto także tereny poprzemysłowe, pokolejowe oraz nieużytki. Przekształcenia te często podkreślają dawne użytkowanie tego terenu poprzez pozostawianie w nim elementów starej infrastruktury. Powstałe w ten sposób parki publiczne podtrzymują tożsamość lokalną, pełnią rolę funkcję terenów rekreacji i wypoczynku, stanowią o indywidualności miejsca.

4.1. Natur Park Schöneberg Südgelände

Park Natury w berlińskiej dzielnicy Schöneberg stanowi 18 hektarową powierzchnię byłej stacji rozrządowej i kolejowej Tempelhof. W związku z jej zamknięciem w 1952 r., teren ten zaczął porastać samosiewami i stworzył pewnego rodzaju dziki park w sercu miasta. W latach 80. XX w. pojawiły się plany usunięcia roślinności w celu utworzenia stacji kolejowej. Z inicjatywy obywatelskiej przy wsparciu władz Berlina i fundacji Alliance przestrzeń ta została uporządkowana i powstał projekt na jej zagospodarowanie. W roku 2000 otwarto Natur Park Schöneberg Südgelände i przygotowano go na berlińskie EXPO 2000. Nie zatracono tożsamości miejsca, a wręcz ją podkreślono, gdyż większość elementów infrastruktury kolejowej zostało wkomponowanych w nowy projekt parku. Pozostawio-

no tory kolejowe. Na niektórych umieszczono metalowe, ażurowe kraty tuż nad ziemią by zapewnić przepływ wody. Służą one jako ciągi piesze (Il. 7). Dominantę miejsca stanowi stara wieża ciśnień, usytuowana przy bramie wejściowej która podkreśla poindustrialny charakter parku. Do użytku zaadaptowano także stare budynki hali remontowej (służące obecnie jako sala wystawowa, centrum wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych) oraz budynek administracyjny stanowiący siedzibę obsługi parku i punkt informacyjny. Inne pozostałości to lampy kolejowe i stara nastawnia zwrotnicowa. Symbolem parku stał się pozostawiony tu parowóz (Il. 8.) Park Natury jest dla berlińczyków miejscem rekreacji, wypoczynku, wycieczek przyrodniczych oraz zapewnia kontakt z naturą w połączeniu z doznaniem artystycznymi w postaci organizowanych tu wystaw i imprez kulturalnych. Badania ekologów potwierdziły występowanie na tym terenie bogactwa wielu siedlisk roślin i zwierząt w tym rzadkich i zagrożonych gatunków. Ten fakt podniósł rangę parku i uznano go za jeden z pierwszych obszarów chronionych, ekosystemów urbanistyczno-industrialnych udostępnionych mieszkańcom¹⁰.

Il. 7. Pokolejowe elementy w Parku Natury
Schöneberg Südgelände, pozostałości torów
wykorzystanych na ścieżki spacerowe
(fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk)

Il. 8. Parowóz stanowiący symbol parku i element
związany z dawnym użytkowaniem tego terenu
(fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk)

4.2. Gärten der Welt

Innym przykładem wprowadzenia zieleni w przestrzeń osiedlową jest założony w 1987 r. (otwarty w 750-lecie Berlina) park na terenie dzielnicy Marzahn (Il. 9, Il. 10). Funkcjonujący także pod nazwą Gärten der Welt stanowi ponad 20 ha przestrzeń publiczną niezwykle istotną dla wizerunku osiedla i miasta. Od 2000 roku na jego

¹⁰ J.M. Latkowska, *Postindustrialne – miejsca ochrony i rewitalizacji terenów przemysłowych*, w: „Czasopismo Techniczne Architektura”, 6-A/2014, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2014, s. 217.

terenie powstało wiele mniejszych ogrodów tematycznych związanych z różnymi stylami ogrodowymi np.: chiński, koreański, japoński, włoski i inne. Oferuje on wiele możliwości spędzania wolnego czasu poprzez zabawę rekreację i wypoczynek. Dodatkowo na jego terenie organizowane są imprezy kulturalne związane m.in. z tradycjami różnych kultur, które akcentują indywidualność mieszkańców osiedla, często wielokulturowego.

Il. 9, Il. 10. Park Gärten der Welt w dzielnicy Marzahn z widocznym ogrodem w stylu chińskim
(fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk)

Podsumowanie

W Berlinie zielone przestrzenie publiczne stanowią około 40% powierzchni miasta. Składają się na nie parki współczesne i historyczne, naturalne krajobrazy w tym tereny leśne, aleje, zielone place i skwery, obszary chronione oraz te użytkowane przez mieszkańców (łąki, grunty orne). Tereny zieleni tworzą unikalny klimat miasta i są przez senat berliński objęte specjalnym programem dotyczącym strategii tworzenia krajobrazu miejskiego¹¹. Sposoby wykorzystania berlińskich przestrzeni miejskich na tereny zielone mogą być z powodzeniem wykorzystywane w warunkach polskich.

O przestrzeni decyduje tu kompozycja przestrzenna, rozwiązania, cechy i elementy nadające jej niepowtarzalny charakter¹². Wymienione przykłady potwierdzają priorytetową funkcję zieleni w procesach rewitalizacji miast w tym przypadku Berlina. Odgrywa ona istotną rolę także w kontekście budowania tożsamości lokal-

---

¹¹ Landschaftsplanung (strona urzędu ds. Planowania przestrzeni Berlina), http://www.stadtentwicklung.berlin.de/umwelt/landschaftsplanung/strategie_stadtlandschaft/ (dostęp: 20.05.2015).

¹² Pluta, *Przestrzenie publiczne...*, op. cit., s. 269.

nej. Jest nieodłącznym elementem krajobrazu miejskiego, przenikając tkankę urbanistyczną stanowi niejednokrotnie o jego wartości. Podkreśla wartościowe elementy, stanowi symbol i tło dla wielu wydarzeń kulturalnych związanych z kultywowaniem tradycji.

Wyniki badań zrealizowane w ramach tematu nr DS 3371/KGPiAK/2015 zostały sfinansowane z dotacji na naukę przyznanej przez MNiSW.

Literatura

- Herbst K., *Partycypacja w rewitalizacji*, Pracownia Badań i Innowacji Społecznych, tekst dostępny [na:] http://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/pdf/KH_partycypacja_w_rewitalizacji.pdf (dostęp: 25.04.2015).
- Kosowska P., *Oferta kulturalna jako jedna z możliwości poznania charakteru kulturowego miasta – na przykładzie dzielnicy Friedrichshain – Kreuzberg w Berlinie*, nr 9/2013, wrzesień 2013 [w:] „Turystyka kulturowa”, Wydaw. KulTour.pl – Organizator Turystyki Kulturowej i Edukacyjnej, Poznań 2013.
- Latkowska J. M., *Postindustrialne – miejsca ochrony i rewitalizacji terenów przemysłowych*, w: „Czasopismo Techniczne Architektura”, 6-A/2014, Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2014, 205-218.
- Landschaftsplanung (strona urzędu ds. Planowania przestrzeni Berlina) http://www.stadtentwicklung.berlin.de/umwelt/landschaftsplanung/strategie_stadtlandschaft (dostęp: 20.05.2015).
- Mitkowska A., *Historia sztuki dla studentów „architektury krajobrazu” (nurty stylowe w architekturze, urbanistyce i krajobrazach znaczące dla współczesnego projektowania krajobrazowego)*, tom 1, „Od prehistorii, poprzez kultury starożytne, wczesne chrześcijaństwo, do końca średniowiecza, Kraków 2014-2015, praca nieopublikowana.
- Pluta K., *Zieleń w kompozycji współczesnych rozwiązań urbanistycznych* w: „Czasopismo Techniczne Architektura”, 2-A/2014, Wyd. Politechnika Krakowska, Krakow 2014, 267-289.
- Rewitalizacja miast w Niemczech*, praca zbiorowa pod red. M. Bryxa i A. Jadach-Sepioła, Wyd. Instytut Rozwoju Miast, tom 3, Kraków 2009.
- Świątek L., Charytonowicz J., *Recykling przestrzeni*, tom 6., Wydaw. ABRYS Sp. z o.o., Poznań 2004.
- Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Monografia 336, seria Architektura, Wyd. Politechnika Krakowska, Kraków 2006.

TENDENCJE ROZWOJU ZIELENI MIEJSKIEJ W XXI W. PRZYKŁAD ŁODZI

Streszczenie: Polskie miasta w XXI w., zgodnie z dyrektywami europejskimi, wybierają model rozwoju „do wewnątrz” z priorytetem zapewnienia mieszkańcom jak najlepszych warunków życia. W działaniach rewitalizacyjnych dużą wagę poświęca się rozbudowie zielonej infrastruktury odpowiedzialnej za ekologiczną racjonalność funkcjonowania miasta. Strategia rozwoju Łodzi, w obszarze rewitalizacji urbanistyczno-przyrodniczej, bazując na ogólnoeuropejskich tendencjach rozwoju zieleni miejskiej, opiera się na: rozbudowę potencjału wodno-przyrodniczego miasta (realizacja idei Błękitno-Zielonej Sieci), budowę zielonych dachów, ścian i torowisk, budowę woonefów, a także kreacją wewnątrzkwartałowych, zielonych szlaków pieszo-rowerowych (cięcie dużych, нефunkcjonalnych kwartałów miasta) i systemowym uzupełnianiem zadrzewień przyulicznych. Umiejętne wykorzystanie rozbudowywanego i skutecznie chronionego potencjału przyrodniczego ma zagwarantować miastu solidne podstawy dalszego zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: infrastruktura zielona, zielone dachy, zielone ściany, woonefy

Wstęp

Prowadzone badania i toczące się dyskusje na temat pożądanego kierunku rozwoju miasta europejskiego XXI wieku, których pokłosiem były liczne dokumenty o randze międzynarodowej (Nowa Karta Ateńska z 1998 r., Deklaracja z Toledo z 2010 r., dokument „Zielona infrastruktura: angażowanie regionów, miast i społeczeństwa” z 2013 r.), doprowadziły do pryncypialnej konkluzji, że właściwy kierunek prosperity wyznacza miasto zwarte, funkcjonujące zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju¹.

Miasto XXI wieku powinno oferować zdrowe środowiskowo, być efektywne ekonomicznie (sprawne w funkcjonowaniu i tanie w eksploatacji indywidualnej i miejskiej) i atrakcyjne w wymiarze funkcjonalno-przestrzennym.

Realizacja tak złożonych celów zależeć będzie przede wszystkim od umiejętności skutecznej ochrony i racjonalnej rozbudowy zielonej infrastruktury miasta (tradycyjnych i na miarę potrzeb alternatywnych form), odpowiedzialnej za jego zrównoważenie ekologiczne. Zielona infrastruktura, odpowiednio skonfigurowana przestrzennie i w dobrej kondycji (lokalizacja, forma, jakość), zapewnia mieszkańcom miast lepszą jakość życia poprzez: pozytywny wpływ na kształtowanie klimatu miasta, tworzenie zdrowych warunków mieszkania, pracy i wypoczynku, sprzyjanie integracji społecznej i podnoszenie estetyki przestrzeni miejskiej (wzmocnienie atrakcyjności gospodarczej, społecznej i środowiskowo-przestrzennej miasta, szczególnie docenianej przez potencjalnych inwestorów).

1. Inwestycje zielone w polskim mieście XXI wieku a realizacja zasady zrównoważonego rozwoju

Ponieważ miasto XXI wieku ma być atrakcyjne ekonomicznie, środowiskowo, społecznie i przestrzennie, wymaga planowania zintegrowanego, dążącego do utrzymywania równowagi pomiędzy: ładem przestrzennym (przestrzenne zrównoważenie), ładem ekologicznym/środowiskowym (ekologiczna racjonalność), ładem społecznym (społeczna akceptacja) i ładem ekonomicznym (ekonomiczna efektywność).

Destabilizacja przestrzenna pociągnęła za sobą negatywne skutki ekonomiczne i ekologiczne, przełożyła się na nieatrakcyjność społeczno-gospodarczo-przestrzenną

---

¹ B. Wycichowska, *Urban development in the 21st century. A return to the conception of a compact city – example of Łódź*, w: J. Gyurkovich, A.A. Kantarek, M. Gyurkovich, A. Wójcik (red.), *Future of the cities – cities of the future*, Architektura, Politechnika Krakowska, Kraków 2014, s. 159, 160.

miasta (miasto jest niefunkcjonalne, niezdrowe, brzydkie, a do tego drogie), ostatecznie wyhamowując jego rozwój.

Temu zjawisku może zapobiec zwrot ku rozwojowi „do wewnątrz”, polegający na radykalnym ograniczeniu suburbanizacji przez: kompleksową rewitalizację zaniedbanych przestrzeni zabudowy wielkomiejskiej, tworzenie oferty terenów atrakcyjnych pod centrotwórcze funkcje śródmiejskie i skumulowanie inwestycji na obszarach centralnych (ożywienie centrum miasta, które staje się atrakcyjne społecznie i gospodarczo).

O wartości nowej, ale także zrewitalizowanej struktury miasta zadecydują w szczególności: wypracowana atrakcyjność przestrzeni, spójność funkcjonalno-przestrzenna wewnętrzna i zewnętrzna (miasta z regionem), zwarta i uporządkowana forma, a także rozwój łatwo dostępnych, atrakcyjnych, zielonych, sprzyjających aktywnemu wypoczynkowi i integracji społecznej przestrzeni publicznych (wskazana różnorodność/gradacja znaczenia i skali aranżowanych przestrzeni z programem uwzględniającym rozpoznane lokalne potrzeby, przy czym ich realizacja powinna uwzględniać czynny udział mieszkańców na etapie planowania i realizacji).

W procesach rewitalizacji należy przede wszystkim dążyć do zachowania i wyeksponowania elementów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego (lokalnej miejskiej specyfiki – dbałość o zachowanie różnorodności).

Szczególnie istotną kwestią dla rozwoju miasta pozostaje wypracowanie realnej koncepcji/programu dochodzenia do zrównoważonego rozwoju w aspekcie środowiskowym. Zagadnienie ładu środowiskowego dotyczy ekologicznej racjonalności funkcjonowania miasta i ma pryncypialny wpływ na kształtowanie warunków zdrowotnych obszarów zurbanizowanych. Miasto XXI wieku, które ma aspiracje do dalszego rozwoju, musi być przede wszystkim przyjazne dla ludzi, a więc zdrowe, funkcjonalne i piękne.

Zaniedbania miast w zakresie ładu środowiskowego są bardzo duże i poza stricte przemysłowymi dotyczą także tych miast, w których opóźnia się proces ucieplniania systemowego i w których narasta problem wysokoemisyjnego transportu (przeciążanie emisją liniową). Na niekorzystny bilans aerosanitarny miast z nadprodukcją zanieczyszczeń/emisji wpływają: nieprzyjazna lokalizacja utrudniająca przewietrzanie (położenie miasta w kotlinie) i nieracjonalne pokrycie kulturowe terenu (zabudowa korytarzy przewietrzających miasto, wprowadzanie zabudowy utrudniającej przewietrzanie).

Niebagatelną rolę w łagodzeniu uciążliwości klimatu miasta ma do spełnienia planowo kształtowana infrastruktura zielona. Zielone inwestycje stanowią w pełni ekologiczną metodę walki z uciążliwościami klimatu miasta i sprzyjają rozwiązy-

waniu innych ważkich problemów współczesnego miasta, tj.: zachowaniu różnorodności biologicznej², zwiększaniu atrakcyjności krajobrazu miasta, świadczeniu usług na rzecz społeczeństwa³, a także tworzeniu nowych stanowisk pracy. Wdrażanie zasady równoważonego rozwoju miasta wymaga umiejętności łączenia korzyści ekologicznych z gospodarczymi i społecznymi na etapie planowania zielonej infrastruktury.

2. Tendencje rozwoju zieleni miejskiej w strategii rozwoju miasta Łodzi

Strategia współczesnego miasta stawia sobie za cel podnoszenie jego ekologiczności, ekonomiczności i estetyki.

Przedsięwzięcia realizacyjne przyjęte w Strategii Zintegrowanego Rozwoju Łodzi 2020+, której celem jest budowa przyjaznego, twórczego i dynamicznego miasta zrównoważonego rozwoju, o konkurencyjnych warunkach do życia, pracy i inwestowania, odnoszą się do trzech filarów: Gospodarka i infrastruktura, Społeczeństwo i kultura oraz Przestrzeń i środowisko, dla których określono priorytetowe obszary działania.

W filarze Przestrzeń i środowisko, ukierunkowanym na budowę atrakcyjnego, bezpiecznego i zdrowego miasta, wśród priorytetów znalazła się idea budowy „Zielonej, uporządkowanej Łodzi” – program wyznaczający pożądane kierunki rozwoju zieleni miejskiej. Głównym zamierzeniem tej idei jest skuteczna ochrona i racjonalne rozbudowywanie potencjału przyrodniczego, który zapewni komfort dalszego zrównoważonego rozwoju w ramach miasta kompaktowego.

„Zielona Łódź” ma być miastem rozwijającym się w sposób zrównoważony, uporządkowanym urbanistycznie, przestrzennie, aktywnie redukującym zjawisko „rozlewania się” tkanki miejskiej, dopasowanym do przewidywanej sytuacji demograficznej.

W ramach systemowych rozwiązań dotyczących racjonalnej rozbudowy infrastruktury zielonej strategia opowiada się za tworzeniem „Błękitno-Zielonej Sieci”⁴ – budowaniem spójnej, zachowującej ciągłość struktury, miejskich i metropolital-

---

² Łączenie naturalnych, półnaturalnych i kulturowych terenów zieleni z gruntami użytkowymi i terenami mieszkalnymi.

³ Pozytywna bodźcowość estetyczna, tworzenie bazy do rekreacji i turystyki, wpływ na inspiracje dla kultury i sztuki; pogłębianie duchowych doświadczeń i wspomaganie rozwoju empirycznego.

⁴ Koncepcja Błękitno-Zielonej Sieci została przyjęta przez Miasto Łódź w ramach Strategii Zintegrowanego Rozwoju Łodzi 2020+ uchwałą Rady Miejskiej w Łodzi nr XLIII/824/12, z dn. 25.06.2012 r. Tworzone tereny zieleni miejskiej mają sprzyjać aktywnemu wypoczynkowi, przyciągać inwestorów i zapewnić miastu elastyczne reagowania na zmiany klimatu; I. Wagner, M. Zalewski, *Błękitno-Zielona Sieć – poprawa jakości życia w miastach w obliczu zmian klimatu*, Panorama, 4/2013, s. 12.

nych terenów zielonych, o różnym stopniu zainwestowania rekreacyjnego (obiekty sportowe, publiczne tereny rekreacji i wypoczynku, tereny chronione przyrodniczo), zasobnej w funkcjonalne, łatwo dostępne i dobrze skomunikowane zielone przestrzenie publiczne, lokalizowane przede wszystkim na obszarach nadwodnych renaturyzowanych łódzkich dolin rzecznych. W ramach budowy „Błękitno-Zielonej Sieci” realizowana jest retencja (budowa zbiorników retencyjnych na rzece Sokołówce i Łódce) i oczyszczanie wód deszczowych, co sprzyja rozwojowi roślinności (bioróżnorodność) i gwarantuje stały przepływ w silnie zdegradowanych łódzkich rzekach (realizowany program renaturyzacji doliny rzeki Sokołówki)⁵.

W strategii zwraca się również uwagę na potrzebę ochrony historycznych parków, uzupełnianie nasadzeń zieleni przyulicznej, budowanie zielonych pasaży dla pieszych i cyklistów, które ułatwia komunikację w ramach przeskalowanych, dużych kwartałów strefy wielkomiejskiej.

3. Nowe tendencje rozwoju zieleni w miastach XXI wieku

Preferowany w XXI w. kierunek rozwoju miasta „do wewnątrz” (miasto zwarte) zwiększa ograniczenia rozbudowy terenów zieleni w strefie wielkomiejskiej.

Il. 1. Nowe nasadzenia drzew przy zmodernizowanej ul. Kopernika w Łodzi (fot. B. Wycichowska)

---

⁵ *Woda w mieście. Zrównoważony Rozwój – Zastosowania*, 5/2014, red. T. Bergier, J. Kronenberg, I. Wagner, Fundacja Sendzimira, Kraków, s. 27-29.

Miasto zwarte niebezzasadnie preferuje zagęszczanie zabudowy, zwłaszcza na obszarach wysoko zurbanizowanych, wobec czego niezbędne staje się stosowanie nowych form zieleni miejskiej, które nie wymagają pozyskiwania nowego miejsca. Deficyt przestrzeni wymusza praktykę wprowadzania zieleni na dachy i ściany budynków oraz wzmocnienie jakościowe i ilościowe potencjału zieleni przyulicznej – nowe nasadzenia pojawiają się przy modernizowanych ulicach⁶ (Il. 1).

3.1. Zielone dachy

Na terenach wysoko zurbanizowanych, gdzie brakuje miejsca na zieleń w poziomie „0”, szczególne znaczenie zyskują zielone dachy. Wielowiekowa tradycja budowy zielonych dachów odrodziła się w nowoczesnej formie z końcem XX w. i jest z powodzeniem kontynuowana w wieku XXI. *Remake* zielonych dachów ma swoje uzasadnienie w wielofunkcyjności i ekonomice tych rozwiązań. Oprócz walorów estetycznych mają one do zaoferowania wymierne korzyści natury ekologicznej i ekonomicznej, przede wszystkim przyczyniają się do ograniczania zjawiska powstawania miejskich wysp ciepła⁷. Mają wpływ na zmniejszenie ilości wody opadowej odprowadzanej do systemu kanalizacji (retencja dachowa odciąża system). Budynki z ekodachami zużywają mniej energii na ocieplanie zimą i chłodzenie latem (zasługa izolacyjności termicznej, jaką zapewnia zielony dach – dom długo akumuluje energię słoneczną i wolno ją oddaje). W otoczeniu budynków z zielonymi dachami wytwarza się korzystny mikroklimat (komfort mieszkania).

Stosowanie zielonych dachów jest efektywnym sposobem na utrzymywanie ciągłości korytarzy ekologicznych na terenie wysoko zurbanizowanym, gdzie zabudowa doprowadziła do fragmentyzacji infrastruktury zielonej.

Po sukcesie wielkich zielonych dachów zakładanych na budynkach użyteczności publicznej (np. zielony dach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego – 1 ha oraz ogród na dachu Centrum Nauki Kopernik – 0,8 ha) i na dachach hipermarketów (Centrum handlowe Arkadia – ok. 3 ha) zaczęto je stosować na zabudowie mieszkaniowej. W odróżnieniu od dachów na obiektach użyteczności publicznej, spełniających przede wszystkim funkcję ogrodów, a więc wymagających uprawy intensywnej (miejsca wypoczynku i rekreacji), na mieszkaniówce preferowana jest uprawa ekstensywna nastawiona na realizację funkcji ekologicznej i estetycznej.

---

⁶ *Drzewa w Łodzi. Nasadzenia w 2015 roku*, Dziennik Łódzki, 17.04.2015.

⁷ Retencjonują wodę opadową i poprawiają izolacyjność termiczną budynków, zmniejszając ich zapotrzebowanie na pobór energii.

Zielone dachy coraz częściej wybierają deweloperzy, by pozyskać klientów, którzy dużą wagę przywiązują do obecności zieleni w miejscu zamieszkania⁸.

Pionierem budowy zielonych dachów w Polsce była Łódź, w której jeszcze w latach 70. XX w. zaprojektowano i wykonano zielony dach w formie tarasu, w Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej (tzw. łódzki Manhattan)⁹. Po przeszło czterdziestu latach nadal spełnia swoją funkcję (Il. 2).

Il. 2. Pierwszy łódzki zielony dach na Manhattanie (fot. B. Wycichowska)

Obecnie w Łodzi powstaje coraz więcej zielonych dachów z udziałem budynków mieszkalnych i, co ważne, nie jest to tylko trend aktywnych w branży budowlanej deweloperów; ten rodzaj zielonych inwestycji zaczyna realizować, w ramach rewitalizacji zabudowy śródmiejskiej, także miasto.

Kilka deweloperskich zielonych dachów już powstało, m.in.: dach nad parterem budynku mieszkalnego przy ul. 6 Sierpnia 40/42; dach nad garażami przy wielorodzinnym budynku przy ul. Lipowej 21; zielone dachy na terenie osiedla Barciński Park – Osiedla Centrum II (Il. 3).

---

⁸ Większość potencjalnych mieszkańców traktuje tereny zieleni jako ważny czynnik przy wyborze miejsca zamieszkania.

⁹ Zespół budynków mieszkalnych zaliczanych do najwyższych w Polsce, w tym dwa najwyższe w Łodzi.

Il. 3. Zielone dachy na terenie osiedla Barciński Park – Osiedla Centrum II (fot. B. Wycichowska)

Na etapie realizacji są: zielony taras na budynku mieszkalnym Ilumino przy ul. Kilińskiego 121/123 (w bezpośrednim sąsiedztwie ul. Piotrkowskiej oraz powstającego ośrodka kulturalno-rozrywkowego EC1 Miasto Kultury); zielony dach nad płytą dziedzińca, w budynku wielorodzinnym przy ul. Miedzianej 9.

W planach jest budowa miejskich zielonych dachów. Pierwszy miejski zielony dach ma powstać na historycznej zabudowie pofabrycznej przy ul. Sienkiewicza 61/63, w centrum miasta (dawna fabryka wyrobów dzianych Maurycego Hirszmana). Na koncepcję tego ogrodu magistrat ogłosił konkurs (w kwietniu 2015 r.).¹⁰ Drugi ma być usytuowany również w ścisłym centrum – na remontowanej miejskiej kamienicy przy ul. Sienkiewicza 22, w pobliżu skrzyżowania z ul. Moniuszki.

Realizację zielonych dachów w uprawie ekstensywnej zaplanowano na terenie największej łódzkiej inwestycji – w Nowym Centrum Łodzi (na budynku rewitalizowanej elektrociepłowni EC-1). Kolejny zielony dach, z funkcją ogólnodostępnego ogrodu, powstaje na hipermarkecie „Sukcesja”¹¹.

---

¹⁰ Ogród ma być gotowy za dwa lata; zostanie wykonany za środki z Unii Europejskiej, przy okazji rewitalizacji całego кварталу. Rozpisanie konkursu ma służyć rozpropagowaniu idei budowy zielonych dachów w mieście, K. Tatarzyńska, *Zielony dach z kawiarnią na fabrykach przy Sienkiewicza*, Gazeta Wyborcza, 24.03.2015.

¹¹ Hipermarket budowany w bezpośrednim sąsiedztwie kampusu Politechniki Łódzkiej otwarty we wrześniu 2015 r.

3.2. Zielone ściany

Predestynowaną formą zieleni na terenach wysoko zurbanizowanych, obok zielonych dachów, są zielone ściany. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom społecznym łodzian (zgłoszone i przegłosowane wnioski do budżetu obywatelskiego), miasto przygotowało listę lokalizacji zielonych ścian¹².

Projekt zielonych ścian ma na celu prośrodowiskową estetyzację szczytów kamienic, których w Łodzi nie brakuje. Wniosek dotyczący zazieleniania ścian szczytowych łódzkich kamienic jest realizowany przez Wydział Budynków i Lokali łódzkiego magistratu we współpracy z Zarządem Zieleni Miejskiej. Udział Zarządu Zieleni Miejskiej gwarantować ma dokonanie właściwego doboru gatunków roślin dla konkretnych lokalizacji.

Łódź zrywająca z wizerunkiem miasta szarych elewacji, po spektakularnej ekspansji murali¹³, powoli zaczyna wdrażać ekologiczną aranżację szczytowych ścian kamienic i bloków z udziałem zieleni.

Podobnie jak w przypadku zielonych dachów, zielone ściany przynoszą wymierne efekty ekonomiczne i estetyczne (humanizacja przestrzeni miejskiej, izolacja akustyczna budynków, poprawa warunków termicznych, a więc obniżanie kosztów utrzymania budynku, pozytywny wpływ na jakość powietrza: wilgotność, poziom zanieczyszczeń, a także podniesienie atrakcyjności miejsca).

Stosowanie różnorodnych technologii budowy (konstrukcje zielonych ścian o różnych wielkościach, kształtach, z zastosowaniem pełnej palety materiałów wykończeniowych) stwarza coraz bardziej efektywne pod względem środowiskowej wydajności możliwości zazieleniania wertykalnych powierzchni miasta.

3.3. Zielone torowiska

Zielone technologie wkraczają również na torowiska tramwajowe – torowiska pokrywane są humusem porośniętym trawą lub niskopienną zielenią (np. rozchodnikiem skalnym). Zielone torowiska posiadają niewątpliwe walory estetyczne

---

¹² Zielone ściany mają być zainstalowane w Śródmieściu, na szczytowych ścianach 18 budynków. Wytypowane kamienice stoją m.in. przy ul. Narutowicza 23, 27 i 58, przy ul. Pomorskiej 12, 14 i 73 oraz przy ul. Traugutta 7.

¹³ Łódź posiada docenianą na świecie plenerową galerię murali, ponad 30, autorstwa artystów z całego świata. Łódzkie murale malowali: Hiszpanie Aryz, Kenor i 3ttman, Chilijczyk Inti, brazylijscy bliźniacy Os Gemeos, Belg ROA i Francuz Remed oraz Polacy: M-City, Tone, Proembrion, Etam Cru, Sepe i Charme; szu, abe, *Galeria Urban Forms. W Łodzi powstanie 6 nowych murali*, Dziennik Łódzki, 21.08.2013.

i przyczyniają się do obniżenia poziomu hałasu. Z powodzeniem funkcjonują już w dużych, polskich miastach: Krakowie, Poznaniu i Szczecinie.

W Łodzi zielone torowiska powstały już na ul. POW i Kilińskiego oraz wzdłuż trasy W-Z: od ul. Bratysławskiej do al. Mickiewicza i przewidziana jest ich dalsza rozbudowa.

3.4. Woonerfy – specjalność Łodzi

Wprowadzaniu zieleni w centrum miasta służą również woonerfy – tzw. podwórce miejskie, wpisujące się w koncepcję rozbudowy zielonej infrastruktury na terenach wysoko zurbanizowanych. Zielone woonerfy łączą funkcje „uspokojonej” ulicy, deptaku, atrakcyjnego pasażu z ograniczonym ruchem, o wysokim poziomie bezpieczeństwa (priorytet dla pieszych i cyklistów), parkingu z miejscem spotkań mieszkańców¹⁴. Oprócz funkcji ekologicznej, estetycznej i społecznej ich obecność przyczynia się do zmniejszenia emisji liniowej w centrum miasta.

Il. 4. Woonerf na ul. 6 Sierpnia w Łodzi (fot. B. Wycichowska)

¹⁴ J. Gehl, *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Kraków 2013, s. 111.

Pierwszy woonef w Łodzi powstał na ul. 6 Sierpnia (łączy ul. Piotrkowską z al. Kościuszki) na życzenie Łodzian (inwestycja w ramach budżetu obywatelskiego 2014 r.), bez aprobaty Miejskiego Architekta Miasta i ZDiT. Podwórzec zyskał: nową nawierzchnię, drzewa posadzone w osi ulicy, miejskie meble, kwiaty i trawę ozdobną, a centrum miasta wzbogaciło się o nowe atrakcyjne miejsce spotkań (Il. 4).

Realizację woonefu wysoko oceniono: 22 kwietnia 2015 r. otrzymał nagrodę na Europejskim Kongresie Gospodarczym w Katowicach¹⁵.

W aktualnym budżecie znalazło się aż sześć kolejnych wniosków na budowę podwórców miejskich. W 2015 r. powstaną dwa woonefy: na ul. Piramowicza i na ul. Traugutta. Na obu pojawią się drzewa (wiśnie), oba nie będą miały wyodrębnionej jezdni¹⁶.

Dodatkowo, już poza budżetem obywatelskim, miasto podjęło decyzje o budowie woonefu na ul. Moniuszki (dawny Pasaż Meyera), który będzie reprezentacyjnym, zielonym łącznikiem między Nowym Centrum Łodzi (w trakcie budowy) a historycznym centrum miasta i ul. Piotrkowską. Wśród zgłaszanych ulic do przebudowy na woonefy znalazły się jeszcze: ul. Stefanowskiego, ul. Miedziana i ul. 1 Maja.

3.5. Najnowsze tendencje rozwoju zieleni w miastach XXI wieku

W ostatnich latach wzrasta w Polsce zainteresowanie uprawą warzyw na obszarach miejskich i rolnictwem miejskim, co świadczy o potrzebie mieszkańców do tworzenia nowych, użytkowych ekosystemów miejskich oraz budowy nowych form wspólnoty i świadomości społecznej¹⁷. Przewiduje się, że ze względu na deficyt wolnej przestrzeni najodpowiedniejszym miejscem dla warzywnictwa i rolnictwa miejskiego będą, wzorem krajów zachodnich, tzw. farmy dachowe i wertykalne.

Poza tym, w wielu miastach, z inicjatywy mieszkańców, na terenach zieleni nieurządzonej i zaniedbanej urządzonej zakładane są uprawy roślin spożywczych i roślin ozdobnych.

---

¹⁵ M. Frąk, *Łódź nagrodzona za woonef. A będzie ich więcej*, Gazeta Wyborcza, 22.04.2015.

¹⁶ M. Witkowska, *Łódź będzie wkrótce pełna woonefów?*, Dziennik Łódzki, 15.06.2014.

¹⁷ Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów „Zielona infrastruktura – zwiększanie kapitału naturalnego Europy”, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, COM(2013) 249 final, 2014/C 67/31, Sprawozdawca: Adalbert Kienle.

4. Podsumowanie

W miastach coraz częściej, obok form tradycyjnych, stosowane są alternatywne metody wprowadzania zieleni, w tym przede wszystkim: zieleni na dachach i ścianach budynków, która jest szczególnie polecana dla terenów wysoko zurbanizowanych. Budowa ekodachów wpisuje się w ogólnoeuropejski trend stosowania architektonicznych rozwiązań ekologicznych w centrach dużych miast.

Odnotowywane nowe tendencje w kształtowaniu zieleni miejskiej rozszerzają zakres możliwości realizacji paradygmatu zrównoważonego rozwoju współczesnego miasta.

Poza zakładaniem zielonych dachów i ścian powiększany jest zasób zieleni przyulicznej. Oprócz typowych nasadzeń wprowadzanych wzdłuż modernizowanych ciągów ulicznych, w strefie śródmiejskiej powstają podwórce miejskie z zielenią rekreacyjną, w osi uspokojonej ulicy.

Aby przyspieszyć rozwój nowych form zieleni w miastach, konieczne jest prowadzenie proekologicznej polityki planistycznej, uchwalenie odpowiednich przepisów prawnych, przede wszystkim poszerzenie katalogu celów publicznych o tereny zieleni miejskiej¹⁸, konieczne do tworzenia wysokiej jakości życia w miastach w skali lokalnej, czy obowiązek wprowadzania zielonych dachów z na nowych budynkach strefy śródmiejskiej, a oprócz tego stosowanie zachęt finansowych oraz prowadzenie skutecznej edukacji społecznej popularyzujących różne formy infrastruktury¹⁹.

Infrastruktura zielona, z dużym udziałem zielonych dachów i ścian, powinna stanowić trwały komponent struktury miasta zwartej, ponieważ jest niezastąpiona w zakresie kształtowania jakości środowiska mieszkaniowego (tereny zieleni świadczą usługi ekologiczne, zdrowotne i estetyczne, są również są miejscem rekreacji i integracji współczesnego społeczeństwa), jest w pełni ekologiczna i tania.

Literatura

Choi E., Simons D., Simons R., *The effect of state and city green policies on the market penetration of green commercial buildings*, The Journal of Sustainable Real Estate, 1/2009, 139-166.

Drzewa w Łodzi. Nasadzenia w 2015 roku, Dziennik Łódzki, 17.04.2015.

Frąk M., *Łódź nagrodzona za woonef. A będzie ich więcej*, Gazeta Wyborcza, 22.04.2015.

Galeria Urban Forms, *W Łodzi powstanie 6 nowych murali*, Dziennik Łódzki, 21.08.2013.

---

¹⁸ Założenia ustawy o rewitalizacji, projekt z dnia 17.11.2014 r., Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Departament Polityki Przestrzennej.

¹⁹ E. Choi, E.D. Simons, R. Simons, *The effect of state and city green policies on the market penetration of green commercial buildings*, The Journal of Sustainable Real Estate, 1, 2009, s. 139-166.

- Gehl J., *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo RAM, Kraków 2013.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów: Zielona infrastruktura – zwiększanie kapitału naturalnego Europy (COM (2013) 249 final), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 2014/C 67/31, sprawozdawca: Adalbert Kienle.
- Strategia Zintegrowanego Rozwoju Łodzi 2020+, załącznik do uchwały Nr XLIII/824/12 Rady Miejskiej w Łodzi, 25.06.2012.
- Tatarzyńska K., *Zielony dach z kawiarnią na fabrykach przy Sienkiewicza*, Gazeta Wyborcza, 24.03.2015.
- Wagner I., Zalewski M., *Błękitno-Zielona Sieć – poprawa jakości życia w miastach w obliczu zmian klimatu*, Panorama, 4/2013, 12.
- Witkowska M., *Łódź będzie wkrótce pełna woonefów?*, Dziennik Łódzki, 15.06.2014.
- Woda w mieście*, Zrównoważony Rozwój – Zastosowania, 5/2014, red. T. Bergier, J. Kronenberg, I. Wagner, Fundacja Sendzimira, Kraków, 27-29.
- Wycichowska B., *Urban development In the 21st century. A return to the conception of a compact city – exemple of Łódź*, [w:] J. Gyurkovich, A.A. Kantarek, M. Gyurkovich, A. Wójcik (red.), *Future of the cities – cities of the future*, Architektura, Politechnika Krakowska, 8/2014, 159, 160.
- Założenia ustawy o rewitalizacji, projekt z dn. 17.11.2014 r., Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Departament Polityki Przestrzennej, Warszawa, listopad 2014.

WALORY ŚRODOWISKA. KSZTAŁTOWANIE ZIELENI W MIEŚCIE. STUDIUM PRZYPADKU ZIELONA GÓRA

Streszczenie: Niniejsza praca stanowi kontynuację i uzupełnienie przedstawionego w artykule pt. „Ochrona zieleni w mieście. Studium przypadku – Zielona Góra”, problemu zapisów urbanistycznych, mających za zadanie ochronę zieleni w mieście. Polityka przestrzenna prowadzona na wszystkich szczeblach: krajowym, regionalnym i lokalnym, w obecnym stanie prawnym ma duży wpływ na procesy inwestycyjne. Inwestycje uważane są za miernik rozwoju. Jednak, nie wszystkie tereny miejskie należy urbanizować w równym stopniu. Tereny zielone oraz otwarte i leśne przestrzenie miejskie, przedstawiające wartości przyrodnicze wymagają skutecznej ochrony. Na przykładzie miasta Zielona Góra przedstawiono problem i konieczność stworzenia spójnego systemu inwestycyjnego chroniącego zieleń i tereny otwarte. System ten powinien być kształtowany za pomocą dokumentów strategicznych gminy z wyznaczonymi obszarami chronionymi i rozwoju. Nadrzędnym celem powinien być rozwój jakościowy miasta a nie rozszerzanie obszaru potencjalnych inwestycji. Cele inwestycyjne nie powinny być jedynym kryterium lokalizacji, która przesądza o przyjętych rozwiązaniach przestrzennych. Nieodwracalne skutki decyzji lokalnych władz nie odpowiadają rozwiązaniom akceptowanym w innych miastach Europy.

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, dokumenty planistyczne, procedura planistyczna, tereny zielone

Wstęp

Tereny miejskie określa ich przeznaczenie oraz sposób użytkowania, który często jest niepowtarzalny, inny dla każdego miasta i uwarunkowany historycznie. Tereny zieleni miejskiej są najczęściej ogólnodostępne i spełniają funkcje wypoczynkowe, rekreacyjne, zdrowotne i estetyczne. Przyczyniają się do poprawy jakości życia w miastach i utrzymania bioróżnorodności – są siedliskami wielu gatunków roślin i zwierząt. Zieleń w miastach jest elementem kompozycji urbanistycznej – wpływa na charakter i wygląd ulic i placów, kształtuje i porządkuje wnętrze miasta. Projekty kształtujące środowisko dotyczą najczęściej szeroko rozumianego sektora publicznego i dlatego też nie powinny lekceważyć wrażeń estetycznych odbiorców, zwłaszcza tych codziennych.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774), precyzuje definicje i umożliwia nowe kształtowanie terenów zieleni w mieście. Na podstawie art. 7 ww. w ustawie z dnia 27 marca o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015r. poz. 199 – j.t. z późn. zm.) wprowadzono w art. 2 ust. 16e), zgodnie z którym *krajobraz* definiuje się jako – *postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka*. Na podstawie art. 2 ust. 16f) ustawy pod pojęciem *krajobrazu priorytetowego* – należy rozumieć *przestrzeń szczególnie cenną dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, i jako taką wymagającą zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania*. Oznacza to, że po raz pierwszy od 2003 r. w planowaniu przestrzennym porusza się tematykę związaną z potrzebą kształtowania przestrzeni z uwzględnieniem skali tj. regionalnej.

Standardy zamieszkania oraz wykorzystywania przestrzeni są dynamiczne i zmienne. Podobnie jak nie ma zdefiniowanych metod pomiarowych skutków urbanizacji, takich jak: przerost koncentracji ludności, procent zatrudnionych w zawodach świadczących usługi, lub stopień zaspokojenia usług publicznych adekwatny dla społeczności miejskich, tak o akceptacji zagospodarowania przestrzeni decyduje nie tylko środowisko naturalne, rozwój historyczny, sytuacja ekonomiczna, ale przede wszystkim tradycja społeczna i kulturowa charakterystyczna dla miejsca życia¹.

---

¹ D. Szymańska 2007.

2. Ochrona terenów zieleni w mieście

Zieleń w mieście nie zawsze podlega ochronie. Tereny przeznaczone pod funkcje zieleni rekreacji wyznaczane są na podstawie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Plany takie określają rodzaj przeznaczenia oraz zasady zagospodarowywania terenów miejskich. W ramach ustaleń ww. dokumentów wytycza się również m.in. strefy ochronne wokół istotnych obszarów zieleni, np. o walorach historycznych i kulturowych. Tereny zieleni rozpatruje się także pod kątem ich wartości przyrodniczej. W uzasadnionych przypadkach obejmuje się je ochroną prawną. Ochronie terenów zieleni w miastach podlegają zarówno obszary wpisane do rejestru i ewidencji zabytków, chronionego krajobrazu np. parki krajobrazowe, ale także ochrona gatunkowa roślin, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Objąć ochroną zieleni miejską, w ramach ustaleń gminnych dokumentów planistycznych, stanowiących prawo miejscowe, może rada gminy, jeżeli nie zrobił tego wojewoda lub w przypadku ochrony gatunkowej – Minister Środowiska.

Zgodnie z art. 3 ust. 15 nieobowiązującej już ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz. U. z 1994 Nr 49 poz. 196 z późn. zm.) pod pojęciem **zieleni miejskiej** należy rozumieć: „zespoły roślinności spełniające cele wypoczynkowe, zdrowotne i estetyczne, a w szczególności: parki, zieleńce, zieleń na placach, ulicach, zieleń izolacyjna i pracownicze ogrody działkowe”. Ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska została uchylona ustawą z dnia 27 lipca 2001 r. o wprowadzeniu ustawy – Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. z 2001r. Nr 100. poz. 1085 – z późn.zm.) oraz ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232 – t.j. z późn.zm.), w ramach których pojęcie zieleni miejskiej przestało funkcjonować.

Art. 28 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2015 r., poz. 1651):

- ust. 1. określa, że dla obszaru Natura 2000 sprawujący nadzór nad obszarem sporządza projekt planu zadań ochronnych na okres 10 lat; pierwszy projekt sporządza się w terminie 6 lat od dnia zatwierdzenia obszaru przez Komisję Europejską jako obszaru mającego znaczenie dla Wspólnoty lub od dnia wyznaczenia obszaru specjalnej ochrony ptaków.
- ust. 2. wskazuje iż dla proponowanego obszaru mającego znaczenie dla Wspólnoty, znajdującego się na liście, o której mowa w art. 27 ust. 3 pkt 1, sprawujący nadzór może sporządzić projekt planu zadań ochronnych na okres 10 lat.

Natomiast art. 29 ust. 1 ww. ustawy określa, że *projekt planu ochrony dla obszaru Natura 2000 lub jego części sporządza sprawujący nadzór nad obszarem*.

W ramach ustaleń ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015r. poz. 199 – j.t. z późn. zm.) ustawodawca wprowadził:

- na podstawie art. 10 ust. 2 pkt 3, w związku z art. 9, w celu określenia polityki przestrzennej rada gminy sporządza studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, w ramach którego określa „*obszary i zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego*”;
- na podstawie art. 15 ust. 2 pkt 3 w planie miejscowym, jako prawie lokalnym, określa się obowiązkowo „*zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego*”.

3. Znaczenie terenów zieleni miejskiej

Znaczenie zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej jest kluczowe dla zrównoważonego rozwoju obszarów miejskich, i jako takie dawno zostało uznane za priorytetowe. W dniu 5 czerwca 1992 r. w Rio de Janeiro powstała Konwencja o różnorodności biologicznej, która wskazuje ogólne kierunki koniecznych zmian. W art. 71 ust. 1 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232 – j.t. z późn.zm.) określa, że *zasady zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska stanowią podstawę do sporządzania i aktualizacji koncepcji polityki zagospodarowania przestrzennego kraju, studiów zagospodarowania przestrzennego województw, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego*.

Jednak już wcześniej i niezależnie wiele położonych w miastach obszarów, dawno uznano za warte ochrony i objęto krajowymi formami ochrony przyrody, a także włączono do sieci Natura 2000. Podstawą dla funkcjonowania programu Natura 2000 są dwie unijne dyrektywy – dyrektywa ptasia, przyjęta w 1979 roku, a następnie zastąpiona dyrektywą z 2009 roku oraz dyrektywa siedliskowa (habitadowa) – z roku 1992.

W maju 2011 r. Komisja Europejska przyjęła strategię, w której określono ramy dla działań Unii Europejskiej w nadchodzącej dekadzie, zmierzających do realizacji przewodniego celu w zakresie różnorodności biologicznej na okres do 2020 r., ustanowionego przez przywódców unijnych w marcu 2010 r. Połowa światowej populacji mieszka na obszarach miejskich, dlatego też skutki rozwoju miast i wypra-

cowane sposoby zarządzania bioróżnorodnością na tych terenach mają duże znaczenie. Miasta zabudowują i zmieniają miejscowe ekosystemy i dlatego nawet zrównoważony rozwój obszarów miejskich stwarza zagrożenie dla tej różnorodności z uwagi na, między innymi straty siedliskowe, fragmentację terenów biologicznie czynnych, zaburzenia i konflikty o miejskim charakterze. Miasta odgrywają coraz większą rolę w utrzymaniu światowego zróżnicowania gatunkowego i związanych z nimi ekosystemów.

Uzasadniają to badania wskazujące, że kierunki urbanizacji w coraz większym stopniu, koncentrują się na zwiększaniu dostępności, stopnia wykorzystania i jakości zasobów biologicznych w miastach, i że systemy zarządzania oraz nabyte doświadczenia faktycznie wpływają na prowadzoną politykę i określaną strategię rozwoju na znacznie większą skalę². Najczęściej motywacją do podejmowania działań na rzecz lepszego wykorzystania zasobów biologicznych w mieście jest nie tyle ich efekt gospodarczy, co poprawa jakości życia ludzi dzięki zapewnieniu lepszego stanu środowiska (poprawę ochrony różnorodności biologicznej) i łatwiejszego dostępu do terenów zieleni i rekreacji (zwiększenie efektywności wykorzystania).

Urbanizacja ma tak duży wpływ na środowisko, że zmienia skład gatunkowy siedlisk. W obrębie miast, społeczności biologiczne są często niepodobne do pozostałych³. Miasta uważane są za *mikrokosmosy*, które występują na całym świecie, co czyni z nich pouczające przypadki dla zrozumienia dynamiki systemu społeczno-ekologicznego i prób odpowiedzi na zachodzące w przestrzeni zmiany.

W niektórych badaniach, zaproponowanych przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), w celu wsparcia prowadzonej polityki dla zdrowia i środowiska, opracowuje się i testuje wskaźniki wpływu miejskiej przestrzeni zielonej dla zdrowia publicznego. Metodą badań jest często pomiar zdefiniowanego wskaźnika dostępności zielonej przestrzeni, mierzony jako odsetek populacji mieszkającej w pewnej odległości od granicy lasu lub terenów zieleni.

Globalnymi dolegliwościami cywilizacji stały się choroby niezakaźne, takie jak choroby układu krążenia, czy cukrzyca. Siedzący tryb życia i przewlekły stres to główne czynniki ryzyka zdrowotnego mieszkańców miast. Przez zapewnienie zdrowego środowiska miejskiego, które sprzyja aktywności fizycznej i rekreacji wspierana jest polityka w zakresie zdrowia publicznego. Liczne badania wykazały

---

² „Nasze ubezpieczenie na życie i nasz kapitał naturalny – unijna strategia ochrony różnorodności biologicznej na okres do 2020 r.” oraz „Program ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z planem działań 2014-2020”. W zakresie działań podejmowanych na obszarze sieci Natura 2000 potrzeby i priorytety wyznacza dokument „Priorytetowe Ramy Działań dla sieci Natura 2000 na Wieloletni Program Finansowania UE w latach 2014-2020”.

³ N. Grimm i wsp. 2008.

pozytywne skutki dla zdrowia publicznego zwiększania dostępu do terenów zielonych⁴. Badania pokazują, że przejście do bardziej ekologicznej polityki na obszarach miejskich, mierzonej odsetkiem powierzchni terenów zieleni na jednego mieszkańca, wpływa pozytywnie na stan zdrowia psychicznego, podobnie jak bliskość i forma wykorzystania terenów zielonych wpływa na minimalizację np.: skutków depresji u kobiet w ciąży. Odsetek zieleni w środowisku życia ludzi wykazuje korelacje z postrzeganym ogólnym stanem zdrowia mieszkańców. Ludzie mieszkający w domach oddalonych od 1 km do 3 km od terenów zieleni mają lepszą samoocenę zdrowia niż osoby żyjące w mniej zielonym otoczeniu⁵. Kompleksowa ocena wyników najnowszych badań z dziedziny urbanistyki, z zakresu wzorców zachowań społecznych, zagospodarowania i użytkowania przestrzennego oraz systemów transportowych potwierdza, że miasta, w których promuje się spacer i jazdę na rowerze pomagają tworzyć społeczności aktywne, zdrowsze i bardziej zadowolonych mieszkańców⁶. W gęsto zaludnionych miastach, które posiadają rozbudowane struktury transportu publicznego, ludzie znacznie chętniej wykorzystują transport pieszy lub rowerowy, niż w innych miastach, ważą mniej i są mniej narażeni na choroby nadciśnieniowe⁷. Ludzie, którzy mieszkają w przyjaznych spacerom dzielnicach również wydają się być bardziej aktywni społecznie, zdrowsi psychicznie i skłonni do poznawania swoich sąsiadów oraz do udzielania się w procesach politycznych⁸.

Planowanie przestrzenne na świecie pokazuje, że możliwe jest wykształcenie metod służących prognozowaniu rozwoju (np. za pomocą wskaźników) tab. 1 i kształtowaniu decyzji przestrzennych oraz wskazywaniu kierunków dających określone skutki krótko i długoplanowe jeżeli chodzi o ochronę i rozwój terenów zielonych oraz ich wpływ na kształtowanie struktur miejskich.

Biorąc pod uwagę między innymi stan zdrowia mieszkańców, większość miast podejmuje działania, zapewniające im dogodne warunki i stały wzrost jakości życia. W wielu miastach Polski, podobnie jak w granicach administracyjnych miasta Zielona Góra, ubywa wolnej, niezabudowanej przestrzeni. W Zielonej Górze, w jej pierwotnych granicach administracyjnych, jako miasta na prawach powiatu, nie ma już terenów rolniczych, które mogłyby posłużyć do rozwoju terenów mieszkaniowych, zostały tylko tereny zurbanizowane i leśne. Są jeszcze tereny „niechciane” lub „trudne inwestycyjnie”, dla których w najbliższym czasie powinna zostać wypracowa-

---

⁴ J. Maas 2006.

⁵ J. Maas 2006.

⁶ S. Handy i wsp. 2002.

⁷ R. Ewing et al. 2003; Lopez 2004; Saelens et al. 2003.

⁸ K. Leyden 2003.

wana polityka dotycząca nowych form zabudowy, podobnie jak powinny zostać wprowadzone skuteczne rozwiązania, przyczyniające się do ochrony i poprawy klimatu.

Tab. 1. Przykładowe wskaźniki urbanistyczne mogące mieć zastosowanie w kształtowaniu terenów zielonych w miastach

Lp.	Wskaźnik	Pomiar
1	Porowatość [ROS – Ratio of open space] – all non-urban area / total area ⁹	Stosunek powierzchni terenów otwartych i niezabudowanych do powierzchni całkowitej miasta, dzielnicy, rejonu w [%]. Im jest wyższy tym mniej jest pow. zurbanizowanych
2	Obszar urbanistyczny na 1 osobę – urban/capita ¹⁰	Ilość powierzchni urbanistycznej związanej z liczbą ludności [m ² /osoba]
3	Indeks podobieństwa krajobrazu ¹¹	Zakres indeksu 0 do 100% wskazuje rozdrobiony krajobraz
4	Wskaźnik centralizacji – centrality ¹²	średnia odległość ścisłego centrum do granicy miejskiego obszaru w [m]

4. Zielona Góra

Zielona Góra po reformie administracyjnej z dnia 1 stycznia 2015 roku¹³ i przyłączeniu do miasta na prawach powiatu okalającej ją gminy wiejskiej, uzyskała łączną powierzchnię 278,32 km² z ogólną liczbą mieszkańców ok. 138 tys., awansując tym samym na 6 miejsce w rankingu największych powierzchniowo gmin Polski (Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w roku 2015).

Zielona Góra, głównie ze względu na duży popyt na tereny inwestycyjne z przeznaczeniem pod domy i mieszkania, zdecydowała się wprowadzić politykę prowadzącą do procesu miejskiej ekspansji na wieś, łącząc się od dnia 1 stycznia 2015 r. z gminą wiejską, która teraz jest uznana za strefę podmiejską. Jednak brak określonej granicy urbanizacji oraz restrykcyjnych planów ochrony zieleni skutkuje dalszym rozlewaniem się zabudowy o charakterze podmiejskim. Do starej części miasta Zielona Góra doklejane

⁹ J. Huang, X.X. Lu, M. Sellers, *A global comparative analysis of urban form: Applying spatial metrics and remote sensing*, Landscape and Urban Planning, Elsevier, 2007, s. 184-197.

¹⁰ L.O. Petrov, C. Lavallo, M. Kasanko, *Urban land use scenarios for a tourist region In Europe: Apply teh MOLAND mosel to Algarve*, Portugal, Landscape and Urban Planning, Elsevier, 2009, s. 10-23.

¹¹ J. Huang, X.X. Lu, M. Sellers, 2007. *A global...*, op. cit.

¹² Ibidem.

¹³ Z dniem 01.01.2015 r. miasto na prawach powiatu Zielona Góra zostało połączone z gminą wiejską Zielona Góra na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 lipca 2014 r.

są kolejne dzielnice o charakterze wielofunkcyjnym: terenów przemysłowo-składowych i terenów zabudowy mieszkaniowej wysokointensywnej.

Zieleń miejską Zielonej Góry w 2014 r. – przed powiększeniem miasta do aglomeracji – tworzyły głównie:

- lasy – otaczały one zabudowę miasta stosunkowo szczelnym pierścieniem, stanowiąc 45,4% administracyjnej powierzchni miasta,
- zieleń osiedlowa – 2,38% powierzchni miasta,
- zieleń uliczna – 2,16% powierzchni miasta,
- cmentarze – 0,49% powierzchni miasta,
- parki – 0,41% powierzchni miasta,
- zieleńce – 0,15% powierzchni miasta (Jerzak, Reda 2015).

Łącznie tzw. zieleń publiczna (parki, zieleńce, zieleń osiedlowa, zieleń uliczna, cmentarze) zajmowała powierzchnię 326,6 ha, co stanowiło 5,6% powierzchni miasta.

Tereny zieleni dawnej gminy wiejskiej Zielona Góra, które tworzą obecnie zieleń aglomeracji zielonogórskiej (w postaci lasów, zadrzewień, zieleni dróg łączących centrum aglomeracji z dawnymi wsiami oraz zieleni tych wsi – parków, zieleni osiedlowej, cmentarzy) dają możliwość budowy systemu przyrodniczego zieleni aglomeracji w oparciu o zasoby i powiązania przyrodnicze. Szczególną rolę powinny odegrać tu kompleksy leśne obecnej aglomeracji. Należy to w umiejętny sposób uwzględnić w pracach planistycznych dotyczących rozwoju struktury urbanistycznej obecnego miasta z poszanowaniem zasad zrównoważonego rozwoju (Jerzak, Reda 2015).

legenda

uwarunkowania

tereny leśne

pola/łąki

tereny zabudowane

parki, skwery

droga ekspresowa

główne drogi

główne ulice

przegrody urbanistyczne

kierunek wiatru

dworzec autobusowy

dworzec kolejowy

stare miasto

przekroczone st. b.aifapirenu

cieki wodne

wnioski/kierunki

rezeruar powietrza

kanal aerodynamiczny

Il. 1. Schemat uwarunkowań systemu zieleni dla miasta Zielona Góra (opracowanie własne)

5. Skutki zmniejszenia powierzchni terenów zieleni w miastach

Degradacja i zmniejszanie powierzchni terenów zielonych miast może wpływać na stan zagrożenia środowiska i jego ekosystemów oraz na efekt zmniejszenia atrakcyjności danego obszaru poprzez utratę części jego walorów. Zagrożenia te należy rozpatrywać w kategoriach zjawisk negatywnych dla poszczególnych miast, zwłaszcza w okresie, w którym każde z nich walczy z efektem wyludniania.

Niezależnie wymogi dotyczące chronionych wielkości powierzchni zielonych powinny uwzględniać uwarunkowania wynikające z ich walorów przyrodniczych, jak również kulturowych. Ochrona krajobrazu kulturowego, jako pojęcie dotyczące polityki planowania przestrzennego, nie odpowiada w pełni na pytanie jak zabezpieczyć przestrzeń przedstawiającą wartość kulturową w dokumentach kształtujących politykę rozwoju gminy, czy regionu. Bezpośrednią przyczyną takiego stanu jest między innymi brak uregulowań prawnych, dotyczących sposobu przełożenia konkretnych rozwiązań z poziomu regionu na poziom lokalny, w odniesieniu do dokumentów prawnych oraz brak samych mierników, dzięki którym możliwa byłaby ocena zachodzących w czasie procesów. Opisany stan, z punktu widzenia polityki przestrzennej i dokumentów planistycznych, jest konsekwencją braku wymogu wprowadzenia do planowania przestrzennego wskaźników urbanistycznych i obowiązku bilansowania przestrzeni, tak jak to ma miejsce w innych krajach Europy. Brak przystających do siebie mierników, z poziomu poszczególnych opracowań planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, czy miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego) jest bezpośrednią przyczyną zupełnego braku kontroli nad zachodzącymi procesami urbanizacji. Urbanizacja jako proces realizowana jest przez władze lokalne przy wykorzystaniu narzędzia jakim jest decyzja o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (dokument, nie ma bezpośredniego powiązania z ustaleniami studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy) – dokumentu planistycznego nie będącego aktem prawa miejscowego, ale przesądzającego o kierunkach rozwoju przestrzennego jednostki samorządu terytorialnego.

Planowanie przestrzenne na świecie pokazuje, że możliwe jest wykształcenie metod służących prognozowaniu rozwoju i kształtowaniu decyzji przestrzennych oraz wskazywania kierunków dających określone skutki krótko i długoplanowe jeżeli chodzi o ochronę i rozwój terenów zielonych oraz ich wpływ na kształtowanie struktur miejskich. Natomiast w Polsce stosowane na poziomie krajowym raporty oceny stanu istniejącego nie zawierają wiążących instrukcji ani wytycznych planistycznych. Można powiedzieć, że planowanie przestrzenne na poziomie krajowym

nie zastępuje planowania na poziomie gminy ale i nie wywiera wpływu na społeczeństwo.

6. Wnioski

Motywacją do podejmowania działań na rzecz lepszego wykorzystania walorów środowiska jest poprawa jakości życia ludzi. Rozwiązania legislacyjne wspomagają także dokumenty UE, wdrożone w formie Umowy partnerstwa w 2014 r. – Strategia interwencji funduszy europejskich w ramach unijnej polityki spójności w latach 2014-2020. Dokument ten określa sposób wykorzystania zasobów naturalnych i kulturowych oraz ich zachowania, w formie przyjętych priorytetów:

- zmniejszenie presji na środowisko naturalne;
- rozwój gospodarki wodno-ściekowej,
- rozwój gospodarki odpadami,
- poprawę stanu środowiska w miastach i na terenach zdegradowanych, w szczególności rekultywację gleb na terenach przemysłowych,
- poprawę ochrony różnorodności biologicznej, w tym w środowisku morskim.
- zwiększenie efektywności wykorzystania zasobów:
- wzrost efektywności wykorzystania potencjałów dziedzictwa kulturowego,
- poprawę jakości powietrza poprzez inwestycje przedsiębiorstw.

Podnoszenie jakości oraz warunków życia w miastach powinno być skorelowane z oszczędnością, jak również efektywnym wykorzystaniem gruntów, przeciwdziałając tym samym negatywnym zjawiskom t.j. niekontrolowanemu rozrostowi miast i stratom spowodowanym przerostem systemów infrastruktury niezbędnych dla jego obsługi. Właściwe przewietrzanie obszarów miejskich wymaga odpowiednich rezerwuarów zimnego powietrza i kanałów przepływu jego masy. Są nimi najczęściej tereny ochronne – zielone, nie inwestycyjne, których gminy z oczywistych powodów ekonomicznych, nie chcą mieć na swoim utrzymaniu w nadmiarze. Utrzymanie i pielęgnacja tych obszarów nie tyle pochłania budżet, co nie gwarantuje stałych wpływów pochodzących np. z jego sprzedaży. Każda władza wykonawcza rozliczana jest przez wyborców z efektywności działania przede wszystkim na poziomie inwestycji, a nie ochrony. W tym właśnie miejscu pozostaje już tylko pole dla działań edukacyjnych i promocyjnych utrwalających potrzebę poprawy jakości zamieszkania.

Główne obawy, także społeczne, wywołują dziś zmiany: klimatyczne oraz budowa systemów energetycznych, które przesuwają się w kierunku zrównoważonych i odnawialnych źródeł, powstrzymywania szybkiej utraty bioróżnorodności i ochrony funkcji

ekosystemu. We wszystkich zachodzących zmianach kluczowe zarówno dla naszego zrozumienia problemu i jego rozmiaru są miasta i ich sposób funkcjonowania.

Zielona przestrzeń wydaje się być czymś więcej niż tylko luksusem, a co za tym idzie, rozwój terenów zieleni powinien zajmować główną pozycję w polityce planowania przestrzennego.

Literatura

- Bazan-Krzywoszańska A., Skiba M., *Ochrona zieleni w mieście. Studium przypadku – Zielona Góra* – w druku.
- Dyrektywa 2009/147/WE z 30 listopada 2009 w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (zastąpiła EWG 79/409/EWG z 2 kwietnia 1979r. o ochronie dziko żyjących ptaków).
- Dyrektywa 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory.
- Ewing R, Schieber R., Zegeer C., 2003. *Urban Sprawl as a Risk Factor in Motor Vehicle Occupant and Pedestrian Facilities*. American Journal of Public Health vol. 93, 1541-45.
- Grimm N., Faeth S., Golubiewski N., Redman Ch., Wu J., Bai X., Briggs J., 2008. *Global Change and the Ecology of Cities*. Science (5864), p. 756-60. Doi: 10.1126/science.1150195.
- Handy S., Boarnet M., Ewing R., Killingsworth R., 2002. *How the Built Environment Affects Physical Activity: Views from Urban Planning*. American Journal of Preventive Medicine, vol. 23, 64-73.
- Huang J., Lu X., Sellers M., 2007. *A global comparative analysis of urban form: Applying spatial metrics and remote sensing*. Landscape and Urban Planning, 184-197.
- Jerzak L., Reda P., 2015. *Możliwości kształtowania zieleni w Zielonej Górze*, Przegląd Komunalny Nr 10, 104-106.
- Jorgensen A., 2011. *Beyond the view: Future directions in landscape aesthetics research*. Landscape and Urban Planning vol. 100, 353-355.
- Konwencja o różnorodności biologicznej z dnia 5 czerwca 1992 r.*, Rio de Janeiro (Dz. U. z 2002 nr 184 poz. 1532)
- Kupidura A., Łuczewski M., Kupidura P., 2012. *Wartość krajobrazu. Rozwój przestrzeni obszarów wiejskich*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Leyden K., 2003. *Social Capital and the Built Environment: The Importance of Walkable Neighborhoods*. American Journal of Public Health, vol. 93, 1546-51.
- Lopez R., 2004. *Urban Sprawl and Risk for Being Overweight or Obese*. American Journal of Public Health vol. 94, 1574-79.
- Maas J., Verheij R., Groenewegen P., Vries S., Spreeuwenberg P., 2006. *Green space, urbanity, and health: how strong is the relation?*. Journal of Epidemiology Community Health vol. 60, p. 587-592. doi: 10.1136/jech.2005.043125
- Petrov L., Lavalle C., Kasanko M., *Urban land use scenarios for a tourist region In Europe: Applying MOLAND model to Algarve, Portugal*, Landscape and Urban Planning, 2009.
- Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w roku 2015. Informacje i opracowania statystyczne*, GUS, Warszawa 2015.

- Saelens B., Sallis J., Frank L. 2003. *Environmental Correlates of Walking and Cycling: Findings from the Transportation, Urban Design, and Planning Literatures*. *Annals of Behavioral Medicine* vol. 25, 80-91.
- Szymańska D., *Urbanizacja na świecie*, PWN, Warszawa 2007.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2015 r., poz. 1651).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. 2015 poz. 774).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232 – j.t. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j.t. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz. U. z 1994 Nr 49 poz. 196 z późn. zm.).
- Załącznik II. Specyfika obszarów Natura 2000 w miastach.
- Zipser T., 1983. *Zasady planowania przestrzennego*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.

ZIELEŃ NA TERENIE WIELORODZINNYCH ZESPOŁÓW MIESZKANIOWYCH W BIAŁYMSTOKU.

CZĘŚĆ 1 – LATA 1944-1970

UWAGA METODYCZNA: niniejsza publikacja została podzielona na trzy części: część 1 – lata 1944-1970, część 2 – lata 1970-1989, część 3 – lata 1989-2016. Dla zachowania spójności opracowania poprzedzono je wspólnym Wstępem i zakończono łącznym Podsumowaniem. W poszczególnych rozdziałach zachowano ciągłość numeracji przypisów i ilustracji. Opracowano jeden spis literatury, który zamieszczono na końcu tych opracowań.

Streszczenie: Wielorodzinna zabudowa mieszkaniowa Białegostoku niemalże w stu procentach zrealizowana została po II wojnie światowej. Do czasów współczesnych rozwój jej jest równomierny i realizowany był w zmieniających się warunkach gospodarczych, prawnych i estetycznych. Tereny zieleni związane z tymi zasobami mieszkaniowymi pozwalają więc prześledzić tendencje związane z ich projektowaniem z okresu ponad sześćdziesięciu lat. Autor w swej publikacji prezentuje zarówno podstawy ideowe jak i prawne realizacji z poszczególnych, podzielonych na dziesięciolecia okresów. Realizacje z lat czterdziestych i pięćdziesiątych to okres odbudowy miasta, który realizowany był w oparciu o doktrynę socrealizmu. Tereny zieleni traktowane są w tym okresie jako elementy „zdrowotnego” wyposażenia miasta i posiadają charakter „dekoracyjny”. Dekada lat sześćdziesiątych przewartościowuje te poglądy i doprowadza do realizacji takich obiektów jak społeczne parki osiedlowe, których nadrzędnym celem staje się tworzenie przestrzeni społecznych, wykorzystywanych jako przestrzenie rekreacyjne i sportowe.

Słowa kluczowe: Białystok, osiedle mieszkaniowe, park osiedlowy, zieleniec

dr inż. arch. Maciej Kłopotowski
Zespół Dydaktyczny Architektury Krajobrazu, Katedra Ochrony i Kształtowania Środowiska,
Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska
Politechnika Białostocka

Wstęp

Do II wojny światowej układ przestrzenny Białegostoku rozwijał się koncentrycznie wokół historycznego Rynku Kościuszki (kompozycyjnie powiązanego z pałacem Branickich) oraz wzdłuż głównych dróg wyjazdowych z miasta. Jego struktura budowlana ulegała ciągłej wymianie z drewnianej na murowaną, co jednocześnie wiązało się z podnoszeniem wysokości tej zabudowy. Istniejące w okresie międzywojennym (Il. 1) środowisko mieszkaniowe miasta scharakteryzować można w podziale na dwie grupy. Zwartą (głównie pierzeją) zabudowę śródmiejską, murowaną o wysokości dwóch – trzech kondygnacji oraz zabudowę przedmieść. Stanowiły ją drewniane, położone w ogrodach, głównie parterowe domy, w których zazwyczaj mieszkało kilka robotniczych rodzin. Tereny zieleni związane z miastem tego okresu to przede wszystkim Park Stary im. Księcia Józefa Poniatowskiego, położony w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu Branickich oraz Park Planty i Las Zwierzyniecki (części dawnych ogrodów i zwierzyńców przypałacowych), które to w latach trzydziestych XX wieku przeprojektowano i uporządkowano na cele publiczne. Przy ulicy A. Mickiewicza, w sąsiedztwie robotniczej dzielnicy mieszkaniowej, zorganizowano również dziecięcy Ogród Jordanowski. W przestrzeni otaczających centrum dzielnic o drewnianej zabudowie obiekty architektury krajobrazu nie występowały. Funkcjonalnie były one zbędne. Przydomowe ogrody o funkcji użytkowej (uprawa warzyw) oraz rekreacyjnej pozwalały na realizację codziennych potrzeb wypoczynkowych i rekreacyjnych mieszkańców tych dzielnic.

W wyniku działań wojennych II wojny światowej centrum miasta zostało niemalże doszczętnie zniszczone¹. Przetrwwały natomiast drewniane przedmieścia, które w okresie bezpośrednio powojennym stały się podstawową mieszkalną substancją miasta (Il. 2)². Stąd też jego współczesne środowisko zurbanizowane, w tym

---

¹ Działania wojenne na terenie Białegostoku zakończyły się 27 lipcu 1944 roku, gdy po walkach na przedpolach miasta zajęła je Armia Czerwona. W wyniku działań wojennych, w tym fizycznej likwidacji getta (po powstaniu, sierpień 1943) i żydowskiej dzielnicy Chanajki w centrum Białystoku oraz planowych wyburzeń ze strony wojsk niemieckich (1944) i nalotów lotnictwa sowieckiego (w tym samym okresie) miasto zostało zniszczone doszczętnie. Stopień jego zniszczenia szacowany był na ponad 75%, przy czym różne źródła (w zależności od ocenianego obszaru) podają tę wartość do 90%.

² Drewniana zabudowa mieszkaniowa w wielu rejonach Białegostoku istnieje do dnia dzisiejszego. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych utożsamiana ona była z zacofaniem cywilizacyjnym miasta i dążono do jej likwidacji. W latach osiemdziesiątych na kanwie zmieniających się poglądów estetycznych oraz związanych z proekologicznymi zasadami kształtowania środowiska mieszkaniowego zaczęto podnosić jej wartość kulturową i starano się objąć ją ochroną. Działania te nie spotkały się jednak z aprobatą społeczną i nie zostały zrealizowane. W gospodarowaniu przestrzenią miasta tereny zabudowane drewnianymi domami traktowane były jako obszary rezerwy inwestycyjnej pod przyszłą zabudowę wielorodzinną. W latach dziewięćdziesiątych przekształcenia własnościowe, a w ich konse-

mieszkaniowe, zrealizowane zostało w oparciu o idee i zasady kształtowania przestrzeni obowiązujące w Polsce po II wojnie światowej. Ich spektrum rozpostarte jest pomiędzy doktrynami socrealizmu, kilku fazami modernizmu i postmodernizmu. Białystok z uwagi na skalę odbudowy³ i w kolejnych latach budowy nowego ośrodka miejskiego staje się dziś wyjątkowym poligonem doświadczalnym umożliwiającym obserwowanie tych procesów⁴. Stan zachowania większości zrealizowanych wtedy osiedli i zespołów mieszkaniowych realizacji przestrzennych z tego czasu (ponad siedemdziesięciu lat) pozwala na retrospektywne prześledzenie kolei ich losu w podziale na zasady (idee, założenia, przepisy) ich powstania, realizacje i w końcu współczesny stan zachowania. W konsekwencji analiza tego procesu pozwala na sformułowanie wniosków na temat współczesnej oceny – w tym akceptacji społecznej, utożsamianej z atrakcyjnością użytkową (a w rzeczywistości podlegającą racjonalnej ocenie jakością), omawianych realizacji⁵.

---

kwencji nowe inwestycje budowlane realizowane na tych terenach (w oparciu o istniejące podziały parceli – działki około 300 m²), doprowadziły do podjęcia problemu ich dalszego zagospodarowania w wymiarze planistycznym. W wyniku kolejnych procesów gospodarczych i społecznych wydzielono obszary do ochrony (część dzielnicy Bojary) i pozostawienia w możliwie niezmienionym układzie przestrzennym z zachowaniem gabarytów budynków i „ogrodowego” charakteru dzielnicy. Postanowiono również wskazać obszary, które ulegają stopniowo przebudowie (związanej ze scalaniem działek budowlanych oraz realizacją zwartej zabudowy kwartałowej o wysokości czterech kondygnacji).

³ Odbudowa Białegostoku po zniszczeniach wojennych ograniczona została do wybranych obiektów zabytkowych. Ówczesne decyzje o charakterze polityczno-gospodarczym doprowadziły do realizacji na gruzach zniszczonego miasta nowej (nie powielającej dawnych podziałów przestrzennych i własnościowych) zabudowy mieszkaniowej. Nowy Białystok to nowa siatka ulic zrealizowana na podstawie koncepcji urbanistycznej Stanisława Bukowskiego.

⁴ W kolejnych powojennych planach gospodarczych Białystok umacniał się jako ośrodek przemysłu włókienniczego (którego tradycje sięgały XIX wieku), maszynowego, a od początku lat siedemdziesiątych, również przemysłu lekkiego. Znaczenie miasta jako ośrodka naukowego (akademickiego), na szerszą skalę, zaczęto podnosić na tle zachodzących przemian gospodarczych dopiero po roku 1989.

⁵ Na terenie miasta powstały w tym okresie zarówno pojedyncze inwestycje mieszkaniowe oraz osiedla społeczne jak i zespoły strukturalnych jednostek mieszkaniowych oraz namiastki samodzielnych funkcjonalnie ośrodków satelitarnych.

Il. 1. Fotografia lotnicza, Centrum Białegostoku z widoczną strukturą przestrzenną miasta (na fotografii w lewym dolnym rogu widoczny jest dach pałacu Branickich), połowa lat dwudzieste XX wieku (<http://www.ciekawepodlasie.pl/>)

Il. 2. Fotografia lotnicza, Centrum Białegostoku po zniszczeniach wojennych (na fotografii w lewym dolnym rogu widoczne są ruiny pałacu Branickich), 1944 (<http://stareplanymiast.pl/zdjecie-lotnicze-bialegostoku-1944r/>)

Autor w swych badaniach dzieli prace obejmujące analizy środowiska mieszkaniowego współczesnego Białegostoku na zagadnienia związane z: kształtowaniem zabudowy mieszkaniowej (w aspekcie funkcjonalnym: mieszkanie, budynek oraz technicznym i estetycznym), wyposażeniem funkcjonalnym osiedla (obiekty usługowe, zasięg ich dostępu, znaczenie kulturotwórcze), rozwiązaniami komunikacyjnymi na terenie zespołu mieszkaniowego i dzielnicy (od powiązań z centrum miasta, poprzez układ komunikacji na terenie osiedla do zagadnień związanych z parkowaniem samochodów) oraz terenami zieleni związanymi z analizowanymi obszarami.

Odrębne przedstawienie ostatniego ze wskazanych aspektów (terenów zieleni) pozwala na prześledzenie ich współczesnego stanu, a tym samym ich ocenę oraz sformułowanie wniosków odnośnie ich przyszłości.

W istniejących opracowaniach naukowych problematyka ta poruszana jest marginalnie i dotyczy głównie zagadnień prezentacji dużych parków miejskich – istniejących przed II wojną światową, a współcześnie modernizowanych⁶, oraz inwestycji powojennych, głównie o znaczeniu ogólnomiejskim⁷. Tereny zieleni zwią-

⁶ Działania te dotyczą w szczególności terenów zieleni bezpośrednio związanych z założeniem pałacu Branickich, Parku Planty, Parku Starego im. Księcia J. Poniatowskiego czy Lasu Zwierzynieckiego.

⁷ Jak na przykład Park Centralny – zrealizowany w centrum miasta, w latach pięćdziesiątych, na terenie dawnego Cmentarza Rabinackiego oraz tereny zieleni na stoku wzgórza Św. Rocha zagospodarowane w ramach prac porządkowych poprzedzających białostockie Centralne Dożynki w roku 1973.

zane z budynkami mieszkalnymi i osiedlami prezentowane są wyłącznie na marginesie omawiania zabudowy.

1. Realizacje z lat czterdzieste i pięćdziesiąte XX wieku – centrum miasta

Realizacje mieszkaniowe dekad lat czterdziestych i pięćdziesiątych (w zniszczonych w czasie działań wojennych polskich miastach) pozostają pod wpływem idei powojennej odbudowy i budowy nowego socjalistycznego miasta. Są one zgrupowane na terenach dawnych śródmieść, zazwyczaj w otulinie ich historycznych centrów. Ideowym punktem odniesienia ówczesnych realizacji pozostają: warszawski Mariensztat⁸, a w kolejnych latach Nowa Huta⁹ oraz warszawska Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa (MDM). Zabudowa realizowana w tym czasie zmienia się ze złożonej z pojedynczych (zwykle dwuklatkowych) budynków (koniec lat czterdziestych) do zwartych bloków mieszkalnych (połowa lat pięćdziesiątych). Symptomatyczne jest to, że budynki te sytuowane są równolegle do ulic, dzięki czemu o ich układzie przestrzennym można mówić posiłkując się takimi pojęciami jak: ulica, pierzeja, blok mieszkalny, kwartał zabudowy miejskiej, plac. Przestrzeń podlega ewidentnej gradacji od publicznej – miejskiej (plac, ulica) do prywatnej – wydzielonej (zwykle symbolicznie) przynależącej do mieszkańców konkretnego bloku mieszkalnego. W parterach pierzei budynków (wzdłuż ważniejszych w przestrzeni miejskiej ulicach) lokalizowane są obiekty handlowe zaś wewnątrz bloków zabudowy obiekty usługowe i oświatowe (w tym żłobki i przedszkola). Dekada lat pięćdziesiątych kończy się poszukiwaniem socjalistycznego odpowiednika architektury modernistycznej (w literaturze tematu określanego mianem socmodernizmu¹⁰). Wówczas to zwarta zabudowa zaczyna ulegać rozluźnieniu, a wręcz rozproszeniu w przestrzeni. Tym samym konieczne staje się nasycenie jej elementami „wypełniającymi” – czyli małą architekturą, a zdecydowanie częściej zielenią urządzoną.

---

⁸ Dzielnica mieszkaniowa zrealizowana w latach 1948-1949 na terenie warszawskiego Powiśla (w bezpośrednim sąsiedztwie Starego Miasta), według projektu Zygmunta Stępińskiego i Józefa Sigalina. Osiedle od początku swego istnienia przeznaczone było dla „przodowników pracy”, a jego pierwszymi mieszkańcami zostawali Bohaterowie Pracy Socjalistycznej.

⁹ Nowa Huta – podkrakowskie miasto satelitarne (od roku 1951 włączone administracyjnie do Krakowa) – sztandarowa realizacja Planu Sześcioletniego (1950-1955) związana z uprzemysłowieniem kraju i budową ogromnego ośrodka metalurgicznego. Zasadniczą, socrealistyczną, część miasta wzniesiono w latach 1949-1951 według projektu Tadeusza Ptaszyckiego, jego najstarszą część Osiedle Wanda zrealizowano w roku 1949 według stylistyki nawiązującej do warszawskiego Mariensztatu.

¹⁰ Socmodernizmem (modernizmem socjalistycznym) określana jest architektura realizowana w Polsce na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. Zwykle nazwa ta używana jest w odniesieniu do obiektów zaprojektowanych w „socrealistycznym kostiumie”, który zrealizowano w formach uproszczonych ze zredukowanym do minimum detalem architektonicznym.

Projektowanie urbanistyczne w okresie bezpośrednio powojennym w znacznym stopniu bazowały na doświadczeniu zawodowym architektów wykształconych w latach dwudziestych i trzydziestych. W swych realizacjach starali się oni wprowadzić w życie postulatywne idee modernistów. Stan ten uległ zdecydowanej zmianie w roku 1951, kiedy to zarządzeniem Prezesa Komitetu do Spraw Urbanistyki i Architektury wprowadzono Tymczasowe Normatywy Urbanistyczne. W dokumencie tym, poza zagadnieniami budowlanymi, zaczęto regulować kwestię terenów zieleni w mieście i zespole mieszkaniowym. W roku 1953 przepisy te uzupełniono, zaś w roku 1955 Ministerstwo Gospodarki Komunalnej wprowadziło Normatyw techniczny projektowania zieleni blokowej. W dokumentach tych zieleni w mieście podzielono na dwie grupy, którym przyporządkowano konkretne typy obiektów architektury krajobrazu. Wyodrębniono tereny zieleni, które są zlokalizowane na obszarach osiedleńczych (mieszkaniowych) oraz poza nimi. Do pierwszej z tych grup zaliczono: parki ludowe (parki kultury), parki wypoczynkowo-sportowe (w tej grupie sklasyfikowano zieleni bloku i zespołu budynków mieszkalnych), bulwary i promenady oraz zieleni terenów sportowych. Zaś w drugiej: część terenów sportowych, ogrody działkowe i cmentarze. Poszczególnym obiektom przyporządkowano zalecaną powierzchnię, którą uzależniono od sposobu użytkowania oraz zakładanej liczby mieszkańców. W myśl tych przepisów ogród osiedlowy powinien mieć wielkość wynikająca z realizacji wskaźnika 2,5-3,5 m² na mieszkańca. W tym około 40-50% powinno być przeznaczony na część zabawowo – ruchową oraz związaną z rekreacją dzieci, a pozostała powierzchnia powinna być urządzona jako wypoczynkowa dla osób starszych. Ponadto na terenie związanym z dwoma jednostkami (osiedlami), na których mieszkać będzie około 10 000 mieszkańców, powinien być zorganizowany ogród jordanowski o powierzchni około 1,5 ha (ze świetlicą). W skład jego wyposażenia powinny wchodzić zorganizowane place zabaw i boiska terenowe. Zagospodarowanie tego obiektu powinno umożliwiać organizację różnego rodzaju uroczystości, pokazów i gier. Wyposażenie powinno segregować różne grupy wiekowe użytkowników tego obiektu (podstawowy podział to 7-10 lat oraz 11-14 lat). Tereny zabaw dzieci najmłodszych 3-6 lat postulowano realizować na terenach przydomowych. Podobnie traktowano miejsca odpoczynku osób starszych, które proponowano realizować jako wyposażone w pergole i „zakątki do siedzenia”.

W okresie tym na terenie zburzonego centrum Białegostoku, w bezpośrednim sąsiedztwie Rynku Kościuszki, zrealizowano budynki Zakładu Osiedli Robotniczych (ZOR). Dziś to osiedle wzniesione na podstawie koncepcji Stanisława Bukowskiego stanowi zasadniczy trzon zabudowy śródmieścia miasta. Prace realizacyjne na tym terenie prowadzone były w dwóch zasadniczych etapach związanych

z realizacją typowej zabudowy ZOR (budynki trzykondygnacyjne z wysokimi dachami z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych)¹¹ oraz zabudowy o cechach architektury socrealistycznej (z połowy lat pięćdziesiątych)¹². Na terenie objętym inwestycjami poza obiektami kubaturowymi realizowano inwestycje związane z zielenią przyuliczną (zwykle w formie trawników i szpalerów drzew) (Il. 3, Il. 4) oraz niewielkie skwery (przy ul. I. Malmeda oraz ul. Lipowej). Obiekty te powstały w miejscach nie odtworzonej tkanki budowlanej, a sposób ich użytkowania w okresie od powstania do dnia dzisiejszego odzwierciedla strukturę demograficzną tej części miasta (Il. 5, Il. 6).

Il. 3. Ogrodzone trawniki i szpalery drzew („nowe” lipy z końca lat 50.) przy ul. Lipowej (ściśle centrum miasta) (widokówka z początku lat sześćdziesiątych, arch. M. Kłopotowskiego)

Il. 4. Szpaler drzew posadzonych wzdłuż ul. L. Zamenhofa (osiedle ZOR), realizacja z początku lat pięćdziesiątych (fot. M. Kłopotowski)

Il. 5. Skwer przy ul. I. Malmeda wypełniony rodzinami z małymi dziećmi – mieszkańcami okalającego to miejsce osiedla ZOR. Na fotografii widoczny jest stan zainwestowania z połowy lat pięćdziesiątych (<http://ladniej.uwb.edu.pl>)

Il. 6. Skwer przy ul. I. Malmeda wypełniony mieszkańcami okolicznych budynków – głównie osób starszych. Na fotografii widoczny jest stan zainwestowania z początku XXI wieku (fot. M. Kłopotowski)

¹¹ Wzorowane na warszawskim Mariensztacie i najstarszej części Nowej Huty (Osiedlu Wanda).

¹² Wzorowanej na warszawskim MDM-ie oraz zasadniczej części Nowej Huty.

W bezpośrednim sąsiedztwie terenów mieszkaniowych w latach pięćdziesiątych. rozpoczęto prace porządkowe na terenie zdewastowanego, dawnego XVIII-wiecznego Cmentarza Rabinackiego (Il. 7)¹³. Zrealizowany wówczas, na podstawie projektu inżyniera Niemca, w czynnie społecznym park mający pełnić rolę parku ludowego do dziś nie cieszy się powszechną akceptacją i uznaniem społecznym (park nie jest miejscem chętnie odwiedzanym przez mieszkańców miasta) (Il. 8, Il. 9). Przestrzeń parku wypełniają chaotyczne i gęsto nasadzone drzewa co powoduje znaczne zacienienie całego terenu, a pojedyncze elementy jego wyposażenia ulegają ciągłej dewastacji.

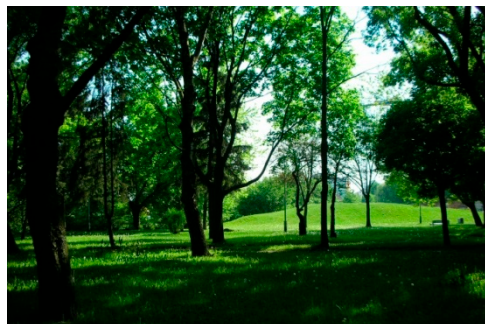
Il. 7. Macewy z terenu Cmentarza Rabinackiego w Białymstoku (oryginał w zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie, Teki Glinki, t. 234.)

Il. 8. Park Centralny (widokówka z połowy lat sześćdziesiątych, arch. M. Kłopotowskiego)

Il. 9. Park Centralny, fotografia dokumentująca czyn społeczny z połowy lat pięćdziesiątych (Gazeta Białostocka 1955/164)

Il. 10. Park Centralny (fot. M. Kłopotowski)

Il. 11. Park Centralny – współczesny plac zabaw (fot. M. Kłopotowski)

¹³ Zdewastowany teren Cmentarza Rabinackiego „przysypano” w tym okresie kilkumetrową warstwą gruzu przetransportowanego z centrum miasta, które objęte było działaniami budowlanymi związanymi z realizacją zabudowy mieszkaniowej przeznaczonej do zasiedlania przez nowych jego mieszkańców. W okresie tym mieszkania w centrum przyznawane były przede wszystkim według klucza politycznego tak zwanym „przodownikom pracy socjalistycznej” i ówczesnej nomenklaturze partyjnej. Na tak ukształtowanym terenie zorganizowano nowy park publiczny. Większość prac związanych z jego realizacją przeprowadzono w ramach akcji czynów społecznych.

Przestrzeń wewnątrzsiedlowa realizowana w tym okresie zagospodarowywana była w trakcie oddawania do użytku kolejnych budynków mieszkalnych. Pojawiły się w niej zarówno place zabaw jak i miejsca do odpoczynku, co było zgodne z obowiązującymi tendencjami projektowymi (Il. 12). Wyposażenie tych miejsc z czasem „zestarzało się” oraz uległo dewastacji. W przestrzeniach międzyblokowych lokalizowano również obiekty usługowe takie jak: żłobki, przedszkola, szkoły (Il. 13). W zakresie szaty roślinnej chętnie sadzono drzewa, zwłaszcza te szybko rosnące (np. topole) i krzewy. W przestrzeni tworzyły one zwarte szpalery oraz kompozycje podkreślające układy ciągów komunikacji pieszej. Placówki opieki nad dziećmi zgodnie z obowiązującymi wówczas tendencjami okalane były żywopłotami. Zaś wejścia do nich ozdabiano rabatami bylinowymi.

Il. 12. Wnętrze bloku mieszkalnego z połowy lat pięćdziesiątych. Na fotografii widoczny jest współczesny stan zagospodarowania terenu (fot. M. Kłopotowski)

Il. 13. Plac zabaw na terenie Osiedla ZOR, w głębi budynek przedszkole, fotografia z końca lat pięćdziesiątych (<http://ladniej.uwb.edu.pl>)

2. Realizacje z lat sześćdziesiątych XX wieku – osiedle społeczne

Kolejna dekada dwudziestego wieku – lata sześćdziesiąte upłynęła w duchu kształtowania osiedla społecznego z krystalizującym się programem funkcjonalnym. Nowa urbanistyka zespołów mieszkaniowych realizowanych w tym okresie wzorowana była na doświadczeniach berlińskiej wystawy IBA z roku 1957. Rozwiązania przestrzenne, które tam były prezentowane zyskały w omawianym okresie powszechne uznanie. Standardem budowlanym tego okresu stały się osiedla realizujące doktrynalne zalecenia Karty Ateńskiej¹⁴. W ich centralnych częściach zaczy-

---

¹⁴ W roku 1941, po raz pierwszy we Francji Le Corbusier opublikował, uchwaloną w roku 1933 Kartę Ateńską. Stało się to gdy w ramach działań założonej przez siebie Assemblée de Constructeurs pour Rénovation Architecturale (ASCORAL) rozpoczął opracowywanie planów odbudowy Francji po za-

nają górować wieżowce (świadectwo nowoczesności), których otoczenie wypełnia zróżnicowana, „rozpływająca” się w zieleni zabudowa wysokości czterech i pięciu kondygnacji. Dyskusja o osiedlu jako podstawowej jednostce miejskiej zmienia wówczas myślenie o współczesnym mieście, które ma przeobrazić się w system jednostek społecznych opartych terytorialnie na obszarach obsługiwanych przez poszczególne szkoły podstawowe. W samym zaś osiedlu znaczenie zaczęła tracić przestrzeń placu i ulicy. Ich miejsce zastąpiła niezdefiniowana przestrzeń publiczna (wspólna, przynależna do społeczności osiedlowej). Działaniom tym nie towarzyszyły jednak procesy budowania wspólnoty społecznej. Jej kształtowanie napotyka na utrudnienia społeczne wynikające ze zróżnicowania zawodowego, intelektualnego oraz kulturowego mieszkańców. Stąd w wielu realizacjach widoczny jest rozdźwięk pomiędzy utopijnymi działaniami projektantów oraz realistycznymi potrzebami mieszkańców tych zespołów. Polski punkt odniesienia i porównania realizacji z tego okresu stanowi warszawskie osiedle Sady Żoliborskie projektu Jacka Nowickiego i Haliny Skibniewskiej, na terenie którego zrealizowano zarówno bezpieczną (nie kolidując z ruchem samochodów) przestrzeń dla dzieci jak i program terenów zieleni. Modelową realizacją tego okresu stało się również lubelskie osiedle imienia Juliusza Słowackiego, na terenie którego Oskar Hansen realizował swą ideę Linearnego Systemu Ciągłego. W układzie osiedla wprowadził obszary przestrzeni obsługującej – zewnętrznej związanej z komunikacją i zaopatrzeniem oraz obsługiwanej – wewnętrznej związanej z osiedlową rekreacją oraz bezpieczną drogą do obiektów infrastruktury społecznej.

W okresie tym nadal obowiązywały zdefiniowane w poprzedniej dekadzie normatywy urbanistyczne. W teorii urbanistyki rozpoczęto prace nad wprowadzeniem gradacji przestrzeni w tym przestrzeni związanej z terenami zieleni. Zdefiniowano

---

kończeniu działań II wojny światowej. Dokument ten znany wcześniej wyłącznie w środowisku związanym z lewicującym CIAM został spopularyzowany. Jednocześnie w wielu krajach, w tym socjalistycznych, uznany został za ogólnie stosowany wzorzec nowoczesnego kształtowania miasta i środowiska mieszkaniowego. Postulaty karty, które zapisano w 95 punktach, preferowały budowę wysokich budynków mieszkalnych, dzięki czemu nastąpić miało uwolnienie terenów z przeznaczeniem ich pod zielenią zorganizowaną. Ponadto w zapisach karty postulowano: *Aby odtąd każda dzielnica mieszkaniowa obejmowała powierzchnie zielone, konieczne dla właściwego urządzenia gier i sportów dla dzieci, młodzieży i dorosłych i dalej: Aby nowe przestrzenie zielone służyły wyraźnie określonym celom: by zawierały ogrody zabaw dziecięcych, szkoły, ośrodki młodzieżowe czy wszystkie budynki użyteczności publicznej związane bezpośrednio z mieszkalnictwem.* Autorzy karty postulowali również: *Parki, tereny sportowe, stadiony, plaże itd...*, przy czym zakładali, że program wypoczynku ma być ustalony i zawierać działania różnego typu od spacerów i wypoczynku biernego po sport. Jednocześnie określano segregację typów wypoczynku klasyfikując go jako codzienny (przydomowy) i cotygodniowy (realizowany w parku osiedlowym).

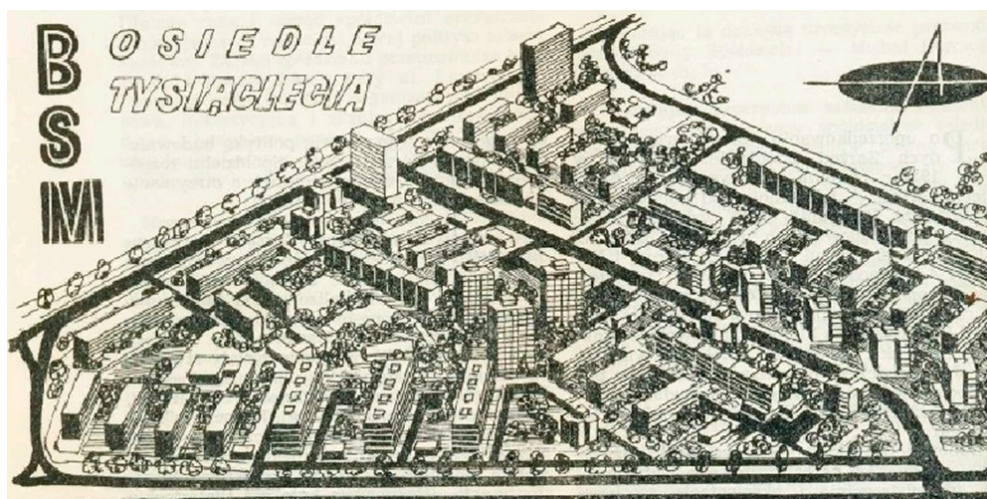
i popularyzowano w tym czasie tereny zieleni izolacyjnej. Podzielono je na międzyosiedlowe (rozdzielające), w których grupie znalazły się obszary buforowe o charakterze izolującym obiekty uciążliwe (zakłady przemysłowe, obiekty infrastruktury miejskiej) oraz komunikacyjne – mające na celu zapewnienie mieszkańcom osiedla odpowiedniego komfortu akustycznego. Zieleń ta powinna dawać swoistą otulinę zespołu mieszkalnego, wewnątrz którego postulowano jej kolejne podziały. Wprowadzenie zasady separacji przestrzennej osiedli i oddzielania ich pasami (obszarami) terenów zieleni buforowej (co w konsekwencji praktycznej realizacji tej zasady doprowadziło do rozerwania ciągłości zabudowy struktury miasta i w dalszej kolejności do jego dezurbanizacji). Tereny te częstokroć wyznaczano z uwagi na ich uwarunkowania ekofizjograficzne (doliny rzek, cieków wodnych, tereny podmokłe, osuwiska, obszary o dużej różnicy wysokości, itp.), a tym samym nie przydatne inwestycyjnie zwłaszcza w zestawieniu z wprowadzaniem budownictwa uprzemysłowionym. Przestrzeń wewnątrzosiedlową (jednoznacznie utożsamianą z terenami zieleni) podzielono wówczas na trzy grupy: ogród osiedlowy (wspólny dla wszystkich mieszkańców osiedla ogród jordanowski, park wypoczynkowy, przestrzeń sportowo-rekreacyjna), zieleń przydomową (bezpośrednio związaną z budynkiem i użytkowaną przez jego mieszkańców, w tym place zabaw i tereny wypoczynkowe osób starszych), zieleń związaną z mieszkaniami (prywatne ogródki dostępne z mieszkań zlokalizowanych na parterach). W układzie osiedla sytuowano również wydzielone obszary zamknięte lub o ograniczonej dostępności związane z obiektami usługowymi takimi jak: żłobki, przedszkola i szkoły. Realizacja tych postulatów przestrzennych doczekała się wielu egzemplifikacji. Cień na nie położyły jednak uwarunkowania ekonomiczne i oszczędnościowe budownictwa mieszkaniowego końca lat sześćdziesiątych. Proces „uekonomicznienia” zabudowy mieszkaniowej wiązał się zarówno z „uproszczeniem” i „ujednoczeniem” form zabudowy jak i z rezygnacją z realizacji terenów „nie ekonomicznej” zieleni wspólnej.

Pod koniec lat pięćdziesiątych w Białymstoku zatwierdzono realizację nowego (nowoczesnego) osiedla mieszkaniowego zaprojektowanego przez Mariana Najmowicza (Il. 14). Jego realizacja była konsekwentnie kontynuowana przez całą dekadę lat sześćdziesiątych. Zrealizowano je na południowej granicy ówczesnego śródmieścia, pomiędzy dzielnicą Piaski, zabudowaną w tym okresie tymczasowymi barakami mieszkalnymi, i Szosą Zwierzyniecką¹⁵. Teren przyszłej inwestycji (25 ha)

---

¹⁵ Obszar przyszłego Osiedla Tysiąclecia zlokalizowany był w bezpośrednim sąsiedztwie terenów już zainwestowanych, co wpływało na koszty niezbędnego uzbrojenia terenu a jednocześnie stan istniejącej w tym miejscu zabudowy pozwalał na jej wyburzenie. Wówczas przedmieście to podobnie jak wszystkie inne, okalające centrum Białegostoku zabudowane było drewnianymi domami robotniczymi, których historia powstania sięga wieku XIX i rozwoju miasta jako dużego ośrodka włókienniczego.

został skomunalizowany, a następnie uzbrojony. Białostockie Osiedle Tysiąclecia w okresie jego budowy stanowiło synonim nowoczesności. Wszystkie mieszkania zaopatrzone były w centralne ogrzewanie, wodę a z czasem instalację gazową. Osiedle otoczono systemem komunikacji miejskiej, a przez jego centralną część przeprowadzono główną ulicę obsługującą ruch autobusowy. Na terenie osiedla zrealizowano nowoczesny ośrodek handlowo-usługowy z lokalami gastronomicznymi oraz obiekty handlowe i oświatowe. Budynek mieszkalny na wzór berlińskiego Hansavirtel niemalże „toną” w zieleni.

Il. 14. Projekt Osiedla Tysiąclecia (arch. Marian Najmowicz), koniec lat pięćdziesiątych (arch. ADM BSM Os. Tysiąclecia)

Il. 15, 16, 17. Osiedla Tysiąclecia, wydzielone prywatne ogrody przyporządkowane do mieszkań zlokalizowanych na parterze. Il.15. projekt z początku lat sześćdziesiątych (rys. H. Wilk, z: R. Kraśko, *Białystok w grafice H. Wilka*, Wydział Kultury, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, Warszawa 1972, s. 133); Il.16. Widokówka z końca lat sześćdziesiątych (arch. M. Kłopotowski); Il. 17. Fotografia współczesna (fot. M. Kłopotowski)

W przeciwieństwie do murowanej zabudowy śródmieścia miasta jego obrzeża w czasie działań wojennych nie uległy zniszczeniu i istniejąca tam struktura mieszkaniowa do połowy lat siedemdziesiątych stanowiła główne zaplecze mieszkaniowe miasta.

Na terenie całego zespołu wzniesiono kilka typów budynków mieszkalnych o układach: punktowych, klatkowych i korytarzowych. W ich bezpośrednim sąsiedztwie (w przestrzeniach międzyblokowych) zlokalizowano przestrzenie placów zabaw i miejsc odpoczynku osób starszych (Il. 18), a w przestrzeni przyległej do budynków ogrody związane z mieszkaniami zlokalizowanymi na parterze (Il. 15-17). Zastosowana gradacja przestrzeni na prywatną (ogródki przydomowe), i społeczną (przeźnienie międzyblokowe) utrzymana jest i wykorzystywana zgodnie z jej projektowym założeniem do dnia dzisiejszego. Cały zespół mieszkaniowy realizowany był przy dużym udziale mieszkańców, którzy w czynach społecznych wykonywali szereg prac związanych z zagospodarowaniem terenu. Skutek tych działań to sadzenie drzew zbyt blisko ścian budynków lub wręcz na terenie (własnych) wydzielonych ogródków. Niezależnie od popełnianych błędów na podkreślenie zasługuje fakt wprowadzenia szaty roślinnej (drzew i krzewów) na terenach zabudowy usługowej i mieszkaniowej w okresie jej powstania.

W centralnej części osiedla, w bezpośrednim sąsiedztwie uważanych za prestiżowe wieżowców (Il. 19), zaprojektowano i zrealizowano osiedlowy park o powierzchni około 1 ha. Na jego granicy zlokalizowano klub mieszkańców z biblioteką oraz zaplecze administracyjne osiedla i publiczny basen. Zorganizowano w ten sposób społeczną przestrzeń publiczną, w której znalazły się ogólnodostępne boiska (w latach siedemdziesiątych ich trawiaste nawierzchnie zastąpiono asfaltowymi) i place zabaw, które wyposażono w szereg stałych elementów wyposażenia takie jak: stoły do gry w tenisa czy stoliki do gier w warcaby (Il. 20). Stworzone tym samym „serce osiedla” jest miejscem stale żyjącym o czym świadczy ciągła obecność jego użytkowników (w tym również osób w wieku starszym) oraz dobry stan techniczny stale unowocześnianych elementów wyposażenia.

Il. 18. Osiedla Tysiąclecia, jedno z wewnątrz międzyblokowych z widocznym zagospodarowaniem placu zabaw (widokówka z końca lat sześćdziesiątych, arch. M. Kłopotowskiego)

Il. 19. Osiedla Tysiąclecia, Park osiedlowy, na pierwszym planie bramki boisk terenowych (fot. M. Kłopotowski)

Il. 20. Osiedla Tysiąclecia, park osiedlowy
(fot. M. Kłopotowski)

Il. 21. Osiedla Tysiąclecia, park osiedlowy
(fot. M. Kłopotowski)

Koniec dekady lat sześćdziesiątych przyniósł na terenie Białegostoku kolejną wielką realizację mieszkaniową (nowe osiedla złożone z ponad osiemdziesięciu budynków mieszkalnych zaprojektowano na powierzchni niemalże 70 ha). Tym razem nowe osiedle mieszkaniowe Przyjaźń – zlokalizowano w północnej części miasta i skomunikowano z dużymi zakładami przemysłowymi. Z założenia nowa dzielnica miała być osiedlem robotniczym¹⁶. Okres tej realizacji – uwarunkowania oszczędnościowego budownictwa końca dekady lat sześćdziesiątych, znalazł swe odzwierciedlenie zarówno w technologii (częściowo uprzemysłowionej, a w obiektach realizowanych po roku 1970 uprzemysłowionej całkowicie), jak i w uproszczeniu układów przestrzennych, w których posłużono się typowymi pięciokondygnacyjnymi budynkami o układzie klatkowym zestawianymi w sposób linijkowy¹⁷ (Il. 22, Il. 23) co doskonale uwidacznia czarny plan tego osiedla. W odróżnieniu od wcześniejszych realizacji nastąpiła jednak zmiana akcentowania przestrzennego „nowego osiedla”. Budynki wysokie miały w jego centrum – ulokowano na obrzeżach w bezpośrednim sąsiedztwie dużych węzłów komunikacyjnych. Przestrzeń międzyblokową zagospodarowano z przeznaczeniem na przydomowe place zabaw, wyposażając je w typowe metalowe urządzenia, oraz nasadzenia krzewów i drzew.

¹⁶ Nowe osiedle zlokalizowano na terenie o trudnym dostępie komunikacyjnym w odniesieniu do centrum miasta. Naturalną barierę przestrzenną stanowiła w tym czasie oddzielająca je trakcja kolejowa. Wiadukt udrożniający komunikację pomiędzy tymi terenami oddano do użytku dopiero w połowie lat 70. Lokalizacja ta miała tym samym ograniczyć mieszkańcom nowego osiedla dostęp do zlokalizowanych w centrum świątyń. Jednocześnie na jej terenie lub w najbliższym sąsiedztwie zlokalizowano szereg zawodowych szkół średnich: Technikum Spożywcze, Technikum Gastronomiczne, Technikum Mechaniczne, Technikum Budowlane, Technikum Melioracji Wodnej. Działania te można dziś odczytywać jako celowe techniczno-zawodowe kształcenie mieszkającej tu młodzieży.

¹⁷ Wyjątki w układzie przestrzennym osiedla stanowią budynki korytarzowe – 3 sztuki oraz punktowe – 4 sztuki przy ogólnej ilości 86 sztuk.

Współcześnie przestrzenie te uległy znacznym przeobrażeniom. Zasadnicza zmiana polega na organizacji nowych miejsc postojowych, które lokalizowane są na terenie dawnych placów zabaw i przestrzeni rekreacyjnych. Powierzchnie zieleni w bezpośrednim sąsiedztwie budynków mieszkalnych ulegają tym samym znacznemu zmniejszeniu. W czasie tych inwestycji częstokroć wycinane są również drzewa wypełniające przestrzeń międzyblokową, a ich miejsce zastępują obecnie modne „iglaki” (Il. 24, Il. 25).

Il. 22. Osiedle Przyjaźń, czarny plan z oznaczeniem terenów zieleni związanych z placówkami opiekuńczymi i oświatowymi oraz w północnej części parkiem osiedlowym zlokalizowanym w dolinie rzeki Białej (rys. M. Kłopotowski)

Il. 23. Osiedle Przyjaźń, zabudowa centralnej części osiedla (widokówka z końca lat siedemdziesiątych, arch. M. Kłopotowskiego)

Il. 24, 25. Osiedle Przyjaźń, przestrzenie międzyblokowe przebudowane na parkingi naziemne (fot. M. Kłopotowski)

W trakcie realizacji osiedla zagospodarowano również pasy terenów zieleni przyległych do arterii komunikacyjnych, które traktowane były jako bufory akustyczne. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku prestiżowego Osiedla Tysiąclecia w centralnej części zrealizowano ośrodek handlowo-usługowy. Na terenie ca-

łego osiedla zrealizowano również szereg obiektów oświatowych¹⁸. Powstały one jednak ze znacznym (około pięcioletnim) opóźnieniem w stosunku do realizacji inwestycji mieszkaniowych. Ich tereny zagospodarowano zgodnie z obowiązującymi w tym okresie zasadami tworząc place zabaw, ogrody tematyczne i boiska sportowe. Założono, że funkcje rekreacyjne i wypoczynkowe mieszkańców osiedla realizowane będą na przylegającym do niego, ponad 7 ha, obszarze zalewowym (Il. 22) zlokalizowanym w dolinie rzeki Białej¹⁹. Teren ten odcięty jest komunikacyjnie od zabudowy mieszkaniowej arterią drogową (dziś czteropasmową ul. Wierzbową) i obniżony w stosunku do niej o około dwa metry, a jego odległość od budynków mieszkalnych dochodzi do 600 m. Do dnia dzisiejszego obszar parku zainwestowany jest na bardzo niskim, mało trakcyjnym poziomie. Wszystkie z tych czynników nie wpływają na jego popularność.

Il. 26, 27. Osiedle Przyjaźń, park osiedlowy zlokalizowany w pasie pomiędzy ul. Wierzbową i rzeką Białą (fot. M. Kłopotowski)

W przeciwieństwie do Osiedla Tysiąclecia na terenie Osiedla Przyjaźń zrezygnowano całkowicie z ogródków związanych z mieszkaniami²⁰. Stąd naturalne potrzeby upiększenia swego najbliższego otoczenia, tego z którym najbardziej utożsamiamy się jako z własnym, realizowane są przez mieszkańców na pierwotnych trawnikach przy wejściach do klatek schodowych oraz w przestrzeniach wspólnych. Przyjmują one formę tak zwanej „partyzantki ogrodniczej” polegającej na zakłada-

---

¹⁸ Na terenie Osiedla Przyjaźń w latach siedemdziesiątych zrealizowano: liceum ogólnokształcące, dwie szkoły podstawowe, cztery przedszkola, dwa żłobki.

¹⁹ Na terenie parku zlokalizowane są cztery wyloty kanałów burzowych odprowadzających wody opadowe z terenu osiedla.

²⁰ Ogródki takie pojawiły się na terenie osiedla, jako realizacja zapotrzebowania społecznego, dopiero w latach osiemdziesiątych. Ich realizacja stanowiła inicjatywę mieszkańców i lokalną odpowiedź na swoistą modę, która wówczas zaczęła obowiązywać na terenie białostockich osiedli mieszkaniowych.

niu w „niczyjej” zunifikowanej przestrzeni publicznej „własnego” indywidualnego ogrodu lub ozdobnej rabaty czy klombu (Il. 28)²¹.

Il. 28. Osiedle Przyjaźń, przykład samowoli ogrodniczej – duża rabata kwiatowa przy ul. Antoniukowskiej (fot. M. Kłopotowski)

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy S/WBiłŚ/2/16 i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW.

---

²¹ W wyniku prowadzonych badań terenowych stwierdzono, że ilość działań określanych mianem „partyzantki ogrodniczej” lokowanych w przestrzeniach wspólnych tego osiedla jest zdecydowanie większa niż na terenie innych zespołów mieszkaniowych.

ZIELEŃ NA TERENIE WIELORODZINNYCH ZESPOŁÓW MIESZKANIOWYCH W BIAŁYMSTOKU.

CZĘŚĆ 2 – LATA 1970-1989

Streszczenie: Zespoły mieszkaniowe realizowane od początku lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku powstawały w oparciu o zdefiniowane normatywy urbanistyczne. Wskazywały one między innymi minimalne powierzchnie osiedlowych terenów zieleni, które zdefiniowano jako parki osiedlowe (w odniesieniu do strukturalnych jednostek mieszkaniowych) i dzielnicowe (w odniesieniu do zespołów strukturalnych jednostek mieszkaniowych). Autor w niniejszej publikacji prezentuje realizacje z tego okresu z obszaru Białegostoku. Zwraca uwagę na rozbieżność pomiędzy zamierzeniami projektowymi i rzeczywistymi realizacjami, które w zdecydowanej ilości obejmują mniejsze obszary oraz uzyskiwały gorsze (niż planowano) wyposażenie. Autor zwraca również uwagę na współczesny sposób użytkowania tych terenów.

Słowa kluczowe: Białystok, park osiedlowy, park dzielnicowy

3. Realizacje z lat siedemdziesiątych XX wieku – strukturalna jednostka mieszkaniowa i zespół strukturalnych jednostek mieszkaniowych

Lata siedemdziesiąte XX wieku w polskim mieszkalnictwie upłynęły na początkowej afirmacji, a następnie coraz głośniejszej krytyce działania systemowego, standaryzacji i budownictwa wielkopłytkowego. W literaturze tematu powszechnie mówi się o budownictwie mieszkaniowym (w miejsce dotychczasowej architektury mieszkaniowej) i montażu budynków (w miejsce: wznoszenia, murowania, itp.). Dzieje się tak w powodu realizacji coraz większej ilości mieszkań w technologii przemysłowej przy jednoczesnym braku wykwalifikowanej kadry wykonawczej²². W praktyce realizacyjnej wprowadza się pojęcia standardów i normatywów, którymi precyzyjnie parametryzuje się zarówno mieszkania jak i całe związane z nim środowisko, w tym przestrzeń osiedlową oraz elementy jej wyposażenia. Z uwagi na szereg oczywistych uwarunkowań, głównie gospodarczych i ekonomicznych, ich realizacja w tym czasie staje się utopią. W praktyce na terenie całego kraju zaczynają być realizowane podobne osiedla. Ich struktura zaczyna być składana z typowych mieszkań, które zestawiane są w sekcje klatek schodowych, a te z kolei w całe budynki. Przestrzeń osiedla realizowana jest jako zestandaryzowane układy kilku budynków, które to kilku lub kilkunastokrotnie powtórzone zostają na terenie osiedla. Schematyzm tego działania podyktowany został względami ekonomicznymi i tak zwaną optymalizacją procesu budowlanego w tym uproszczeniem pracy maszyn budowlanych (układem torowisk żurawi).

Zapisy legislacyjne, które Ministerstwo Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska wprowadziło w roku 1974 (nowy Normatyw Urbanistyczny) podzieliło tereny mieszkaniowe w miastach na Strukturalne Jednostki Mieszkaniowe i ich zespoły. Jako podstawę podziału przyjęto jednostkę szkolną²³. W oparciu o jej wielkość określono kolejne elementy wyposażenia funkcjonalnego osiedla (żłobek, przedszkole, ośrodek zdrowia, obiekty handlowe i usługowe, obiekty kultury i kultu religijnego, obiekty obsługi technicznej) oraz tereny zieleni. W grupie tej na poziomie jednostki wyodrębniono: place zabaw, przydomową rekreację osób starszych, ogrody dziecięce (jordanowskie) oraz osiedlowe parki sportowo-rekreacyjne zaś na poziomie ich zespołu: park wypoczynkowy międzyosiedlowy, zespół obiektów sportowych oraz ogrody działkowe. Powierzchnie tych obiektów sparametryzowa-

---

²² Jednym z zadań typizacji i uprzemysłowienia procesu realizacji środowiska mieszkaniowego w latach siedemdziesiątych było dostosowanie procesów budowlanych do możliwości wykonawczych robotników je realizujących.

²³ Ośmioklasowa szkoła podstawowa, która w ówczesnych uwarunkowaniach demograficznych przypadała na około 5000-6000 mieszkańców.

no i uzależniono od ilości mieszkańców. W dokumencie podano zalecane ich wielkości w wartościach optymalnych²⁴ oraz przypadających na jednego mieszkańca²⁵, ponadto określono izochrony tych obiektów²⁶. Wdrażanie nowych wytycznych na etapie opracowań projektowych stało się w tym okresie standardem. Stąd na terenach nowo projektowanych osiedli pojawiają się zaplanowane tereny zieleni. Osiedlowe parki, realizowane w czynach społecznych, rękoma zgoła niechętnych do pracy mieszkańców, nie stanowią jednak wizytówek tych zespołów. O ile ich lokalizacje – centralne w odniesieniu do jednostek, jak i powierzchnie – wynikające z przyjętych przepisów to standard zagospodarowania to program funkcjonalny nie spełnia współczesnych oczekiwań.

W okresie tym na terenie Białegostoku zrealizowano między innymi trzy duże zespoły mieszkaniowe: Osiedla Piasta (trzy jednostki szkolne, około 20 000 mieszkańców), Bema (jedna jednostka szkolna, około 8 000 mieszkańców) i Piaski (jedna jednostka szkolna, około 7 000 mieszkańców).

Najstarsze z tych osiedli Piasta (pierwotnie nazywane Bojary) – realizowane przez całą dekadę lat siedemdziesiątych opracowane zostało przez zespół architektów z białostockiego Inwestprojektu. W ramach tej realizacji w praktyce wdrożono system prefabrykacji OWT-67, a w drugiej połowie dekady OWT-75. Układ przestrzenny osiedla podzielono na części wyraźnie związane z ośrodkami szkolnymi (Il. 29). Ich rozwiązania urbanistyczne odwzorowują obowiązujące w tym czasie tendencje z zakresu kształtowania przestrzeni osiedlowych i ich wyposażenia funk-

---

²⁴ Jako powierzchnie optymalne poszczególnych obiektów przyjęto: 1) plac zabaw dzieci małych (w wieku do 6 lat) – 300-400 m²; 2) osiedlowy ogród dziecięcy (ogród jordanowski) – 0,75-1,2 ha, 3) osiedlowy park sportowo wypoczynkowy – 1,2 ha; 4) międzyosiedlowy park wypoczynkowy – 1,5 ha; 5) zespół międzyosiedlowych boisk sportowych z salą sportową i pływalnią – około 3 ha; 6) ogródki działkowe 6-20 ha. Ponadto wskazywano potrzebę realizacji przy każdej z inwestycji mieszkaniowej miejsca przeznaczonego do odpoczynku osób starszych i niepełnosprawnych o powierzchni około 200-300 m².

²⁵ Poszczególnym postulowanym do realizacji obiektom przyporządkowano następujące wskaźniki: 1) plac zabaw dzieci małych (w wieku do 6 lat) – 8 m²/1000 mieszkańców; 2) osiedlowy ogród dziecięcy (ogród jordanowski) – 1,0-1,5 m²/mieszkańca, 3) osiedlowy park sportowo wypoczynkowy – 4 m²/mieszkańca; 4) międzyosiedlowy park wypoczynkowy – 3,8 m²/mieszkańca; 5) zespół międzyosiedlowych boisk sportowych z salą sportową i pływalnią – 1,2 m²/mieszkańca; 6) ogródki działkowe 6,0-10,0 m²/mieszkańca.

²⁶ Promienie dojścia do poszczególnych, zalecanych w tym okresie do realizacji, obiektów architektury krajobrazu zlokalizowanych na terenach zespołów mieszkaniowych ustalono na: 1) rekreacja dzieci i osób niepełnosprawnych – w bezpośrednim sąsiedztwie (30-50 m); 2) place zabaw dla dzieci w wieku 7-14 lat – 100-300 m; 3) osiedlowe ogrody dziecięce (ogrody jordanowskie) – około 300 m; 4) osiedlowy park wypoczynkowy – 500 m; 5) międzyosiedlowy park wypoczynkowy 800 m. Ponadto zdefiniowano jako maksymalny promień dostępu obiektów sportowych, który w zależności od ich skali i częstotliwości użytkowania określono na 300, 500 i 800 m.

cyjnego, które w literaturze z tego okresu podawane były jako wzorcowe na poziomie kraju. Zaprojektowana i zrealizowana substancja mieszkaniowa również wpisuje się w uwarunkowania prawne i stylistyczne, a przede wszystkim technologiczne epoki (Il. 30, 31).

Il. 29. Osiedle Piasta, schemat planu osiedla
(rys. M. Kłopotowski)

Il. 30. Osiedle Piasta, rysunek koncepcji projektowej z końca lat 60. (rys. H. Wilk, z: R. Kraśko, *Białystok w grafice H. Wilka*, Wydział Kultury, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, Warszawa 1972, s. 146)

Il. 31. Osiedle Piasta, zabudowa mieszkaniowa przy ul. piastowskiej (widokówka z lat siedemdziesiątych, arch. M. Kłopotowskiego)

W centralnej części dzielnicy (o łącznej powierzchni niemalże 90 ha) zlokalizowano i zrealizowano park osiedlowy. Zajmuje on powierzchnię około 3,5 ha (granice parku są płynne i łączą się z wnętrzami międzyblokowymi sąsiadującej zabudowy). Jego przestrzeń w naturalny sposób znajduje przedłużenie na wydzielonych, sąsiadujących z nim działkach: szkoła, przedszkola i żłobka. W bilansie terenów zieleni osiedla parametry obszarów rekreacyjnych i wypoczynkowych każdorazowo zwiększane były o powierzchnie przylegających do osiedla terenów nieużytków rolnych zlokalizowanych na terenach podmokłych związanych z doliną rzeki Białej, która stanowi naturalną południowo-wschodnią granicę osiedla. Teren zabudowy

oraz rezerwowany teren zieleni rozdzielono arterią komunikacyjną (cztery pasy ruchu drogowego, które odseparowano rezerwą terenu przeznaczoną pod projektowaną linię tramwajową, Il. 30) i związanymi z nią pasami zieleni izolacyjnej (Il. 31). Osiedlowy park podzielono na strefy wypoczynkową (zorganizowano wydzielone miejsca wyposażone w siedziska), sportową (wyposażoną w ogólnodostępne boiska i korty tenisowe) oraz ogród zabaw dla dzieci. Ponadto zrealizowano górkę saneczkową i amfiteatr. Najbardziej atrakcyjną częścią parku była tak zwana Wioska Indiańska. Był to duży, indywidualnie zaprojektowany plac zabaw z wyposażeniem dopasowanym do różnych grup wiekowych z przeważającą możliwością organizacji zabaw tematycznych oraz ruchowych (Il. 32, 33, 34). W skład elementów wyposażenia wioski wchodził również (kolejny osiedlowy) amfiteatr, którego scenę wyposażono w kominek – miejsce to służyło między innymi organizacji ognisk harcerskich oraz mini miasteczko ruchu drogowego. W latach osiemdziesiątych. obiekt ten został całkowicie zdewastowany i dziś jego wyposażenie stanowią standardowe tak zwane ekologiczne urządzenia do zabaw dla dzieci (Il. 35). Najnowszą realizacją w przestrzeni parku jest zewnętrzna siłownia, która cieszy się coraz to większym zainteresowaniem, głównie starszych mieszkańców osiedla (Il. 36).

Il. 32, 33, 34. Osiedle Piasta, elementy wyposażenia placu zabaw zrealizowane w latach siedemdziesiątych na terenie parku osiedlowego (arch. M. Kłopotowskiego)

Il. 35. Osiedle Piasta, plac zabaw na terenie parku osiedlowego (fot. M. Kłopotowski)

Il. 36. Osiedle Piasta, siłownia na terenie parku osiedlowego (fot. M. Kłopotowski)

Wraz z realizacją zabudowy mieszkaniowej (zwykle bezpośrednio po jej zasiedleniu) podjęto prace związane z porządkowaniem i urządzeniem przestrzeni międzyblokowych. Standardem tego czasu było stosowanie nawierzchni asfaltowych (które wykorzystywane były jako powierzchnie boisk, a w okresie zimy lodowisk) oraz wyposażanie ich w metalowe urządzenia do zabaw. Poszczególne place zabaw z biegiem czasu zostały przebudowane, wymieniono (na murowane) pierwotne obetonowania piaskownic oraz elementy wyposażenia. Obecnie zdecydowana ich większość to urządzenia o konstrukcji drewnianej (Il. 37).

Il. 37. Osiedle Piasta, zagospodarowanie i wyposażenie przestrzeni międzyblokowej (fot. M. Kłopotowski)

Przestrzenie międzyblokowe organizowali sami mieszkańcy. Prace te prowadzone były pod „fachowym okiem” administratora. Szata roślinna, która znalazła zastosowanie w realizacjach na terenie całego osiedla była zróżnicowana i zależna

od charakteru i reprezentacyjności miejsca. Na terenie osiedlowego parku dokonano nasadzeń głównie klonów, kasztanowców i topoli. Te same drzewa pojawiają się w przestrzeniach międzyblokowych. Miejsca szczególnie eksponowane obsadzone były różami (widoczne jest między innymi na widokówce z końca lat siedemdziesiątych, Il. 31). Współczesne inwentaryzacje osiedla wykazują błędy popełnione w czasie wykonywania tych prac. Ewidentnie wskazują one na chęć „upiększenia” swego najbliższego otoczenia w czasie gdy mieszkańcy podejmowali prace ogrodnicze. Drzewa posadzone są zbyt blisko budynków co doprowadza do konieczności ich ogłowieniem, a niejednokrotnie usuwania (Il. 38). Od połowy lat dziewięćdziesiątych. podjęto również zabiegi związane z wycinką topoli, które osiągnęły w tym czasie znaczące rozmiary, jednak z uwagi na działania alergizujące uznane zostały za niepożądane. Wśród szaty roślinnej osiedla interesującymi soliterami są drzewa owocowe. Zazwyczaj posadzone je przy „własnym” oknie, a rośliny często pochodzą z ogrodu domu, z którego mieszkańcy się przeprowadzili (Il. 39).

Il. 38. Osiedle Piasta, szpaler ogłowionych drzew w przestrzeni międzyblokowej (fot. M. Kłopotowski)

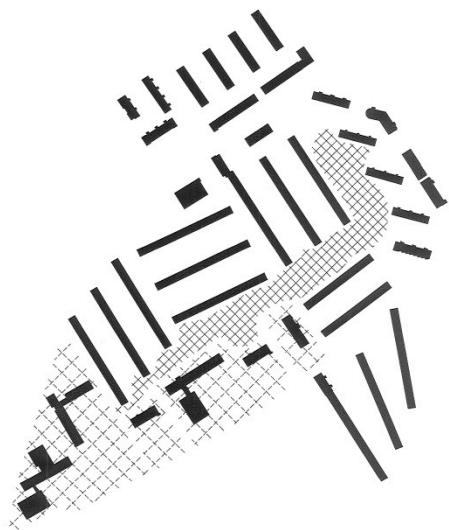

Il. 39. Osiedle Piasta, „własne drzewo” (fot. M. Kłopotowski)

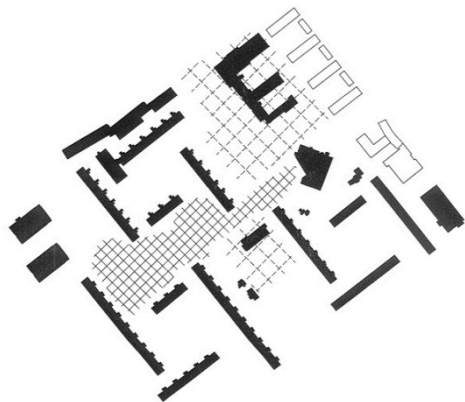
Drzewa te stanowią tym samym naturalny związek pomiędzy dawnymi i współczesnymi mieszkańcami Bojar, które uchodziły za miasto-ogród. W przestrzeni osiedla widoczne są również wydzielone ogródki w strefach przybalkonowych.

Mieszkańcy powszechnie realizowali je w latach osiemdziesiątych. Wówczas wykorzystywane były jako ogrody warzywne. Z biegiem czasu uległy one przekształceniu w ogrody ozdobne by w latach dziewięćdziesiątych. Zakładający je mieszkańcy zrezygnowali z korzystania z tych przestrzeni. Trwała czytelna pozostałością ich funkcjonowania są wydzielające je nasadzenia krzewów – częstokroć w postaci formowanych żywopłotów.

W latach siedemdziesiątych w Białymstoku zrealizowano dwa kolejne osiedla mieszkaniowe. Położone na południowy-zachód w odniesieniu do centrum – Osiedla Bema (Il. 40) oraz w ścisłym centrum miasta, na osi pałacu Branickich – Osiedle Piaski (Il. 42). Obie realizacje powstały w oparciu o te same wytyczne urbanistyczne realizowały jednak różny standard zabudowy mieszkaniowej w skali ówczesnego miasta. Osiedle Bema, zaprojektowane w Białostockim Miastoprojekcie przez Zdzisława Łapińskiego, powstało jako komunalne, związane między innymi z przesiedleniami mieszkańców wyburzanej (w związku z budową Osiedla Piasta) dzielnicy Bojary. Zasadnicza ilość wzniesionych na terenie osiedla budynków to długie dziesięcioklatkowe, pięciokondygnacyjne bloki. Osiedle Piaski to realizacja pracy nagrodzonej w konkursie architektonicznym.

Il. 40. Osiedle Bema, schemat planu osiedla
(rys. M. Kłopotowski)

Il. 42. Osiedle Piaski, schemat planu osiedla
(rys. M. Kłopotowski)

Il. 41. Osiedle Bema, główny ciąg pieszy położony na terenie osiedlowego zieleńca (fot. M. Kłopotowski)

Il. 43. Osiedle Piaski, widok wnętrza międzyblokowego (fot. M. Kłopotowski)

Zwycięska praca autorstwa Danuty Łukaszewicz z Zakładu Projektowania Inwestprojekt w Białymstoku zakładała budowę dwunastokondygnacyjnych budynków, które wyznaczały nową wysokościową skalę miasta. Część mieszkań wydzielono jako tak zwane własnościowe, a wśród mieszkańców osiedla znalazły się osoby związane z życiem politycznym, naukowym i gospodarczym miasta. Obie realizacje stanowią jednostki funkcjonalnie oparte na zlokalizowanych na ich terenach szkołach podstawowych. W obu przypadkach w centralnych częściach osiedli powstały zielone przestrzenie publiczne, które w układzie komunikacyjnym osiedli zostały całkowicie odseparowane od ruchu samochodowego miały stanowić praktyczną zastosowanie idei bezpiecznego przejścia dziecka na drodze z mieszkania do szkoły. Osiedlowe parki, które zaczęto w tym czasie określać mianem zieleńców²⁷, stanowią około 10% powierzchni tych zespołów (2,5 ha – Osiedle Bema (Il. 41), 1,5 ha – Osiedle Piaski (Il. 43)). Ich przestrzeń została zagospodarowana wyłącznie przy użyciu szaty roślinnej (nasadzenia gatunków rodzimych) bez wprowadzenia ogólnodostępnych terenów sportowych, placów zabaw czy zorganizowanych stref wypoczynku. Do dnia dzisiejszego przestrzenie te stanowią główne ciągi komunikacji pieszej osiedli. Tereny te nie są jednak funkcjonalnie wykorzystywane jako obszary rekreacyjne. Wyposażenie przestrzeni między budynkami na terenie tych osiedli jest zróżnicowane i odzwierciedla koleje sposobu zagospodarowania i użytkowania zaprezentowane na przykładzie Osiedla Piasta.

---

²⁷ Określenia zieleniec w latach siedemdziesiątych zaczęto używać w odniesieniu do nowo powstających, zwykle niewielkich i słabo wyposażonych parków osiedlowych.

4. Realizacje z lat osiemdziesiątych XX wieku – wielkie zespoły mieszkaniowe

Dekada lat osiemdziesiątych w polskim mieszkalnictwie to czas realizacji ogromnych „betonowych sypialni”. Realizowane wówczas zespoły mieszkaniowe to układy przestrzenne złożone z kilku osiedli (Zespoły Strukturalnych Jednostek Mieszkaniowych) przeznaczonych do zamieszkania przez kilkanaście (niekiedy kilkadziesiąt) tysięcy mieszkańców. ZSJM z założenia miały stanowić odrębne organizmy – miasta satelitarne (wzorowane na doświadczeniach szwedzkich i francuskich). Przy ich budowie kierowano się zarówno zasadą wydzielenia przestrzennego (oddzielenia terenami zieleni izolacyjnej) oraz dostępności komunikacyjnej (z założonym maksymalnie trzydziestominutowym czasem dojazdu do centrum miasta). W teorii powielają one tak zwane dobre wzorce, które można czerpać z architektury i urbanistyki popularyzowanego wówczas warszawskiego Ursynowa autorstwa zespołu kierowanego przez Ludwika Borawskiego²⁸. W rzeczywistości czas sierpniowego kryzysu w działaniach przestrzennych nie pozwala na realizacje czegokolwiek co zbędne, a dodatkowo kosztowne. Warszawskie doświadczenia w tym kontekście okazują się być kolejną trudną do powtórzenia utopijną ideą. Mieszkanie w tym czasie staje się dobrem na tyle nieosiągalnym i jednocześnie pożądanym, że jego otoczenie: estetyczne, funkcjonalne oraz przyrodnicze nie stanowi obszaru zainteresowania przyszłych mieszkańców – „przecież jakoś to będzie”. Jednocześnie podejmowane są dalsze prace studialne i eksperymenty budowlane, których celem ma być stałe podnoszenie jakości środowiska mieszkaniowego²⁹ w tym wprowadzenie nowych przepisów, które będą je regulować³⁰. W wyniku splotu uwarunkowań ekonomicznych staje się jednak przeciwnie. Następuje odstępstwa od stosowania w projektowaniu normatywów urbanistycznych i traktowanie ich wyłącznie w kategoriach zalecenia. W rzeczywistości prowadzi to realizacji osiedli monofunkcyjnych, zaspokajających narastający głód mieszkaniowy. Na terenach realizowanych wówczas osiedli i dzielnic projektowano obiekty usługowe i oświatowe, jednak realizowane były one z około dziesięcioletnim opóźnieniem. Tereny sportowe i rekreacyjne wyznaczane były poza obszarami osiedli (na terenach nieużytków lub na ob-

---

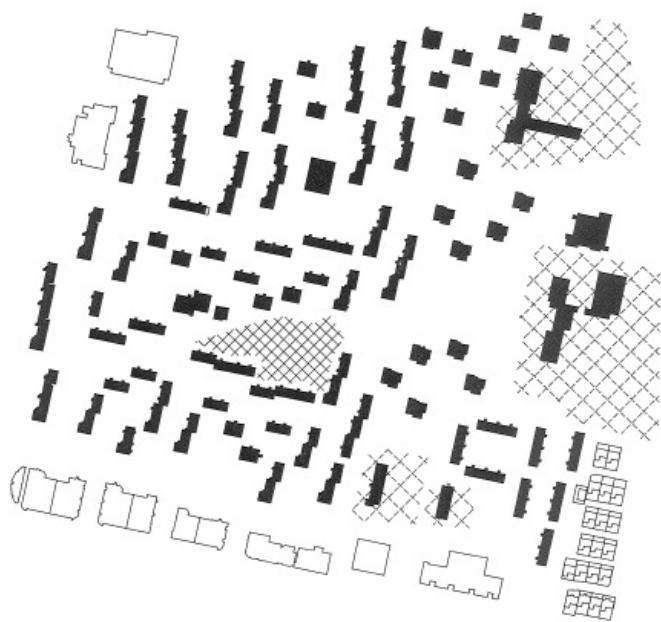
²⁸ W skład zespołu projektującego warszawski Ursynów wchodził również: Marek Budzyński, Jan Szczepanik-Dzikowski i Andrzej Szkop.

²⁹ Prowadzono je od połowy lat siedemdziesiątych w ramach Rządowego programu PR-5. Ich wymiernym dorobkiem stały się między innymi warszawskie osiedle Służew nad Dolinką oraz zamojskie Jana Zamojskiego projektu Bogdana Jezierskiego.

³⁰ Przygotowywane do wprowadzenia w połowie lat osiemdziesiątych nowe normatywy urbanistyczne z uwagi na sytuację gospodarczą nie zostały wdrożone. W zakresie kształtowania budynków zakładały one zwiększenie powierzchni mieszkań w poszczególnych grupach ich przydziału. W zakresie kształtowania przestrzeni miały utrzymać wskaźniki wprowadzone w latach siedemdziesiątych.

szarach trudnych inwestycyjne z uwagi na uwarunkowania ekofizjograficzne) i najczęściej pozostawiane jako obszary niezagospodarowane do urządzenia w dalszej perspektywie.

Sytuacja taka ma miejsce w przypadku białostockiego Osiedla Słoneczny Stok. Początki tej inwestycji to koniec lat siedemdziesiątych i decyzja o realizacji opracowania autorstwa Jana Citki i Janusza Dmowskiego, z białostockiego Inwestprojektu. Autorzy po raz pierwszy w historii miasta zaprezentowali opracowanie, w którym istotnym elementem kształtującym przestrzeń osiedlową stała się konfiguracja terenu. Wykorzystując elementy systemu OWT-75 wzniesiono budynki o układach klatkowych i punktowych (Il. 44). Program funkcjonalny osiedla opracowany został na podstawie obowiązujących normatywów. W roku 1980 (w którym wprowadzili się pierwsi mieszkańcy) oddano do użytku pierwsze przedszkole a w roku 1982 pierwszą szkołę podstawową. Na terenie objętym inwestycją (57 ha) zagospodarowano przestrzenie międzyblokowe, zorganizowano również osiedlowy ogród. Jego niewielka powierzchnia (około 0,8 ha) urządzona została bardzo starannie. Wybudowano tu plac zabaw, górkę saneczkową i amfiteatr (Il. 45, 46). Zgodnie z intencjami autorów (nigdy nie zrealizowanymi), we wschodniej części osiedla, na terenie pomiędzy projektowanymi szkołami a doliną rzeki Białej miały być zlokalizowane osiedlowe tereny rekreacyjne wyposażone w szereg boisk i terenowych oraz pełnowymiarowy stadion sportowy.

Il. 44. Osiedle Słoneczny Stok, schemat planu osiedla (rys. M. Kłopotowski)

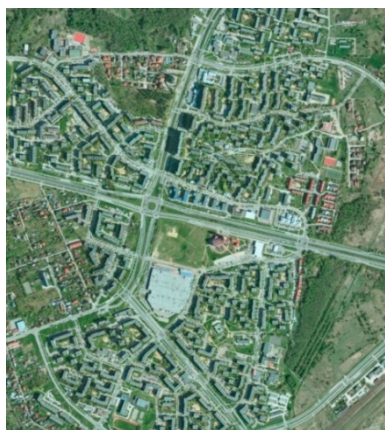

Il. 45. Osiedle Słoneczny Stok, ogród osiedlowy
(fot. M. Kłopotowski)

Il. 46. Osiedle Słoneczny Stok, amfiteatr na terenie
ogrodu osiedlowego (fot. M. Kłopotowski)

Obecnie Osiedla Słoneczny Stok wchodzi w skład największego na terenie Białegostoku Zespołu Strukturalnych Jednostek Mieszkaniowych (Il. 47). Realizacja kolejnych jego części Osiedli Zielone Wzgórze i Leśna Dolina przypada na lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte. Na ich obrzeżach działania inwestycyjne kontynuowana są do dnia dzisiejszego. W centralnej części zespołu w latach osiemdziesiątych. wniesiono kościół, a na początku obecnego wieku potężną galerię handlową. Przestrzenie poszczególnych osiedli wyposażone zostały w obiekty oświatowe i placówki opieki nad dziećmi. W każdej części dzielnicy inwestycje związane z zakładaniem osiedlowych terenów zieleni traktowane były marginalnie a jako miejsce realizacji funkcji rekreacyjnych i wypoczynkowych każdorazowo wskazywano nieprzydatne inwestycyjnie (podmokłe) tereny okalające osiedle. Nie podjęto jednak działań inwestycyjnych związanych z ich zagospodarowaniem (Il. 48).

Il. 47. Zespół Strukturalnych Jednostek
Mieszkaniowych, Osiedle Słoneczny Stok,
Zielone Wzgórze i Leśna Dolina
(GIS Białystok, fot. lotnicza 2014)

Il. 48. Osiedle Słoneczny Stok, łąki otaczające tereny
zurbanizowane (fot. M. Kłopotowski)

Poza peryferyjnym położeniem dzielnicy brak na jej terenie zorganizowanych miejsc przeznaczonych do rekreacji i wypoczynku dziś staje się jedną z bolączek mieszkańców. Kolejne budowy wielkich białostockich zespołów mieszkaniowych przypadają na lata osiemdziesiąte na terenie ponad 62 ha w północnej części miasta zrealizowana wówczas, na podstawie projektu Józefa Matwiejuka i Mariana Szymańskiego, Osiedle Białostoczek (Il. 49).

Il. 49. Osiedle Białostoczek, schemat planu osiedla
(rys. M. Kłopotowski)

Il. 50. Osiedle Białostoczek, górka saneczkowa
na terenie projektowanego parku osiedlowego
(fot. M. Kłopotowski)

Zaś na północno-zachodnich przedmieściach, na terenie o powierzchni ponad 60 ha, na podstawie opracowania projektowego Ewy Majewskiej i Henryka Toczydłowskiego, osiedle Dziesięciny (Il. 51). Układy przestrzenne zabudowy tych dzielnic ewidentnie wskazują na autorskie poszukiwania nowej jakości przestrzeni wewnętrznosiedlowej, którą chciano uzyskać dzięki zróżnicowaniu układów zestandaryzowanych budynków (wszystkie zrealizowano w systemach OW-T). Wyposażenie usługowe i oświatowe oraz opiekuńczo-wychowawcze i związane z ochroną zdrowia na terenie tych dzielnic zaprogramowano, a następnie zrealizowano

w oparciu o obowiązujące normatywy urbanistyczne. W planach zakładano również realizację ogólnosiedlowych terenów rekreacyjnych i wypoczynkowych. W przypadku osiedla Białostoczek na cel ten przeznaczono ponad 10 ha teren zlokalizowany w dolinie rzeki Białej. Niestety nie podjęto prac związanych z jego zagospodarowaniem. Jedynym zrealizowanym elementem funkcjonalnego wyposażenia tego obszaru jest górka saneczkowa (Il. 50).

Il. 51. Osiedle Dziesięciny, schemat planu osiedla (rys. M. Kłopotowski)

Il. 52, 53. Osiedle Dziesięciny, park osiedlowy na terenie pomiędzy ul. gen Z. Berlinga i Dziesięciny (fot. M. Kłopotowski)

Na terenie osiedla Dziesięciny zaprojektowano dwa ogólnodostępne parki o powierzchniach 4 i 2,5 ha. Pierwszy z nich w latach dziewięćdziesiątych w znacznej części zabudowano nowymi budynkami mieszkalnymi. Działania te podjęła spółdzielnia mieszkaniowa (właściciel gruntu) wykorzystując teren „nieurządzony”. W przypadku drugiego jest on utrzymywany w niezmienionej wielkości przy bar-

dzo słabym standardzie zainwestowania (Il. 52, 53). Stanowi go rozległy trawnik, wykorzystywany jako boisko, górka saneczkowa oraz plac zabaw. Z części tego terenu wyodrębniono ogrodzone utwardzone korty tenisowe oraz mini siłownię. Od początku realizacji tych osiedli w przestrzeniach publicznych pojawiły się nasadzenia drzew i krzewów – głównie w formie żywopłotów okalających trawniki, kierunkujących ruch pieszy oraz rozdzielających strefy parkowania i miejsca zabaw dla dzieci.

Działki związane z realizacją budynków usługowych zagospodarowywane były na etapie ich budowy. Przestrzenie międzyblokowe wyposażane były niezwykle skromne, a zagospodarowanie zieleni często realizowane było przez samych mieszkańców jako ich własna inicjatywa mająca nadać zastanej betonowej przestrzeni bardziej zhumanizowany charakter (Il. 54). Działania te w szczególności widoczne są w (zaprojektowanych przez autorów osiedli) ogródkach mieszkań zlokalizowanych na parterach w bezpośrednim sąsiedztwie balkonów (niektóre z nich posiadają schody umożliwiające zejście na teren ogródka) (Il. 55). W latach osiemdziesiątych wiele z nich funkcjonowało jako ogrody warzywne, w kolejnej dekadzie ozdobne. Współcześnie mają przeznaczenie rekreacyjne uzupełniające przestrzeń mieszkań. Ogrody te w znacznej mierze zindywidualizowały przestrzenie międzyblokowe. Stało się tak między innymi dzięki różnicowaniu „kolekcji” roślin, które ich właściciele zgromadzili. Dziś, z uwagi na znaczne gabaryty, zaczynają one nastęrczać swym właścicielom kłopotów związanych z zacienianiem mieszkań.

Il. 54. Osiedle Dziesięciny, zrealizowane przy współudziale mieszkańców wewnątrz międzyblokowe (fot. M. Kłopotowski)

Il. 55. Osiedle Dziesięciny, prywatne „kolekcje” roślin w ogródkach związanych z mieszkaniami zlokalizowanymi na parterze (fot. M. Kłopotowski)

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy S/WBiłŚ/2/16 i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW.

ZIELEŃ NA TERENIE WIELORODZINNYCH ZESPOŁÓW MIESZKANIOWYCH W BIAŁYMSTOKU.

CZĘŚĆ 3 – LATA 1989-2016

Streszczenie: Współczesne realizacje zabudowy wielorodzinnej powstają na podstawie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. To one dziś regulują zagadnienie terenów zieleni na obszarach zabudowy wielorodzinnych. Analiza współczesnych realizacji pozwala na sformułowanie tezy, iż są one zdecydowanie mniejsze (powierzchniowo) i gorsze (pod względem wyposażenia) od realizowanych w okresie po II wojnie światowej. Pojedyncze developerskie inwestycje mieszkaniowe stanowią przykłady całkowitej marginalizacji terenów zieleni towarzyszącej budynkom wielorodzinnym. Sprowadzone one zostają do tak zwanej powierzchni biologicznie czynnej lokowanej na dachu garażu lub budynku.

Słowa kluczowe: Białystok, dzielnica mieszkaniowa, powierzchnia biologicznie czynna, zielony dach

5. Realizacje współczesne – dzielnice mieszkaniowe

Środowisko mieszkaniowe kształtowane od początku lat dziewięćdziesiąte. zaczęto realizować w oparciu o nowe wolnorynkowe zasady inwestycyjne. Miejsce dawnych spółdzielni mieszkaniowych zajęli developerzy, a miejsce osiedli – zadania inwestycyjne. Społeczny wymiar kształtowania wielorodzinnej zabudowy mieszkaniowej ograniczony został do znikomej (procentowo w stosunku do ogółu realizacji) ilości zadań spoczywających na gminach i państwie. Miejsce dawnych projektów i studiów architektoniczno – urbanistycznych zajęły opracowania planistyczne – miejscowe plany zagospodarowania Przestrzennego, które w odniesieniu do środowiska mieszkaniowego miały gwarantować jego wysoką jakość. W roku 1994 wprowadzono w Polsce ustawę Prawo budowlane, w oparciu o które minister odpowiedzialny za obszar budownictwa wprowadza i modyfikuje dokument: Warunki techniczne jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie. W dokumentach tych wprowadzono pojęcie terenu biologicznie czynnego³¹. Określono ponadto minimalną powierzchnię tego terenu na obszarach zabudowy wielorodzinnej na co najmniej 25%, z zastrzeżeniem możliwości innego procentu wynikającego z ustaleń planu miejscowego. Parametry te dotyczą poszczególnych inwestycji – są więc odpowiednikiem wcześniej stosowanych normatywów w odniesieniu do zabudowy blokowej i zespołu budynków. Nie regulują natomiast przestrzeni parków i terenów sportowo-rekreacyjnych. Podobne stało się z obiektami usługowymi i oświatowymi. Realizacja tych obiektów scedowana została na gminy i powinna być realizowana w oparciu o ustalenia dokumentów planistycznych, co pozostaje w zgodzie z dokumentami wspólnotowymi³². Nowa zasada realizacji środowiska mieszkaniowego

---

³¹ Pod pojęciem tym zdefiniowano teren z nawierzchnią ziemną urządzony w sposób zapewniający naturalną roślinność, a także 50% powierzchni tarasów i stropodachów z taką nawierzchnią, nie mniej jednak niż 10 m², oraz wodę powierzchniową na tym terenie.

³² Europejska Rada Urbanistów w latach 1995-1998 opracowała dokument Nowa Karta Ateńska: Karta Miast Europejskich w XXI wieku, który E.R.U. przyjęła w czasie międzynarodowej konferencji w Atenach w roku 1998. Jego następcą (aktualizacją) stał się dokument Nowa Karta Ateńska 2003. Wizja miast XXI wieku przyjęty w Lizbonie w roku 2003. W dokumentach tych poruszono problemy i wyzwania stojące przed współczesnymi miastami w kontekście ich zrównoważonego rozwoju z zachowaniem bogactwa kulturowego ich przeszłości. Szczególną rolę zajmują w nich problemy społeczne w tym tożsamość społeczna i związki międzypokoleniowe oraz wielokulturowość i zaangażowanie społeczne – partycypacja. Zapisy dokumentów są bardzo ogólne i w zakresie środowiska przyrodniczego (terenów zielonych) odwołują się do ich istotnej roli w kształtowaniu zdrowej przestrzeni rozpatrywanej na poziomie bilansu ekologicznego. Zrównoważony rozwój w tym obszarze odwołuje się przede wszystkim do roztropnego korzystania z posiadanych zasobów, rozsądnego gospodarowania nimi i ochrony ich przed dalszą degradacją. Wszystkie kwestie szczegółowe powierzone zostały planistom przestrzennym utożsamianym z urbanistami. Określono ich jako profesjonalistów zajmujących

doprowadziła do budowy monofunkcyjnych pozbawionych obiektów usługowych oraz terenów zieleni zespołów mieszkaniowych. W ramach poszczególnych inwestycji tereny przyblokowe są zagospodarowywane wzorcowo, częstokroć indywidualnie projektowane. Nie tworzą jednak spójnego systemu z kolejnymi sąsiadującymi inwestycjami. Bezwzględnie największą realizacją powstającą w oparciu o tak zdefiniowane zasady jest warszawskie Miasteczko Wilanów. Dzielnica ta staje się więc naturalnym punktem odniesienia podobnych realizacji na terenie całego kraju.

Wraz z początkiem XXI wieku na rynku inwestycji mieszkaniowych obserwować można kolejny etap rosnącej dominacji inwestorskiej developerów. Podejmowane przez nich działania inwestycyjne prowadzone są w ściśle wyselekcjonowanych, uznawanych za prestiżowe lokalizacjach, zaś zagadnienie realizacji obiektów społecznych i terenów rekreacyjno-wypoczynkowych przeznaczonych dla przyszłych mieszkańców zepchnięte jest na barki miasta. Realizację infrastruktury handlowej i powiązanych z nią usług przejęły na siebie sieci handlowe, zaś realizację inwestycji związanych z obiektami kultu kościoły i związki wyznaniowe. Inwestycje mieszkaniowe stają się tym samym wydzielonymi miejskimi wyspami³³, na terenie których powierzchnia biologicznie czynna realizowana jest w, dopuszczalnej przepisami, formie ogrodów na dachach (budynków mieszkalnych i podziemnych garaży) i tarasach.

Jednocześnie w polskim środowisku architektonicznym pojawiają się poglądy wskazujące na potrzebę sformułowania nowych wytycznych planistycznych, w tym standardów urbanistycznych, których celem ma być zmiana tego stanu rzeczy. Prace te podejmuje między innymi G. Schneider-Skalska³⁴. Postuluje ona uzależnienie powierzchni i wyposażenia projektowanych terenów zieleni osiedlowej od ilości mieszkań³⁵. W badaniach prowadzonych przez G. Dąbrowską-Milewską określone

---

się zarządzaniem i organizacją użytkowania przestrzeni, których specjalnością jest wyrażanie w formach przestrzennych teoretycznych koncepcji oraz w oparciu o nie sporządzanie planów zagospodarowania przestrzennego. W roku 2007 ministrowie z państw Unii Europejskiej przyjęły Kartę Lipską – dokument, który reguluje problematykę zrównoważonego rozwoju miast. Autorzy dokumentu odwołują się do konieczności prowadzenia zintegrowanego planowania urbanistycznego oraz zdrowego środowiska życia, nie podają jednak rozwiązań szczegółowych.

³³ Kształtowaniu wydzielonych stref mieszkaniowych sprzyja społeczne zapotrzebowanie na realizację tak zwanej przestrzeni bezpiecznej. Pod pojęciem tym powszechnie rozumiane są osiedla o ograniczonym dostępie, grodzone, strzeżone.

³⁴ G. Schneider-Skalska, *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwa Politechniki Krakowskiej, Kraków 2004.

³⁵ W wyniku prowadzonych studiów autorka uzależniła powierzchnie postulowanych do realizacji na terenach mieszkaniowych obiektów architektury krajobrazu związanych funkcjonalnie z rekreacją i sportem od ilości mieszkań (wszystkie dotychczasowe normatywy w zakresie tej regulacji posiłkowały się liczbą mieszkańców). Wyodrębniła ona: 1) plac zabaw dla dzieci w wieku do 5 lat, o powierzchni

zaś zostały nowe, postulowane wskaźniki powierzchniowe terenów zieleni³⁶. Proponowany przez autorkę nowy podział określa tereny przydomowe oraz podstawowe i ponadpodstawowe tereny ogólnodostępnego sportu i rekreacji. Dla poszczególnych typów obiektów autorka określiła wskaźniki powierzchniowe, powierzchnie minimalne oraz maksymalny promień dościa³⁷.

Białostockie realizacje z tego okresu nie odbiegają od standardów ogólnopolskich. Powstające od połowy lat dziewięćdziesiątych Osiedle Towarzystwa Budownictwa Społecznego (największe ze zrealizowanych w Polsce) stanowi doskonały przykład współczesnej urbanistyki (odnoszącej się do tak zwanego Nowej Urbanistyki) ale jednocześnie jest ono przestrzenną egzemplifikacją praktycznej realizacji przepisów prawa budowlanego w zakresie powierzchni biologicznej czynnej na jej minimalnym 25% poziomie. Osiedle, zlokalizowane na zachodnich peryferiach miasta, o powierzchni ponad 70 ha realizowane jest w całości na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Il. 56). Jego rygorystyczne zapisy (podobnie jak w Miasteczku Wilanów) doprowadziły do ujednoliconej zabudowy, w tym jej wysokości ograniczonej do czterech kondygnacji (Il. 57). Następuje to przy jednoczesnym maksymalizowaniu możliwej do zrealizowania kubatury oraz jednoczesnym zmniejszeniu odległości pomiędzy budynkami. Nowa zabudowa kształtuje nowy układ urbanistyczny. Siatka podziałów kwartałów miasta przemysłowego została tu przewartościowana i uzupełniona o doświadczenia hierarchizacji dróg. Zabudowa wzdłuż nich tworzy zwarte pierzeje. W przestrzeni pasa drogowego-

---

5 m² / mieszkanie i łącznie około 60-100 m²; 2) w zespołach o liczbie mieszkań większej od 50 – plac zabaw dla dzieci w wieku 5-10 lat, o powierzchni 5 m² / mieszkanie i powierzchni minimalnej 250 m²; 3) ogród społeczny o powierzchni 30 m²/mieszkanie; 4) w zespołach o liczbie mieszkań większej od 75 – otwartą przestrzeń rekreacyjną o powierzchni 2 ha / 1 000 mieszkańców w tym 5 m²/mieszkanie.

³⁶ G. Dąbrowska-Milewska, *Standardy urbanistyczne dla terenów mieszkaniowych – wybrane zagadnienia* w: *Architecturae et Artibus* – 1/2010, s. 17-31.

³⁷ W wyniku prowadzonych badań autorka osiedlowe tereny zieleni zorganizowanej podzieliła na: 1) tereny przydomowe z placami zabaw dla dzieci w wieku do 7 lat i powyżej, dla których określiła minimalne powierzchnia na 250 m², promień dościa na odpowiednio 50 i 100 m zaś wskaźnik powierzchni minimalnej tych obiektów na 5 m²/mieszkańca; 2) tereny rekreacyjne i sportowe związane z osiedlem (obiekty uznane za usługi podstawowe), w skład których wchodzi ogród osiedlowy oraz boiska sportowe do gier zespołowych, dla których określono zalecaną powierzchnię 2 ha, przy promieniu dościa 500 m oraz wskaźniku powierzchni przypadającym na jednego mieszkańca równym 4,0 m²/mieszkańca w odniesieniu terenów rekreacyjnych i 1,5 m²/mieszkańca w odniesieniu do terenów sportowych; 3) tereny rekreacyjne i sportowe związane z dzielnicą mieszkaniową (ponadpodstawowe), w skład których wchodzi park osiedlowy o minimalnej powierzchni 2 ha i promieniu dościa do 1000 m z zachowaniem współczynnika wielkości 4,0 m² / mieszkańca oraz zespół boisk sportowych wraz z pływalnią i halą sportową o powierzchni 2 ha, promieniu dościa 1000 m oraz współczynniku wielkości 2,5 m²/mieszkańca.

go lokalizowane są parkingi oraz pasy zieleni izolacyjnej. Poszczególne inwestycje mieszkaniowe realizowane są na kanwie zabudowy obrzeżnej. W latach pięćdziesiątych i na początku XXI wieku dopuszczono ruch samochodowy do wnętrza tej zabudowy. Ponadto wprowadzono tam indywidualne garaże lokalizowane w piwnicach budynków oraz parkingi naziemne. Skutki tych decyzji to wyeliminowanie terenów zieleni i ograniczenie ich niemalże wyłącznie do trawników (Il. 58, 59, 60). Objęcie jednym pozwoleniem na budowę kilku sąsiadujących budynków umożliwiło realizację placów zabaw w dość dużym rozproszeniu. Elementy zagospodarowania przestrzeni takie jak miejsca rekreacyjne ograniczone zostały wyłącznie do rozstawionych na terenie osiedla ławek.

Il. 56. Osiedle TBS, fotografia lotnicza ilustrująca stan zainwestowania terenu osiedla. W północnej części, wzdłuż obwodnicy miasta park osiedlowy (GIS Białystok, fot. lotnicza 2014)

Il. 57. Osiedle TBS, na pierwszym planie park osiedlowy (<http://regiodom.pl>)

Il. 58, 59, 60. Osiedle TBS, przestrzenie międzyblokowe (fot. M. Kłopotowski)

W północnej części osiedla na terenie bezpośrednio przyległym do północnej obwodnicy miasta, która oddzielona została ekranami akustycznymi zaprojektowano i zrealizowano osiedlowy park. Pod jego budowę przeznaczono (niemożliwy do

zainwestowania na cele mieszkaniowe) teren o powierzchni ponad trzech hektarów. Park ma układ pasmowy a poszczególne jego części związane są z zaprogramowanym sposobem użytkowania. Zlokalizowano tu dwa zespoły ogrodzonych boisk sportowych, skatepark, górkę saneczkową, dwa place zabaw, miejsce wyposażone w meble do gier stolikowych, trasy spacerowe (Il. 61-66).

Il. 61-66. Osiedle TBS, park osiedlowy: plac zabaw, stanowisko do gier stolikowych, ścieżki spacerowe, górką saneczkowa, skatepark, zespół boisk sportowych (fot. M. Kłopotowski)

W centralnej części parku zlokalizowany jest zbiornik retencyjny gromadzący wody opadowe z terenu osiedla oraz pobliskiej obwodnicy. Realizacja ta jest oceniana jako wzorcowa i może stanowić podstawę analiz powierzchniowych i pro-

gramowych dla podobnych działań przestrzennych. W strukturze osiedla oddzielona jest ona od terenów mieszkaniowych drogą lokalną z obustronnymi parkingami naziemnymi, co wpływa na ocenę drogi dojścia za niebezpieczną. W szczególności dotyczy to placów zabaw. Peryferyjna lokalizacja parku również uważana jest za jego mankament funkcjonalny.

Realizacja parku na terenie Osiedla TBS stanowi wyjątek w odniesieniu do współczesnych działań developerskich realizowanych na terenach zabudowy mieszkaniowej. Zazwyczaj zieleń związana z inwestycjami ograniczona jest do niewielkich przestrzeni pomiędzy budynkami i ulicami (Il. 67) oraz wewnątrz kwartałów zabudowy (Il. 68).

Il. 67. Osiedle Bojary, zagospodarowanie pasa zieleni pomiędzy budynkiem mieszkalnym i ulicą
(fot. M. Kłopotowski)

Il. 68. Osiedle Kawalerskie, zespół mieszkaniowy Zielona Oaza, wewnątrz kwartału zabudowy z widocznym oczkiem wodnym
(fot. M. Kłopotowski)

Inwestycje uważane za prestiżowe, atrakcyjnie lokalizowane, realizują je w sposób wzorcowy z wprowadzeniem interesujących rozwiązań wzorniczych i użytkowych. Działania te wyznaczają nowe trendy i są stale monitorowane przez developerów.

W zdecydowanie dominującej ilości przypadków przestrzenie międzyblokowe i wewnątrz kwartałów zabudowy realizowane są na dachach garaży podziemnych. Z uwagi na koszty inwestycyjne zagospodarowywane są one w sposób bardzo skromny. Powierzchnia terenów zieleni to zwykle minimum narzucone uwarunkowaniami planistycznymi. Sposób zagospodarowania tych przestrzeni to trawniki, rzadziej kompozycje krzewów i drzew.

Coraz częściej sposób zagospodarowania terenu wydzielonej działki związanej z budynkiem wielorodzinnym jest tak intensywny, że osiągnięcie wspomnianej minimalnej powierzchni biologicznie czynnej jest niemożliwe bez organizacji ogrodów na dachach budynków (Il. 71, 72). Stan ich zainwestowania jest minimalny i najczęściej ograniczony do trawnika.

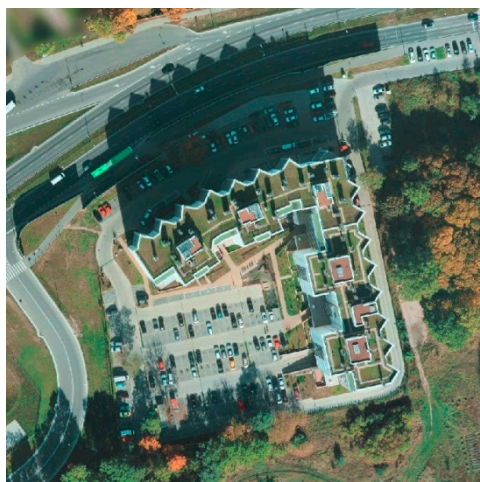

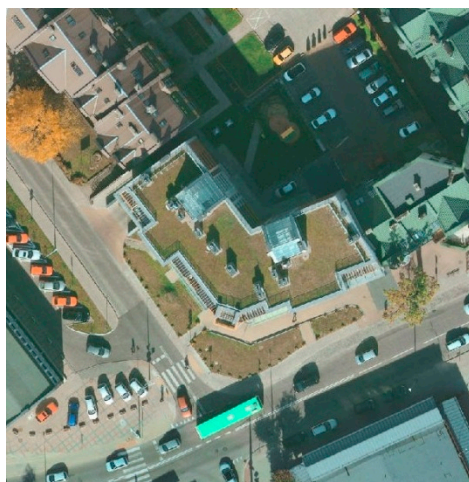
Il. 69. Osiedle Słoneczny Stok, zagospodarowania przestrzeni międzyblokowej urządzonej na dachu garażu podziemnego (fot. M. Kłopotowski)

Il. 70. Osiedle I. Kraszewskiego, zagospodarowania przestrzeni międzyblokowej urządzonej na dachu garażu podziemnego (fot. M. Kłopotowski)

Il. 71. Inwestycja developerska „Wiadukt” – zielony dach (GIS Białystok, fot. lotnicza)

Il. 72. Inwestycja developerska na terenie Osiedla Bojary – zielony dach (GIS Białystok, fot. lotnicza)

Podsumowanie

Analizując tereny zieleni związane z wielorodzinną zabudową mieszkaniową miasta rozpatrywać je można na trzech poziomach: wielkości (w wartościach bezwzględnych oraz przypadających na jednego mieszkańca/mieszkanie), położenia w stosunku do zasadniczego trzonu struktury mieszkaniowej oraz zagospodarowania, w tym programu użytkowego, wyposażenia i szaty roślinnej. Wyodrębnione w niniejszym opracowaniu okresy związane z uwarunkowaniami prawnymi, stylistycznymi oraz gospodarczymi (rozwoju Białegostoku) pozwalają na prześledzenie białostockich realizacji z okresu po II wojnie światowej w takim właśnie układzie. Na ich podstawie możliwe jest sformułowanie następujących wniosków:

- największe tereny zieleni związane ze środowiskiem mieszkaniowym zlokalizowane są w bezpośrednim sąsiedztwie wielkich zespołów mieszkaniowych realizowanych w latach osiemdziesiątych. Jednocześnie na ich niską ocenę wpływa ich peryferyjne położenie w strukturze osiedla oraz bardzo niski standard (lub wręcz brak) zagospodarowania i wyposażenia.
- najlepiej położone w strukturze osiedlowej są te z parków i zieleńców, które realizowano w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych na obszarach niewielkich zespołów mieszkaniowych (5000-7000, jedna jednostka szkolna). Jednocześnie na ich małą popularność wpływa niski standard zagospodarowania i wyposażenia tych terenów.
- najlepiej wyposażone (najbardziej atrakcyjnie) są realizacje współczesne. Na uwagę w tym zakresie zasługują również realizacje z lat sześćdziesiątych (dotyczy to inwestycji zadbanej i regularnie odnawianych). W zakresie atrakcyjności szaty roślinnej na uwagę również zasługują inwestycje najstarsze, co wynika z gabarytów osiągniętych przez nasadzone wówczas drzewa.

Najcenniejszym elementem tych terenów jest więc ich potencjał przestrzenny, a w przypadku najstarszych również przyrodniczy. Najślabszym zaś brak zdefiniowanego, dostosowanego do obecnych użytkowników, programu wyposażenia.

Reasumując należy stwierdzić, iż białostockie tereny zieleni osiedlowych ilustrują tendencje ogólne charakterystyczne, w poszczególnych wyodrębnionych interwałach czasowych, dla całego kraju. Jednocześnie dokumentują lokalną historię rozwoju miasta. Stan ich obecnego zainwestowania skłania do podjęcia prac badawczych związanych z ich precyzyjną inwentaryzacją, waloryzacją i w dalszej kolejności opracowania programów ich rewitalizacji. Prace takie mogłyby być elementem składowym opracowań planistycznych, którymi tereny te nie są pokryte.

Odmienne podejście musi towarzyszyć realizacjom najnowszym, których analiza powinna doprowadzić do zmian planistycznych i wydzielenia nowych obszarów zieleni zorganizowanej w strukturze powstających dzielnic lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy S/WBiłŚ/2/16 i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW.

Literatura

- Adamczewska-Wejchert H., *Kształtowanie zespołów mieszkaniowych*, ARKADY, Warszawa 1985.
- Basista A., *Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2001.
- Alexander Ch., *Język wzorców. Miasta, budynki, konstrukcja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008.

- Bell P.A., Greene Th.C., Fisher J.D., Baum A., *Psychologia środowiskowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- Chwalibóg K., *Ewolucja struktury zespołów mieszkaniowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Chmielewski J.M., *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.
- Chmielewski J.M., Mirecka M., *Modernizacja osiedli mieszkaniowych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.
- Dąbrowska-Milewska G., *Wielorodzinna architektura mieszkaniowa Białegostoku 1990-2004. Uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i przestrzenne*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2006.
- Dąbrowska-Milewska G., *Standardy urbanistyczne dla terenów mieszkaniowych – wybrane zagadnienia* w: *Architecturae et Artibus* – 1/2010, 17-31.
- Dąbrowska-Milewska G. (red.), *Zabudowa mieszkaniowa w kształtowaniu przestrzeni miasta Białystok 1989-2004*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2005.
- Dobroński A. Cz., *Historia Białegostoku*, Fundacja Sąsiedzi, Białystok 2012.
- Dobroński A. Cz., *Spółdzielnia mieszkaniowa Słoneczny Stok 1979-1999*, Spółdzielnia Mieszkaniowa Słoneczny Stok, Białystok 2000.
- Gronostajska B. E., *Kreacja i modernizacja przestrzeni mieszkalnej. Teoria i praktyka na przykładzie wybranych realizacjach wrocławskich z lat 1970-1990*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007.
- Kłopotowski M., *OWT. Betonowy potencjał*, w: *Architecturae et Artibus* (2) 2/2009, 31-38.
- Kłopotowski M., *O przyszłości wczorajszej architektury* [w:] *Czasopismo Techniczne. Architektura* R.107, z.15, cz. 2 (2010), 170-173.
- Kłopotowski M., *Teraźniejszość i przyszłość wczorajszej architektury mieszkaniowej* [w:] *Architektura przyszłości*, red. Przesmycka E., Wydawnictwa Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2014, 151-159.
- Koreńkow W.E., *Typizacja masowego budownictwa mieszkaniowego*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.
- Korzeniewski W., *Poradnik projektowania budownictwa mieszkaniowego*, ARKADY, Warszawa 1981.
- Korzeniewski W., *Budownictwo mieszkaniowe. Poradnik projektanta*, ARKADY, Warszawa 1989.
- Kotarbiński A., *Rozwój urbanistyki i architektury polskiej w latach 1944-1964*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Kozłowski J., *Metodyka planowania urbanistycznego*, Instytut Kształtowania Środowiska, Warszawa 1980.
- Kraśko R., *Białystok w grafice H. Wilka*, Wydział Kultury, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, Warszawa 1972.
- Lis A., *Struktura przestrzenna i społeczna terenów rekreacyjnych w osiedlach mieszkaniowych Wrocławia z lat 70.-80. ubiegłego wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
- Lipińska A., *Rola zieleni w osiedlu mieszkaniowym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.

- Majer A., *Socjologia i przestrzeń miejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Miastoprojekt – Białystok 40 lat*, Miastoprojekt Białystok, Białystok 1989.
- Nowara H., Sikorski R., *Białystok. Rozwój przestrzenny miasta*, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, Białystok 1969.
- Nowa Karta Ateńska 1998. Karta Ateńska 1933*, POBITNO, Rzeszów 2004.
- Nowak Cz., *Zieleń w zakładzie pracy, domu, osiedlu mieszkaniowym*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1985.
- Oleksicki A., *Powojenna odbudowa Białegostoku*, Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Białystok 2002.
- Orzeszek-Gajewska B., *Kształtowanie terenów zieleni w miastach*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
- Ostrowski W. (red.), *Osiedle mieszkaniowe. Materiały pomocnicze do projektowania urbanistycznego*, Wydawnictwa Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1965.
- Ostrowski W., *Urbanistyka współczesna*, ARKADY, Warszawa 1975.
- Pawlucia T. z zespołem, *Poradnik architekta*, Biuro Projektów Typowych i Studiów Budownictwa Miejskiego, Warszawa 1961, 1966.
- Pietraszkiewicz W. i inni, *Metoda optymalizacji osiedli mieszkaniowych*, Instytut Organizacji i Mechanizacji Budownictwa, Warszawa 1970.
- Poradnik urbanistyczny budownictwa osiedlowego*, Biuro Projektów Typowych i Studiów Budownictwa Miejskiego, Warszawa 1957.
- Ptaszycka A., *Przestrzenie zielone w miastach*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Poznań 1950.
- Saternus P., *Leksykon urbanistyki i planowania przestrzennego*, BEL Studio Sp. z o.o., Warszawa 2013.
- Schneider-Skalska G., *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwa Politechniki Krakowskiej, Kraków 2004.
- Skibniewska H. (z zespołem), *Tereny otwarte w miejskim środowisku mieszkalnym*, Arkady, Warszawa 1979.
- Sumień T. z zespołem, *Analiza i ocena krajowych i zagranicznych projektów jednostek mieszkaniowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Syrkus H., *Społeczne cele urbanizacji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Szczepanowska H.B. (red.), *Wpływ zieleni na kształtowanie środowiska miejskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Szkiłdź J., *Elementy zagospodarowania terenów osiedlowych*, Zakład Wydawniczy CZSR, Warszawa 1979.
- Szulczewska B. (red.), *Osiedle mieszkaniowe w strukturze przyrodniczej miasta*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2015.
- Tokajuk A., *Zespoły mieszkaniowe z lat 1945-1970. Architektoniczne i urbanistyczne aspekty modernizacji w miastach Białostoczczyzny na tle doświadczeń europejskich*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2007.
- Tołwiński T., *Urbanistyka. Zieleń w urbanistyce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963.
- Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, ARKADY, Warszawa 1974.
- Ziobrowski Z., *Urbanistyczny wymiar miasta*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2012.

OGRÓD JAKO MIEJSCE W KRAJOBRAZIE MIASTA

Streszczenie: W świadomości mieszkańców funkcjonuje stały wizerunek ogrodu przydomowego, który wykształcił się w wyniku relacji pomiędzy ogrodem a krajobrazem, odpowiadający percepcji krajobrazu przez mieszkańca w miejscu jego zamieszkania, nawet jeśli jest to miasto. Ten wizerunek ogrodu rozpoznawalny we współcześnie istniejących ogrodach, jest znakiem w krajobrazie miasta, wskazującym na miejsce zamieszkiwania człowieka, który pozostaje w relacji ze wspólnotą. Obraz ogrodu-miejsca z kolekcją szczególnie dobranej i traktowanych indywidualnie roślin kwitnących, stał się znakiem zamieszkiwania. Znajomość wizerunku ogrodu i mechanizmu budowania ogrodu-miejsca na bazie tego wizerunku odgrywa ważną rolę w tworzeniu i wykorzystaniu zasad demokracji uczestniczącej w codziennym gospodarowaniu obszarami zamieszkiwanymi. Współczesne formy ogrodów miejskich (ogrody wspólnotowe, opisane na przykładzie osiedla Jazdów w Warszawie) oraz działania wspólnot lokalnych i organizacji pozarządowych w tworzeniu tych ogrodów stają się znakami w krajobrazie, informującymi o możliwości uczestnictwa w demokratycznym budowaniu przestrzeni publicznej miasta.

Słowa kluczowe: ogród przydomowy, wizerunek ogrodu, wizerunek krajobrazu, ogrody miejskie, demokracja uczestnicząca, osiedle Jazdów

Wstęp

Od dziesięcioleci rozważamy problematykę kształtowania przestrzeni miasta w kategoriach jego obrazu, percypowanego przez jego mieszkańców i odwiedzających. Dość przywołać prace Kevina Lyncha¹ i Gordona Cullena². W pracach tych docenia się znaczenie dobrej jakości terenów publicznych, o wysokim stopniu tożsamości, z którymi mieszkańcy mogą się identyfikować. Wyjątkowymi pod tym względem terenami są tereny zieleni, towarzyszące obszarom zamieszkiwanym, które ulegają, pod wpływem decyzji i aktywnego działania samych mieszkańców, przemianie w miejsca o charakterze ogrodowym. Doskonale wpisują się one w społeczne zasady kształtowania przestrzeni miasta i miasta przyjaznego mieszkańcom. Współczesne miasto, a zwłaszcza jego przestrzenie publiczne, towarzyszące zamieszkiwaniu, podlegają oddolnym procesom partycypacyjnym, prowadzącym do zmiany jego wizerunku.

1. Wizerunek ogrodu

Przedstawione rozważania mają źródło w opisanej przez Autorkę teorii wizerunku ogrodu przydomowego, który wykształcił się w wyniku percepcji krajobrazu przez mieszkańca w miejscu jego zamieszkania³. Znaczenie słowa „wizerunek” w badaniach krajobrazu zostało tu przyjęte za Kevinem Lynchem i jest rozumiane jako „obraz”⁴. Wizerunek jest czymś bardziej indywidualnym od obrazu, zawiera w sobie relację pomiędzy widzącym i widzianym. Dla potrzeb tego opracowania można powiedzieć, że wizerunek jest zapamiętywanym i przechowywanym w świadomości obrazem. Na podstawie utrwalonego w świadomości mieszkańców wizerunku krajobrazu powstają, urządzone przez nich samych, ogrody, których wizerunek z kolei jest na powrót zapisywany w świadomości wspólnoty. Ten wizerunek ogrodu, rozpoznawalny przez człowieka w postrzeganym przez niego na co dzień krajobrazie, jest znakiem wskazującym na miejsce zamieszkiwania, członka wspólnoty, pozostającego z nią w sąsiedzkiej relacji.

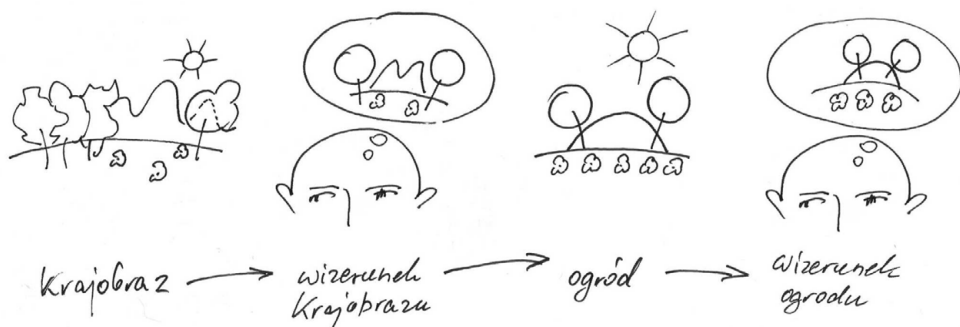
¹ K. Lynch, *Obraz miasta*, Archivolta, Kraków 2011.

² G. Cullen, *Obraz miasta. (The concise landscape)*, Forum Kultury Przestrzeni, Lublin 2011.

³ Artykuł powstał w oparciu o wątki zamieszczone w pracy autorki *Ogród jako miejsce w krajobrazie zamieszkiwanym*, Wyd. Wieś Jutra, Warszawa 2013. Rozszerzone zostały kwestie związane z oddolnym kształtowaniem przestrzeni miejskiej, a wprowadzone wątki dotyczące struktur demokracji uczestniczącej.

⁴ K. Lynch, *The Image of the City*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1960.

Jak to się dzieje? Człowiek przebywając w krajobrazie buduje wokół siebie odpowiadające jego potrzebom komunikowania się ze wspólnotą środowisko – ogród, który w jakimś stopniu opiera się na krajobrazie, w którym powstaje, mieści się w nim (Il. 1). Budując ogród opiera się na wyobrażeniu, które zbudował w trakcie swojego życiowego doświadczenia, czerpiąc z tradycji miejsca i tradycji wspólnoty, w której wyrósł.

Il. 1. Schemat budowania wizerunku ogrodu na podstawie zinternalizowanego wizerunku krajobrazu
(rys. B.J. Gawryszewska, 2013)

W niniejszym artykule są opisywane warszawskie osiedla mieszkaniowe zbudowane w różnych okresach historii miasta, międzywojenne osiedle Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, Ursynów oraz Jazdów, zbudowane w 1945 roku osiedle domków fińskich, które w ostatnich latach przeżywa prawdziwy renesans, ponieważ stało się ono przykładem zupełnie nowego podejścia do kształtowania terenów publicznych. Jest ono poligonem działania organizacji pozarządowych, które uratowały ten relikw krajobrazu odbudowywanej Warszawy przed zniszczeniem, w wyniku planowanej przez władze miasta zmiany przeznaczenia terenu. Opisywany wizerunek ogrodu został opracowany za pomocą zestawu narzędzi opisanych w książce „Ogród jako miejsce w krajobrazie zamieszkiwanym”, bazujących na swobodnych wywiadach z użytkownikami, inwentaryzacji zieleni ze szczególnym uwzględnieniem mapowania stosowanych przez użytkowników gatunków roślin oraz analizach studiów przypadku⁵.

1.1. Malowniczy obraz *cottage garden*

Wizerunek wiejskiego ogrodu w mieście zapoczątkował w XIX wieku ruch admiracji rodzimych krajobrazów, na wzór lansowanego przez Arts & Crafts *cottage*

⁵ B.J. Gawryszewska, *Ogród jako miejsce...*, s. 11-12.

garden, który promował wzorowany na ideale angielskiej wsi wizerunek kwitnących rabat bylinowo-sezonowych i malowniczych ogrodów kuchennych⁶, z różami, bukszpanem, kosaćcami, konwaliami, maciejką, narcyzami, nagietkami, malwami, fiołkami etc.⁷ Stosowano przede wszystkim rodzaje i gatunki ogrodowych roślin kwitnących z rodziny astrowatych i różowatych oraz popularne warzywa i zioła kuchenne.

Podobne wizerunki wiejskiego krajobrazu, zaczerpnięte z malarstwa pejzażowego, były wykorzystywane w Polsce w momencie poszukiwania stylu narodowego na początku XX wieku. Idea „wiejskiego ogrodu” szybko stała się popularna w Europie, a angielska rabata bylinowa szybko stała się obowiązującym elementem programowym willowych ogrodów podmiejskich, należących do tworzącej się klasy średniej. Widoki ogrodów wiejskich z malwami, prezentowane przez popularnych w tym okresie akwarelistów, traktowane były jako wzorzec wizerunku ogrodu w polskim krajobrazie.

2. Współczesne przykłady ogrodów miejskich

2.1. Wzorzec – osiedla społeczne XX wieku

W zabudowie wielorodzinnej osiedla Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej na Żoliborzu autorstwa Stanisława i Barbary Brukalskich, zbudowanego w latach 1921-1955 na kanwie idei osiedla społecznego, gdzie istotną rolę odgrywał system terenów zieleni. W osiedlu, pod oknami mieszkań, powstały ogródki o charakterze prywatnym, przypominające ogrody frontowe z opisanym wcześniej zestawem roślin kwitnących.

Mimo że w latach 20. i 30. XX-tego stulecia nikt nie wyobrażał sobie możliwości powstania domów prywatnych w przestrzeni osiedlowej, twórcy osiedla mieszkaniowego, na fali idei społecznych w architekturze lansowanych przez ruch CIAM rozumieli konieczność pozostawienia mieszkańcom swobody w użytkowaniu zamieszkiwanej przestrzeni. „Będziemy starali się przekonać, że architekt winien, o ile możliwości organizować przestrzeń w sposób ramowy, tj. wyznaczając jedynie w grubych zarysach sposób życia mieszkańców, nie przesądzając w szczegółach ich stylu życia, że ramy narzucone przez architekta powinny mieć zakres tak szeroki, jak tylko na to warunki gospodarcze pozwolą” – pisała Barbara Brukalska, dokumentując zasady, jakimi wraz z mężem, Stanisławem, kierowała się projektując to

---

⁶ W. Robinson, *The Wild Garden*, Sagapress, Portland 1994.

⁷ B.J. Gawryszewska, *Ogród jako miejsce...*, s. 102.

jedno z pierwszych, społecznych osiedli mieszkaniowych⁸ „Należy dążyć do zapewnienia mieszkańcom maksymalnej wolności życia osobistego w granicach wyznaczonych przez równe prawo do wolności pozostałych mieszkańców”, pisała dalej, komentując, że takie założenie odróżnia przestrzeń kształtowaną społecznie od przestrzeni totalitarnych⁹. Oparta na założeniu wolności użytkowników zielona przestrzeń osiedla WSM pozwoliła mieszkańcom na wyznaczenie domen terytorialnych i zbudowanie struktur przestrzennych najbardziej zbliżonych do ogrodu przydomowego, z rabatami bylinowymi z roślinami typowymi dla wizerunku ogrodu wiejskiego (Il. 2). Cechy te upodabniają ogrody w zabudowie wielorodzinnej do ogrodów przydomowych przy domach jednorodzinnych. Ogród przydomowy jest bowiem przestrzenią niekompensowalną przez nawet najlepiej zaprojektowaną i urządzonej przestrzeń publiczną. Najlepszy park osiedlowy i plac zabaw nie są w stanie zastąpić ogrodu przydomowego¹⁰. Nie zapewnia możliwości zaspokojenia w pełni potrzeby poczucia terytorialności, ani nie kreuje wizerunku kojarzonego z zamieszkiwaniem – wizerunku ogrodu.

W 60 lat później, planowanie przestrzeni na ogródki pod oknami mieszkań było już dobrą praktyką, którą zastosowali twórcy Ursynowa Północnego, zrealizowanego w latach 1978-1993. Zgodnie z podstawową dla organizacji przestrzennej osiedla ideą koncentracji liniowej, projektanci (Marek Budzyński z zespołem), nauczeni przykładem osiedli społecznych, przeznaczyli na zieleni ogrodową przestrzenie z tyłu ciągów bloków mieszkalnych, przeciwnie do wejść do klatek schodowych¹¹. W trakcie zamieszkiwania i tutaj mieszkańcy urządzili „wiejskie” rabaty pod oknami mieszkań¹², zarówno po jednej, jak i drugiej stronie budynków (przy wejściach do klatek schodowych) mimo, że jednolite powierzchnie trawników, początkowo zaproponowane przez projektantów, byłyby łatwiejsze w utrzymaniu (Il. 3). Swoboda tworzenia prywatnego miejsca-ogrodu w przestrzeni projektowanej jako publiczna, towarzyszącej zamieszkiwaniu, jest tu jednoznaczna z procesem gospodarowania przestrzenią ogrodu przydomowego, typowym dla zabudowy jednorodzinnej, a nie wielkomiejskiego osiedla wielopiętrowych bloków. Powstałe tu

---

⁸ B. Brukalska, *Zasady społeczne projektowania osiedli mieszkaniowych*, Warszawa 1948 (2006).

⁹ Tamże, s. 9.

¹⁰ H. Coleen, J. Meesters, *Revitalising urban areas: The meaning of the Private Domestic Garden*, in: H. Turgut Yildiz, Y. Ince Guney (red.), *Revitalising built environments. Requalifying old places for new uses*, Wyd. IAPS-CSBE Network, Istanbul Technical University, Istanbul 2009, Th. 8, S. 2.

¹¹ S. Gzell, *Miastotwórcza rola transportu w teorii urbanistyki*, Czasopismo Techniczne. Architektura 1-A/2010, Zeszyt 3/2010, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s. 11.

¹² P. Kubkowski, *Błota, parterogródki i pionierskie opowieści*, Lampa 12(105) 2012, dodatek *Miejskie gry w zielone*, s. 6-7.

ogrody, odpowiadające wizerunkowi ogrodu-miejsca w krajobrazie zamieszkiwanym, ogrodu przydomowego są znakiem wolności w miejskim krajobrazie.

Il. 2. Rabata na dziedzińcu osiedla WSM na Żoliborzu (fot. B.J. Gawryszewska)

Il. 3. Rabata pod oknem mieszkania na warszawskim Ursynowie (fot. B.J. Gawryszewska)

2.2. Osiedle Jazdów – Rzeczpospolita Pozarządowa

Warszawskie osiedle domków fińskich na Jazdowie jest przykładem przestrzeni kształtowanej oddolnie, gdzie powstały miejsca o charakterze ogrodowym, a jednocześnie przykładem wolności gospodarowania w jej najnowszej odsłonie. Teren ten, położony w ścisłym centrum miasta, w sąsiedztwie parlamentu, siedziby rządu i kilku placówek dyplomatycznych, pozostał do dziś terenem o charakterze parkowym, z luźną zabudową niewielkich, drewnianych domków jednorodzinnych z ogrodami, zbudowanych w 1945 roku dla pracowników Biura Odbudowy Stolicy i ich rodzin. W ostatnich latach władze miasta postanowiły pozbyć się resztek substandardowej zabudowy i wykorzystać potencjał ekonomiczny terenu, planując jego całkowicie odmienne wykorzystanie. Na terenie osiedla miała zostać zbudowana ambasada, albo zaplecze dla Muzeum Historii Polski, które miało w pobliżu wstępną lokalizację. Nie zgodzili się na to mieszkańcy i instytucje pozarządowe, zrzeszające społeczników, którym leżał na sercu unikatowy charakter tego miejsca. Stowarzyszenia i fundacje reprezentujące interesy mieszkańców „przejęły” wykwaterowane pustostany. Pojawiła się inicjatywa Otwartego Jazdowa, czyli swoistej „rzeczypospolitej pozarządowej”, miejsca zrzeszającego oddolne inicjatywy kulturalne i edukacyjne, tworząc tym samym wyjątkowy park nowych inicjatyw demokracji uczestniczącej. Po przeprowadzeniu szerokich konsultacji społecznych władze miasta zgodziły się na tymczasowe utrzymanie *status quo*. Na znak utrzymania charakteru osiedla domów jednorodzinnych społecznicy zaczęli kultywować ogródki przynależne poszczególnym domkom, a w nich uprawiać znane już nam z wcześniejszych przykładów „wiejskie” rabaty bylinowe (Il. 4).

Urządzono również rabaty warzywne; osiedle ma własną pasiekę „miejskich pszczół”. Co ważne, ogrody te nie są już uprawiane przez rodzinę, ale przez wspólnoty złożone z grup osób niespokrewnionych ze sobą. Wizerunek ogrodu przydomowego przestał zatem być wyłącznością ogrodów prywatnych, stając się symbolem wolności gospodarowania przestrzenią miejską i wolności decydowania o jej kształcie. Kształtowanych oddolnie, nieformalne przestrzenie publiczne, kojarzone są z modną, przyjazną przestrzenią miejską. Należy jeszcze raz podkreślić, że pożądana przestrzeń publiczną we współczesnym mieście jest użytkowana i kształtowana przez wspólnoty przestrzeni o wizerunku ogrodu przydomowego.

Il. 4 a, b, c, d, e, f Wspólnotowe ogrody w Osiedlu Jazdów (fot. B.J. Gawryszewska)

3. Ogród, a nie zieleń miejska

W odróżnieniu od zieleni publicznej, ogrody prywatne charakteryzują się dużą różnorodnością gatunkową roślin na małej powierzchni. Dominują pojedyncze egzemplarze roślin jednego rodzaju i gatunku albo małe grupy (3-5 sztuk). Kompozycja oparta jest na kontraście barw i kształtów, zwykle bez przewodniej idei formalnej. Rośliny są raczej niskie, umożliwiające wgląd do ogrodu. Rabaty nie są do końca wypełnione, rośliny w różnym wieku i różnej kondycji, co wskazuje, że ich urządzenie to proces, a nie jednorazowy fakt urządzenia ogrodu przez firmę ogrod-

niczą¹³. Jeśli chodzi o zestaw roślin kojarzonych z wizerunkiem ogrodu w krajobrazie miasta, okazuje się, że nie różni się on od zestawu w każdym ogrodzie prywatnym, poza miastem. Podstawowymi elementami tworzącymi wizerunek ogrodu są rośliny. Wizerunek ogrodu w Polsce kojarzy się niezmiennie z roślinami, z kontaktem z nimi, z uprawą, nie z samym „byciem na zewnątrz” pośród zieleni. W Europie, pojawia się ten sam zestaw rodzajów roślin i to dzięki niemu wizerunek ogrodu staje się rozpoznawalny. W odróżnieniu od realizacji zieleni miejskiej i ogrodów projektowanych przez zawodowych projektantów, użytkownik gospodarujący swoją przestrzenią zamieszkiwaną nie traktuje roślin przedmiotowo. Wchodzi z nimi w indywidualny kontakt, dzięki czemu stają się podmiotami relacji. Dlatego preferuje on kompozycje z pojedynczych egzemplarzy jednego rodzaju na niekorzyść „anonimowych” grup roślin, budujących kolorowe płaszczyzny w ogrodach projektowanych profesjonalnie. Obraz miejsca z kolekcją traktowanych indywidualnie roślin kwitnących, staje się znakiem zamieszkiwania.

Dlatego wizerunek ogrodu, a raczej jego głównego atrybutu: rabaty z rozpoznawalnym doborem „wiejskich” roślin, głównie z rodzin astrowatych i różowatych, stał się wizytówką nieformalnych ruchów społecznych, których celem jest poprawa jakości przestrzeni miejskich. Jednym z nich jest Partyzantka Ogrodnicza, której członkowie sadzą w miejskich przestrzeniach publicznych, na trawnikach przyulicznych, pod drzewami, w pustych, betonowych pojemnikach na kwiaty nasiona i sadzonki roślin kwitnących i warzyw kojarzących się z wizerunkiem ogrodu przydomowego.

Ogród-miejsce w krajobrazie miasta to struktura zarówno przestrzenna jak i społeczna, która powstaje w procesie doświadczania przestrzeni¹⁴. Również ogród w przestrzeni zamieszkiwanej to nie tylko fenomen przestrzenny. Jest częścią krajobrazu kulturowego, w rzeczywistej przestrzeni, ale jednocześnie jest ważną częścią sfery społecznej. Wizerunek ogrodu w przestrzeni zamieszkiwanej jest znakiem obecności człowieka, znakiem relacji ze wspólnotą. Archetypiczne wyobrażenie ogrodu jest przechowywane w pamięci społecznej, wspólne dla społeczności, niezależne od warunków zewnętrznych. Wizerunek ogrodu jest czymś, co łączy ludzi, pomagając im odnaleźć się we wspólnej przestrzeni.

4. Podsumowanie

Ogród jest znakiem wolności w przestrzeni, więc musi się odwoływać do tego, co wspólne, do wspólnej dla wielu różnych odbiorców części wyobrażenia wizerun-

---

¹³ B.J. Gawryszewska, *Ogród jako miejsce...*, s. 106-109.

¹⁴ M. Żmudzińska-Nowak, *Miejsce. Tożsamość i zmiana*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2010, s. 194.

ku miejsca, które ma gospodarza, miejsca zamieszkiwanego. Dlatego ogrody-miejsca są tradycyjnie formalnie, co pomaga w ich rozpoznawaniu. Ogród-miejsce to znak relacji międzyludzkich. Noam Chomsky mówił o konieczności „stworzenia wysoce zorganizowanego społeczeństwa w odniesieniu do różnych struktur (miejsce pracy, społeczność lokalna i wiele innych form dobrowolnego stowarzyszenia się), kontrolowanych przez uczestników”¹⁵. Kwestie uczestnictwa społecznego w kształtowaniu przestrzeni zamieszkiwanej podjęte w tekście mają szerokie znaczenie aplikacyjne. Znajomość wizerunku ogrodu i mechanizmu budowania ogrodu-miejsca na bazie tego wizerunku odgrywa bowiem ważną rolę w tworzeniu i wykorzystaniu zasad demokracji uczestniczącej w codziennym gospodarowaniu obszarami zamieszkiwanymi. Dlatego inicjatywy takie jak Otwarty Jazdów, polegające na diametralnej zmianie rozumienia procesu partycypacyjnego kształtowania przestrzeni, jako już nie tyle programu konsultacyjnego, co nowego paradygmatu zarządzania przestrzenią, opartego na rodzaju „wernakularnej” formy demokracji, i „wernakularnym” wizerunku krajobrazu kojarzonego z zamieszkiwaniem są tak cenne.

Literatura

- Bruckalska B., *Zasady społeczne projektowania osiedli mieszkaniowych*, Warszawa 1948 (2006).
- Chomsky N., rozmowa Noama Chomskiego z Kevinem Doylem, zamieszczona na stronach Internetowej Biblioteki Wolnościowej, <http://anarchizm.net.pl/filozofia/o-anarchizmie-marksizmie-i-nadzieji-na-przyszlosc> (2012).
- Coleen H., Meesters J., *Revitalising urban areas: The meaning of the Private Domestic Garden*, in: Turgut Yildiz H., Ince Guney Y. (red.), *Revitalising built environments. Requalifying old places for new uses*, Wyd. IAPS-CSBE Network, Istanbul Technical University, Istanbul 2009, Th. 8 S. 2.
- Gawryszewska B.J., *Ogród jako miejsce w krajobrazie zamieszkiwanym*, Wyd. Wieś Jutra, Warszawa 2013.
- Gzell S., *Miastotwórcza rola transportu w teorii urbanistyki*, Czasopismo Techniczne. Architektura 1-A/2010, Zeszyt 3/2010, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, 5-19.
- Kubkowski P., *Blota, parterogródki i pionierskie opowieści*, Lampa 12(105) 2012, dodatek „Miejskie gry w zielone”, 6-7.
- Lynch K., *The Image of the City*. The Technology Press & Harvard University Press. Cambridge 1960.
- Robinson W., *The Wild Garden*, Sagapress, Portland 1994.
- Żmudzińska-Nowak M., *Miejsce. Tożsamość i zmiana*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.

---

¹⁵ N. Chomsky, rozmowa Noama Chomskiego z Kevinem Doylem, zamieszczona na stronach Internetowej Biblioteki Wolnościowej, <http://anarchizm.net.pl/filozofia/o-anarchizmie-marksizmie-i-nadzieji-na-przyszlosc> (2012).

OCHRONA ZIELENI W MIEŚCIE. STUDIUM PRZYPADKU – ZIELONA GÓRA

Streszczenie: W artykule podjęto temat planowania przestrzennego, które jest elementem polityki przestrzennej na szczeblu gminnym, regionalnym i krajowym. Dobrze prowadzona polityka przestrzenna powinna zapewnić współdziałanie między poszczególnymi poziomami podejmowania decyzji, a w konsekwencji być gwarantem racjonalności wydatków i działań inwestycyjnych. W artykule przeanalizowano zapisy dokumentów planistycznych i legislacyjnych, dotyczące ochrony zieleni w mieście Zielona Góra. Obecnie planowanie przestrzenne w gminach ograniczone zostało do procedury administracyjnej, budujący obraz niechcianych przez społeczeństwo i władze lokalne działań planistycznych i związanych z legalizacją inwestycji. Na przykładzie miasta Zielona Góra przedstawiono problem ochrony terenów zieleni i obszarów cennych przyrodniczo z perspektywy prowadzonej polityki przestrzennej: kierunków rozwoju miasta i regionu przyjętych i realizowanych przez władze samorządowe. Utworzenie i propagowanie w polityce przestrzennej stref ochronnych krajobrazu i zieleni, przeciwdziała negatywnym zjawiskom takim jak: problem rozlewania się i niekontrolowanego wzrostu miast.

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, dokumenty planistyczne, procedura planistyczna, tereny zielone

Wstęp

Planowanie przestrzenne jest obecnie elementem polityki bardzo niedocenionym, właściwie na wszystkich szczeblach administracji tj.: gminnym, regionalnym i krajowym. Powinno ono być wyrazem strategii: gospodarczej, społecznej, kulturalnej i środowiskowej, koordynowanej w ramach różnych obszarów i sektorów działań (społeczno-gospodarczych, terenów mieszkalnych, obiektów użyteczności publicznej, infrastruktury, ochrony środowiska, dóbr kultury, etc.). Starannie przygotowane i dobrze prowadzone, powinno zapewnić współdziałanie między różnymi poziomami podejmowania decyzji, a w konsekwencji, być gwarantem racjonalności wydatków i działań inwestycyjnych. W obecnym stanie prawnym i proceduralnym planowanie przestrzenne jest niestety traktowane przez władze lokalne jako niechciany wymóg administracyjny, który utrudnia bezpośrednie zarządzanie terenami.

Forma planowania przestrzennego przyjęta przez ustawodawcę wraz z ustawą z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która weszła w życie w lipcu 2003 r., i nadal jest kontynuowana, buduje trwały obraz polityki przestrzennej jako niechcianego przez społeczeństwo oraz władze wykonawcze elementu pracy administracyjnej, związanej z legalizacją działań budowlanych. Nawet rozstrzygnięcia sądowe i kolegialne wskazują w uzasadnieniach na zawilgość materii związanej z interpretacją i sposobem realizacji intencji ustawodawcy. Niektóre rozwiązania, np. decyzja o warunkach zabudowy czy o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, miała stanowić tylko tymczasowy sposób rozstrzygnięć spowodowany brakiem dokumentów planistycznych. Obowiązujący w Polsce system planowania opiera się na założeniu, wprowadzonym wraz z ww. zmianą ustawy dotyczącą polityki przestrzennej państwa, iż rozwiązania przyjęte w tym czasie przez ustawodawcę są przejściowe. Ich czasowość spowodowała w konsekwencji uchylenie wszystkich planów miejscowych, uchwalonych przez rady gmin przed dniem 1 stycznia 1995 r., wprowadzenie obowiązku realizacji studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jako dokumentów kształtujących politykę przestrzenną gmin oraz sukcesywną, w miarę możliwości finansowych samorządów, realizację planów miejscowych. Tymczasowe rozwiązanie, umożliwiające proces budowlany w zakresie rozwoju mieszkalnictwa miały dać decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu realizowane początkowo w trybie rozprawy administracyjnej, później w ramach ustaleń obowiązujących przepisów prawa, w tym ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego. Rozwiązanie tymczasowe z czasem zostało przyjęte za obowiązujące – stałe. Miejsce planów miejscowych w zakresie lokalnego prawa zajęły de-

cyzje administracyjne, kształtujące chaotyczną, niekontrolowaną, realizowaną na potrzeby inwestorów politykę władz lokalnych.

1. Metodologia

W artykule przedstawiono analizę dokumentów planistycznych lokalnych i regionalnych, wykonanych dla miasta Zielona Góra i województwa lubuskiego (tab. 1), dotyczących zabezpieczenia i ochrony lasów, terenów zieleni w mieście oraz przestrzeni otwartych. Miasto, od 1 stycznia 2015 roku, zmieniło swoje granice administracyjne przyłączając tereny dotychczasowej gminy wiejskiej Zielona Góra.

Polskie prawodawstwo nie wykształciło mechanizmów pozwalających na skuteczną ochronę terenów przed chaotyczną zabudową. Artykuł przedstawia konieczność zmian w polityce przestrzennej państwa na przykładzie dokumentów kierunkowych i planistycznych miasta Zielona Góra. Ukazano w nim problem braku ochrony przed zabudową terenów lasów i zieleni miejskiej. Autorki przedstawiły praktykę zagraniczną i możliwość jej aplikacji w lokalnych i regionalnych dokumentach planistycznych, jako przykłady zapisów hamujących niekontrolowaną urbanizację terenów otwartych, lasów i zieleni miejskiej.

2. Wybrane modele planowania kierunkowego

Urban Boundary Model (UBM) czyli model granicy rozwoju miasta, stanowi metodę planowania regionalnego w USA, Kanadzie, Australii i innych państwach, zakładającą delimitację opartą na statystycznej projekcji pojemności stref zurbanizowanych. Granica miejskiego wzrostu (*Urban Growth Boundary* – UGB) ogranicza rozrastanie się miast poprzez podnoszenie wskaźnika intensywności wykorzystania terenu (gęstości obszaru) wewnątrz ustalonej granicy uniemożliwiając nieplanowany wzrost miejski i wkraczanie miast na grunty rolne i obszary wiejskie. Granica miejskiego wzrostu (UGB) otacza cały obszar zurbanizowany i jest wykorzystywana przez samorządy, jako wytyczna dla decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Limitowanie terenów zainwestowania dotyczy przede wszystkim zasięgu, a nie gęstości (intensywności) zabudowy¹.

Na przykład stan Oregon od lat 70. XX w., jako pierwszy w USA, wymagał określenia *Urban Growth Boundary*, jako nieprzekraczalnej granicy zasięgu terenów inwestycyjnych w perspektywie 20 lat, z możliwością weryfikacji granicy co 5 lat. W przypadku Portland miasto mimo wzrostu populacji o około 50%, zwią-

---

¹ M. Beim, B. Modrzewski 2013.

szyło swój obszar zaledwie o 2%². Przyrost terenów inwestycyjnych w pierwszej kolejności obejmuje, co ważne – z góry określoną rezerwę urbanistyczną, możliwą do włączenia w granice miasta do 2060 r. Zdefiniowanie rezerwy urbanistycznej (i analogicznie – rezerwy ruralistycznej, jako terenów wykluczonych spod zabudowy w perspektywie kolejnych 50 lat) ma na celu ograniczanie spekulacji gruntami.

W dokumentach planistycznych najczęściej określa się granice rozwoju zabudowy, które jedynie uzupełniane są nową definicją innych grup terenów, np.:

- *rezerwy ruralistycznej*, która zakłada wykluczenie określonych terenów w perspektywie czasowej (np.: półwiecza) z zabudowy; z dopuszczeniem (w sytuacjach nieprzewidzianego wzrostu zapotrzebowania na tereny inwestycyjne lub po wyczerpaniu się rezerw w UGB) przekształcenia w tereny zabudowy;
- *terenów o nieużytkowym charakterze* (z wyłączeniem lasów pierwszej kategorii) położonych w sąsiedztwie granicy urbanistycznej, które mogą być przekształcane w tereny zabudowy dopiero po wyczerpaniu się potencjału wewnątrz UGB i rezerw ruralistycznych;
- *obszarów marginalnych* (o nieużytkowym charakterze) z dopuszczeniem zabudowy agrarnej – tereny, które w praktyce nie powinny być zabudowane;
- *farm i lasów*, jako jedynie hipotetycznych obszarów inwestycyjnych, które w rzeczywistości nigdy nie powinny zostać zabudowane (Beim, Modrzewski 2013).

Kluczowe dla tej procedury urbanistycznej jest w praktyce zdefiniowanie grup obszarów: tych, które należałoby zabudowywać, tych których nie należy zabudowywać (tereny chronione i otwarte), oraz grupy terenów o zhierarchizowanych priorytetach, które można zabudowywać w drugiej kolejności, dopiero gdy wyczerpią się dotychczasowe zasoby.

Innym przykładem kształtowania granicy pomiędzy terenami zurbanizowanymi a obszarem zieleni może być ochrona *zielonych pasów* (Greenbelt, Greenedge) jako pierścienia terenów otwartych otaczających miasto, (trwale chronionego przed zabudową) stosowana w planowaniu regionalnym w Wielkiej Brytanii, Szkocji i Irlandii Północnej. Pierścień taki składać się może z terenów wiejskich, leśnych, podmokłych, wód retencyjnych, terenów rekreacyjnych itd. Podstawowym celem polityki zielonych pasów jest zapobieganie bezładnej zabudowie miejskiej poprzez utrzymywanie stale otwartych terenów. W polityce regionalnej przyjmuje się. Według nadrzędnego planu zagospodarowania (*National Planning Policy Framework NPPF* – od 2012 r.) istnieje pięć głównych celów utrzymywania niezabudowanych gruntów w pasie zieleni (Green belt):

---

² Ziobrowski 2012.

- przeciwdziałanie rozlewaniu się zabudowy miast,
- zapobieganie rozwojowi liniowemu i łączeniu się sąsiednich zespołów zabudowy ze sobą,
- ochrona krajobrazu przed ingerencją w jego układ,
- zachowanie charakterystycznych widoków i panoram zabytkowych miast,
- pomoc w rewitalizacji obszarów miejskich, poprzez zachęcanie do ponownego wykorzystania opuszczonych i zdegradowanych terenów.

Podobnie jak w przypadku zielonych pierścieni, *Rural Boundary Model* (granicą wyznaczaną w modelu przestrzennym stosowanym np. w Kanadzie, to metoda planowania regionalnego zakładająca ochronę terenów otwartych na podstawie kryteriów ekologicznych.

W Niemczech w celu zapobieżenia podobnemu zjawisku powołano do życia 96 regionów planistycznych – regionów ładu przestrzennego (niem. Raumordnungsregion), które grupują po kilka powiatów, a ich granice wynikają z funkcjonalnych powiązań przestrzennych. Wewnętrzna organizacja pracy regionów planistycznych różni się w poszczególnych krajach związkowych. Niemniej podstawowy cel w postaci zapobiegania niekontrolowanemu rozlewaniu się miast jest dla wszystkich krajów związkowych wspólny. Plany regionalne w zakresie ładu przestrzennego określają dla poszczególnych gmin maksymalne wskaźniki zabudowy oraz związane z nią preferencje (np. lokalizacja w pobliżu stacji kolejowych). Gminy natomiast w ramach przyjętych założeń przenoszą te założenia na konkretne plany zagospodarowania przestrzennego korzystając przy tym z różnych rozwiązań planistycznych³.

3. Polskie dokumenty strategiczne – kierunkowe

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego to dokument sporządzany dla całego obszaru gminy. Określa on w sposób ogólny politykę przestrzenną gminy i lokalne zasady zagospodarowania. Studium jest podstawowym dokumentem kreującym politykę przestrzenną gminy. Obok miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest aktem planowania przestrzennego i w systemie planistycznym zaliczany jest do aktów planowania ogólnego. Nie jest aktem prawa miejscowego, a więc nie zawiera przepisów powszechnie obowiązujących i nie może być podstawą do wydania decyzji administracyjnych.

Studium uwarunkowań, w związku z brakiem obowiązku dostosowania decyzji administracyjnych do wskazań tego dokumentu, wraz z kolejnymi zmianami usta-

---

³ M. Beim, B. Modrzewski 2013.

wy, traciło na znaczeniu – co uwidaczniało się w zapisach dotyczących coraz to mniej restrykcyjnego obowiązku dostosowania ustaleń planu do ustaleń studium. W obecnych zapisach ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 – j.t. z późn. zm.) – art. 9 ust. 4 – ustalenia studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu planów miejscowych. Co oznacza ten zapis w praktyce – trudno jednoznacznie stwierdzić. Zmiana studium na potrzeby dostosowania jego ustaleń do chwilowych potrzeb występujących o realizację planu inwestorów, nie stanowi problemu. Procedura opisana w ustawie dopuszcza bowiem korekty dokumentu strategicznego na potrzeby dostosowania ich do wymogów inwestora, a co za tym idzie umożliwia całkowite ich podporządkowanie potrzebom indywidualnym, nie dbając o interesy ogółu. Niezależnie przy tym, z ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013 r. poz. 594 z późn. zm.) wykreślone zostały zapisy wskazujące na konieczność realizacji przez gminę strategii i programów działania w ramach ustalonych strategicznych i dalekosiężnych kierunków, tym samym więc dokument, jakim jest strategia rozwoju gminy, przestał być obligatoryjnym.

Mimo negatywnego w dłuższej perspektywie czasowej wpływu suburbanizacji na kondycję finansową gmin, polskie gminy konkurują ze sobą w celu pozyskania mieszkańców. Fakt ten jest jedną z przyczyn, dla której między innymi w dokumentach planistycznych przyjmuje się nierealną pojemność demograficzną (Beim, Modrzewski 2012).

4. Zielona Góra – lokalne kierunki rozwoju

W latach 50-tych XX wieku Zielona Góra awansowała do rangi stolicy województwa, co spowodowało dynamiczny rozwój przemysłu, a co za tym idzie, konieczność pozyskania nowych terenów pod budownictwo mieszkaniowe i szybki rozwój przestrzenny miasta. Liczba mieszkańców w 1900 roku wynosiła ok. 20 tys., a obecnie około 120 tys. W miejscach likwidowanych winnic powstawały osiedla mieszkaniowe, a rozproszone po całym mieście szkody górnicze (po kopalniach węgla brunatnego) w sposób naturalny narzuciły nieregularną zabudowę.

Po reformie granic administracyjnych z dnia 1 stycznia 2015 r.⁴ i przyłączeniu do miasta na prawach powiatu okalającej ją gminy wiejskiej Zielona Góra uzyskała łączną powierzchnię 278,32 km² z ogólną liczbą mieszkańców ok. 138 tys., awansując tym samym na 6 miejsce w rankingu największych powierzchniowo gmin Polski

---

⁴ Z dniem 01.01.2015 r. miasto na prawach powiatu Zielona Góra zostało połączone z gminą wiejską Zielona Góra na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 lipca 2014 r.

(*Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w roku 2015. Informacje i opracowania statystyczne*, 2015).

Zielona Góra, jako jedna z dwóch stolic województwa lubuskiego, stanowi jednostkę centralną obszaru funkcjonalnego. Monocentryczny charakter struktury przejawia się w ujęciu terytorialnym i funkcjonalnym (*Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych miejskiego obszaru funkcjonalnego Zielonej Góry*, 2015). W strukturze użytkowania terenu dominują lasy oraz użytki rolne. Tereny zurbanizowane są rozmieszczone wyspowo i otoczone przez zwarte kompleksy leśne. Jako rdzeń obszaru funkcjonalnego Zielona Góra posiada rozwiniętą strefę wpływów oraz powiązań funkcjonalnych wykraczających poza granice miasta. Silna pozycja miasta w regionie jest ugruntowana przede wszystkim przez funkcje związane z administracyjną rangą ośrodka o znaczeniu krajowym i regionalnym (Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030) (por. Bazan-Krzywoszańska, 2005).

Struktura użytkowania gruntów w dawnej gminie wiejskiej Zielona Góra reprezentuje następujące właściwości: dominują użytki rolne (ok. 33%), jak również grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione (ok. 58%). Przestrzeń zabudowana i zurbanizowana stanowi jedynie 7% powierzchni dawnego obszaru gminy (GUS 2014r. – Bank Danych Lokalnych).

Na płaszczyźnie ekonomicznej, istnieją duże różnice pomiędzy byłą gminą wiejską a miastem na prawach powiatu tj. między miastem a wsią. Są one wynikiem oczywistych różnic wynikających głównie ze sposobu funkcjonowania i zagospodarowania obu gmin. Zgodnie z celami, stawianymi przez władze samorządowe, określonymi w dokumentach kierunkowych, jakimi są oba studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, przyjąć należy iż:

- 1) miasto Zielona Góra realizuje nadal wizję zgodną z przewidywanym docelowym rozwojem przestrzennym, opartym na scenariuszu maksymalnego chłonnościowego wykorzystania istniejącego potencjału poszczególnych terenów, z jednoczesnym zachowaniem zasad i warunków zrównoważonego rozwoju (jest to jednak zapis czysto teoretyczny). Na podstawie ustaleń studium⁵ przewiduje się zachowanie i kontynuację charakteru rozwoju miasta Zielona Góra, w tym wypadku – ośrodka administracyjno-handlowo-usługowego, nadal o największym potencjale produkcyjnym i mieszkaniowym w regionie. Konieczność zwiększenia powierzchni miasta

---

⁵ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra przyjęte zostało uchwałą Nr XXVIII/392/08 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 19 sierpnia 2008 r., zmienione kolejno: uchwałą Nr III/19/10 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 21 grudnia 2010 r., uchwałą Nr LXIV.556.2014 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 25 marca 2014 r., uchwałą Nr LXVIII.599.2014 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 24 czerwca 2014 r., uchwałą Nr XVIII.139.2015 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 30 czerwca 2015 r.

jako ośrodka usługowo-produkcyjnego wymusiła wyznaczenie nowych obszarów aktywności gospodarczej, głównie wzdłuż zewnętrznego układu komunikacyjnego, kosztem terenów zielonych i kompleksów leśnych. Na podstawie ustaleń ww. dokumentu wyznacza się obszary docelowej urbanizacji, w tym między innymi np. strefę ekstensywnej urbanizacji miejskiej, obejmującej obszar, w ramach którego tereny z przewagą zieleni, w tym zwartych jej kompleksów, zastępują tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, usługowej i produkcyjnej.

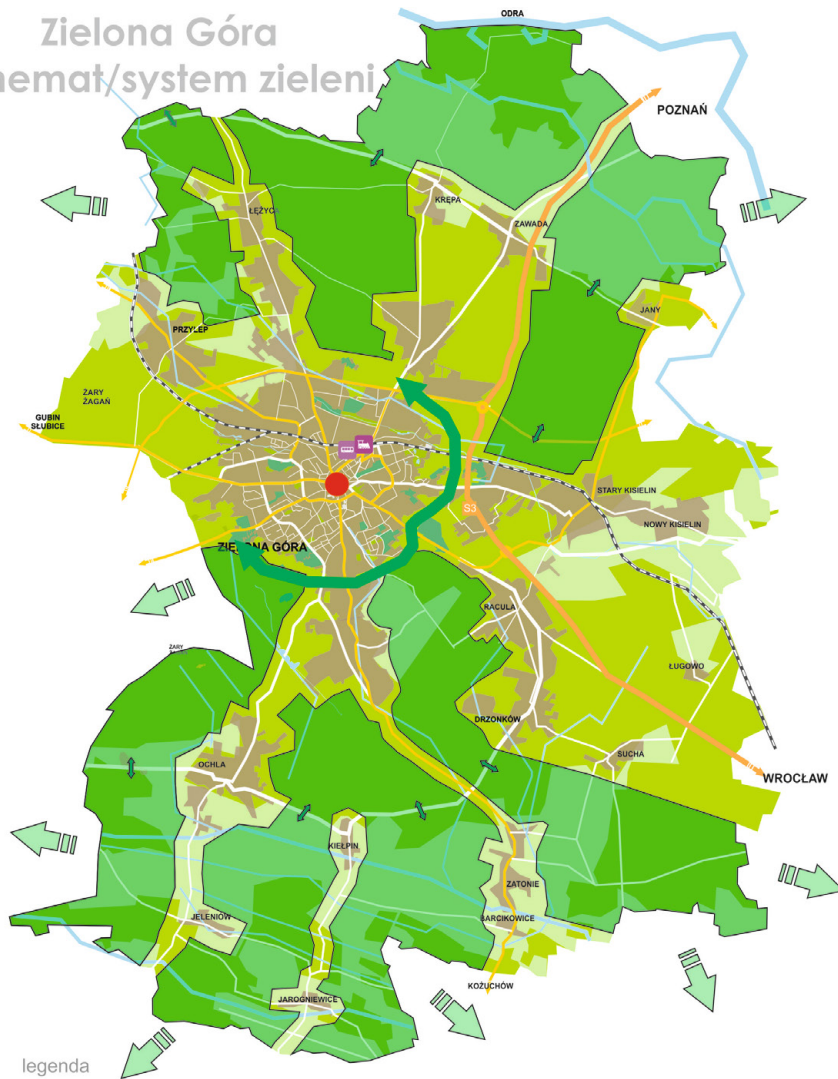
- 2) gmina wiejska Zielona Góra przyjęła w studium⁶, iż głównym celem jej rozwoju społeczno-gospodarczego jest osiągnięcie optymalnego wzrostu gospodarczego oraz zapewnienie społeczności lokalnej odpowiednio wysokiego poziomu życia i szans na przyszłość. Dla realizacji założonych celów postanowiono wykorzystać położenie gminy w strukturze funkcjonalno-przestrzennej podregionu zielonogórskiego, przygotowanie terenów pod lokalizację inwestycji przy głównych trasach komunikacyjnych, w tym między innymi Lubuskiego Parku Przemysłowo-Technologicznego. Obszar gminy Zielona Góra z racji położenia w strefie oddziaływania miasta Zielona Góra, ma umożliwić zabezpieczenie w tereny o funkcji mieszkaniowej oraz turystyczno wypoczynkowej dla potrzeb codziennych i weekendowych mieszkańców. Na podstawie ww. ustaleń w studium wyznacza się strefę urbanizacyjną z dominującą funkcją mieszkalną, strefę usługowo-administracyjną jako uzupełniającą oraz strefę produkcyjno-techniczną zabezpieczającą rozwój przemysłu, składów, magazynów, baz budowlanych, transportowych i handlu (Bazan-Krzywoszańska, Mrówczyńska, Skiba, 2015; Bazan-Krzywoszańska, 2012).

Zaznaczyć należy, iż pomimo połączenia w styczniu 2015 r., miasta z gminą wiejską Zielona Góra do dnia dzisiejszego władze samorządowe nie podjęły decyzji w sprawie rozpoczęcia prac nad realizacją uaktualnionego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla terenu gminy Zielona Góra, w jej nowych granicach administracyjnych. Biorąc pod uwagę powyższy stan prawny, przyjęc należy iż miasto Zielona Góra nie posiada wizji przestrzennej dotyczącej formy rozwoju swojego obszaru. Nie przedstawia jasnej polityki dotyczącej przyjętych, docelowych kierunków realizacji rozwoju, w tym urbanizacji, a także sposobu ochrony terenów zielonych oraz przedstawiających wartość przyrodniczą.

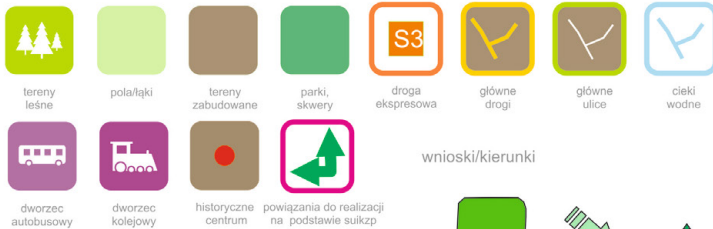
⁶ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Zielona Góra przyjęte zostało uchwałą Nr LVI/332/06 Rady Gminy Zielona Góra z dnia 5 października 2006 r., zmienione uchwałą Nr XXX/239/09 Rady Gminy Zielona Góra z dnia 22 czerwca 2009 r. oraz uchwałą Nr LIII.417.2014 Rady Gminy Zielona Góra z dnia 18 czerwca 2014 r.

Zielona Góra schemat/system zieleni

legenda

uwarunkowania

II. 1. Schemat systemu zieleni w mieście Zielona Góra (opracowanie: autor)

Zielony pierścień terenów leśnych wokół Zielonej Góry stanowił dotychczas naturalną barierę dla niekontrolowanego rozwoju zabudowy, określanego procesem suburbanizacji. Miało to ogromne znaczenie dla systematycznie odnotowywanego wzrostu terenów zabudowanych o miejskim charakterze, głównie na obszarze dawnych obszarów gminy Zielona Góra tj. wsi: Przylep, Stary Kisielin, Racula, Drzonków, Ochła (*Plan zagospodarowania przestrzennego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego – Zielona Góra*, 2015). Po połączeniu miasta na prawach powiatu Zielona Góra oraz gminy wiejskiej Zielona Góra rozwój przestrzenny następuje w obrębie jednego organizmu miejskiego, który w sposób znaczący rozszerzył swoje możliwości inwestycyjne. Przy uwzględnieniu faktu, iż z chwilą włączenia gminy wiejskiej do miasta, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, wszystkie użytki rolne stały się potencjalnymi obszarami przeznaczonymi pod rozwój inwestycyjny, brak studium jako dokumentu kierującego oraz planów miejscowych, pozwala praktycznie bez żadnych ograniczeń kształtować politykę przestrzenną na podstawie doraźnych decyzji administracyjnych (Skiba, Bazan–Krzywoszańska 2011). Biorąc pod uwagę obecne tendencje dotyczące zmian sposobu użytkowania gruntów przewiduje się przyrost terenów budowlanych kosztem powierzchni użytków rolnych i leśnych. Zielona Góra uległa procesom miejskiej ekspansji na wieś, (która jest strefą podmiejską), głównie ze względu na duży popyt na ziemię pod zabudowę mieszkaniową.

Analiza sposobu funkcjonowania gminy w zakresie ochrony terenów zielonych (Tab. 1) w aktualnym systemie prawnym, przedstawiona na przykładzie dokumentów kierujących rozwój miasta Zielona Góra i mających wpływ na politykę przestrzenną regionu zielonogórskiego, wykazała iż system ten posiada luki, które nie pozwalają na pełną ochronę terenów leśnych i zieleni. Żaden z przedstawionych (obowiązujących) dokumentów nie pokazuje czytelnej i jednoznacznej granicy terenów zurbanizowanych ani terenów chronionych (duża część terenu lasów wokół Zielonej Góry jest wodonośna – tym samym chroniona).

W dokumentach wojewódzkich brakuje rozwiązań dotyczących polityki regionalnej w odniesieniu do systemów np. zieleni i obszarów ochrony terenów niezabudowanych. Zapisy w dokumentach obejmujących województwo dają możliwość spojrzenia na problem z poziomu skali, która nie jest do przyjęcia w fazie rozważań na poziomie gminy.

6. Wnioski

Realizowaną współcześnie urbanizację Zielonej Góry powinno się postrzegać niewątpliwie jako zjawisko negatywne. Priorytetem jest zwiększanie powierzchni

potencjalnych terenów zabudowy, a nie ochrona terenów otwartych i leśnych. Jeszcze przed wiekiem idea kształtowania wolno stojącej zabudowy w połączeniu z zielenią stanowiła wzór społeczno-cywilizacyjnego projektu, który kształtował krajobraz podmiejski. Zarzucenie idei kompleksowego kształtowania przedmieść, w tym miast-ogrodów (por. projekt Jensena – rok 1925), a zatem pewnych całości kompozycyjnych, doprowadziło do powstania zorganizowanych obszarów zurbanizowanych.

Wnioski z analizy uwarunkowań funkcjonalno-przestrzennych i aktualnej dokumentacji planistycznej doprowadziły do wyznaczenia na schemacie mapy (Il. 1) granicy terenów brzegowych, które mogłyby zostać gwarantem niezwiększania obszarów zabudowy i jednocześnie ochrony terenów zieleni i otwartych. Dwa grzebienie terenów (południowy i północny) zapewnią utworzenie systemu powiązań funkcjonalnych terenów przedstawiających wartości przyrodnicze.

Przeciwdziałanie zjawisku niekontrolowanego wzrostu terenów zurbanizowanych jednocześnie zapobiega rozpraszaniu się:

- kapitału inwestycyjnego (depopulacji miast w swych granicach administracyjnych),
- kapitału społecznego (konsumpcyjnej postawie wobec przestrzeni, ze strony inwestorów prywatnych, komercyjnych i publicznych), a także
- zmniejszeniu zasobów ekologicznych (przestrzeni otwartych).

Opracowanie programu przeciwdziałania tym zjawiskom wymaga ukształtowania formy prawnej standardów urbanistycznych. W polskiej literaturze i praktyce jest niewiele prac zajmujących się ustaleniem standardów urbanistycznych, a także ekonomicznemu szacowaniu kosztów niekontrolowanego wzrostu miast, począwszy od wydatków na rzecz infrastruktury potrzebnej do rozwoju budownictwa na przedmieściach, a skończywszy na kosztach środowiskowych, uwzględniających również wpływ na zmianę klimatu⁷)

Tworzenie właściwej struktury przestrzennej nie może następować jedynie na poziomie lokalnym tj. zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Konieczne jest stosowanie koncepcji zagospodarowania pozwalających na prowadzenie polityki zrównoważonego rozwoju i zapewnienie ładu przestrzennego w dokumentach na poziomie miasta, obszaru funkcjonalnego i regionu.

Podstawowym problemem są jednak priorytety polityczne, wśród których najczęstszym jest zwiększanie obszaru potencjalnych terenów zabudowy, a nie ochrona terenów otwartych.

---

⁷ Por. M. Beim, B. Modrzewski 2012.

Tab. 1. Lokalne kierunki działania w zakresie ochrony zieleni i terenów cennych przyrodniczo na podstawie dokumentów polityki przestrzennej miasta Zielona Góra i województwa lubuskiego

źródło: Urząd Miasta Zielona Góra, Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego

Dokumenty kształtujące kierunki polityki przestrzennej w zakresie ochrony zieleni						
Ip	gmina miejska Zielona Góra			region zielonogórski		
	dokument	ustalenia	gwarancja ochrony terenów zielonych	dokument	ustalenia	gwarancja ochrony terenów zielonych
1	Strategia rozwoju terenów zielonych w mieście Zielona Góra, Zielona Góra 2015r.	<p>Obszar niespójny wewnętrznie. Miasto Zielona Góra wykazuje konieczność szeregu zmian dotyczących wszystkich elementów istnienia terenów zieleni w mieście – planowania, projektowania, wykonawstwa oraz pielęgnacji.(...)</p> <p>Aby zieleń miejska mogła spełniać w pełni swoje funkcje potrzebne jest stworzenie lokalnej polityki ochrony istniejących i kreacji nowych terenów zieleni miejskiej również w nowych realiach funkcjonowania Zielonej Góry(...)</p> <p>Celem planowania przestrzennego w gminie jest uzyskanie (...) spójnej i jednorodnej koncepcji rozwoju przestrzeni z zielenią jako elementem obowiązkowym.</p> <p>Głównymi zadaniami w tym zakresie są:</p> <ul style="list-style-type: none"> - optymalne wpasowanie zabudowy w rzeźbę terenu; - wpasowanie zabudowy w krajobraz przez odpowiednią introdukcję zieleni towarzyszącej; - zachowanie drzew, krzewów i in. struktur komponowanej zieleni, cennych przyrodniczo i kulturowo; - tworzenie reguł i ograniczeń, celem zachowania na terenach o wysokim stopniu uszczelnienia możliwości wsiąkania wód opadowych w grunt; - tworzenie wolnych powierzchni na terenach zabudowanych z infra- 	NIE	brak dokumentu wskazującego charakter ustaleń odpowiadający skali i problemom regionu		NIE DOTYCZY

		strukturą wypoczynkowo-rekreacyjną i powiązanie ich z krajobrazem otwartym; - minimalizowanie negatywnych skutków antropopresji przez tworzenie powierzchni kompensacyjnych na podstawie analiz krajobrazowych i raportów środowiskowych. (...)				
2.	Strategia rozwoju Zielonej Góry na lata 2012-2022 uchwalona uchwałą nr XXXI.241.2012 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 24.04.2012 r.	Misją władz samorządowych Miasta Zielona Góra jest zapewnienie wysokiego poziomu życia mieszkańcom poprzez rozwój usług i rynku pracy, dynamiczny rozwój ośrodka miejskiego i jego funkcji metropolitalnych jako centrum aglomeracji zielonogórskiej, miasta uniwersyteckiego, miasta wysokich technologii, miasta zieleni. (...) Miasto jest lepiej wypromowane w Polsce i rozpoznawane jako modne do mieszkania miasto w zieleni, atrakcyjne turystycznie, z ciekawą i unikatową w kraju ofertą turystyczną opartą m.in. o tradycje winiarskie.(...) Przestrzenie rekreacyjne są bardzo ważne dla rodzin z dziećmi, którym miasto powinno zaoferować parki tematyczne, duże i nowoczesne place zabaw oraz inne atrakcje, które będą rozwijać ruchowo i intelektualnie najmłodszych mieszkańców miasta.(...) wzbogacenie oferty rekreacyjno-wypoczynkowej miasta; (...) dbałość o tereny zieleni, łączenie ich w ciągi zapewniające przewietrzanie (...)	NIE	Strategia rozwoju województwa lubuskiego. Aktualizacja z horyzontem czasowym do 2020.	Ponieważ kształtowanie terenów zieleni może poprawiać niekorzystne tendencje w zakresie przewietrzania, tłumienia i wzmacniania układania się zanieczyszczeń, zatem można przyjąć, że zapisy pkt 3.2. Kapitał przyrodniczy – predestynują do ponownej analizy terenów zagospodarowania miasta Zielona Góra w zakresie ukształtowania powierzchni zielonych, rekreacyjnych, ochronnych i izolacyjnych poprawiających komfort zamieszkania(...)	NIE
3.	Strategia rozwoju gminy Zielona Góra do roku 2014 Uchwalona uchwałą nr XXIV/122/04 Rady Gminy Zielona Góra z dnia 03.09.2004 r.	BRAK AKTUALIZACJI DOKUMENTU	NIE	Strategia rozwoju województwa lubuskiego. Aktualizacja z horyzontem czasowym do 2020.	j.w.	NIE

4.	Program Ochrony Środowiska miasta Zielona Góra na lata 2004-2015 Uchwalony uchwałą nr XXX/281/04 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 28.09.2004 r.	BRAK AKTUALIZACJI DOKUMENTU	NIE	Program Ochrony Środowiska dla Województwa Lubuskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do 2019 roku	NIE DOTYCZY poza obiektami i obszarami prawnie chronionymi województwa lubuskiego
5.	Program Ochrony Środowiska dla gminy Zielona Góra na lata 2004-2011	BRAK AKTUALIZACJI DOKUMENTU	NIE		
6.	Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Zielona Góra na lata 2008-2015 uchwalony uchwałą nr LI/647/09 Rady Miasta Zielona Góra z dnia 25.08.2009 r.	BRAK AKTUALIZACJI DOKUMENTU	NIE	brak dokumentu wskazującego charakter ustaleń odpowiadający skali i problemom regionu	NIE
7.	Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra uchwalone uchwałą nr XVIII.139.2015 z dnia 30.06.2015 r.	Priorytetowym zdefiniowanym w studium celem rozwojowymi miasta jest: wyznaczenie i rozwój obszarów przestrzeni publicznych oraz obszarów przestrzeni zielonych, tworzących wspólnie system ogólnodostępnych przestrzeni, mających swoje powiązania i kontynuację w granicach sąsiednich gmin, ochrona obszarów decydujących o zachowaniu walorów środowiska i dziedzictwa kulturowego wraz z przypisanymi im programami ochrony, przyjęcie wieloletniej spójnej polityki ochrony, gospodarowania i zarządzania terenami: leśnymi w tym parkami leśnymi, zieleni urządzonej, zieleni pozostałej oraz zespołami ogrodów działkowych;	POŚREDNIO	brak dokumentu wskazującego charakter ustaleń odpowiadający skali i problemom regionu	NIE DOTYCZY

		<p>W ramach polityki stabilizacji przestrzennej studium przyjmuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - utworzenie rozwiniętego systemu obszarów przestrzeni zielonych, zachowujących istniejące lasy ochronne oraz parki leśne stanowiące naturalną otulinę terenów zurbanizowanych, z objęciem szczególną ochroną kulturowych założeń zielonych takich jak: Dolina Gęśnika, Dolina Łączy, Wzgórze Winne, Park Piastowski, pozostałe parki i skwery oraz rozwinięciem wewnątrzmięjskiego systemu terenów zielonych, związanych z obszarem przestrzeni publicznych oraz terenami pozostałymi, Studium wskazuje potrzebę utworzenia obszarów przestrzeni zielonych, poprzez utrzymanie istniejących i pozyskiwanie nowych terenów przeznaczonych dla ich realizacji, co winno stać się specyficznym celem publicznym i być jednym z priorytetów polityki rozwojowej miasta. 				
9.	<p>Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla terenu miasta Zielona Góra</p>	<p>formy ochrony zieleni, lasów wodonośnych, obszarów objętych programami ochrony na podstawie obowiązujących przepisów prawa</p>	TAK	<p>Zmiana planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego uchwalona uchwałą nr XXII/191/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 21 marca 2012r.</p>	<p>Kierunki polityki przestrzennej województwa lubuskiego w odniesieniu do planowanej struktury funkcjonalno-przestrzennej: Strefa zmniejszenia emisji zanieczyszczeń różnych typów (...) <i>Największa ilość zanieczyszczeń emitowana jest na obszarach powiatów gęsto zaludnionych i uprzemysłowionych (powiaty grodzkie – Gorzów Wlkp., Zielona Góra,(...)).</i> Strefa obronności i bezpieczeństwa (...) <i>Gęstość zalesienia oraz ilość, wielkość i charakter rzek płynących przez teren województwa obok dużego nasycenia ruchliwymi szlakami komunikacyjnymi, stanowią potencjalne źródła zagrożeń dla społeczeństwa, mienia publicznego i środowiska.</i></p>	NIE

					<p><i>Do potencjalnych zagrożeń mogących doprowadzić do sytuacji kryzysowych należy zaliczyć:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - pożary przestrzenne kompleksów leśnych oraz zwartej zabudowy, (dotyczy to szczególnie miast otoczonych ciasnym pierścieniem lasów, takich jak: Zielona Góra,(...). <p>Zgodnie z zapisami Zmiany Planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego teren administracyjny prawie całej gminy Zielona Góra został objęty zapisem: <i>strefy intensywnego rozwoju wymagającej uporządkowania gospodarki wodno-ściekowej na obszarach niedoinwestowania w sieci (wyprzedzającą budowę mediów).</i></p> <p>Dla miasta Zielona Góra oznacza to konieczność ponownego przeanalizowania i zmiany dokumentów strategicznych miasta (Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w kwestiach intensywnego rozwoju terenów wymagających budowy nowych mediów).</p>	
10.	Opracowanie ekofizjograficzne realizowane na potrzeby prac nad miejscowym	Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne do projektowania w zakresie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	POŚREDNIO	Opracowanie ekofizjograficzne realizowane na potrzeby prac nad planem zagospodarowania	Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne do projektowania w zakresie ustaleń planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego	NIE

	planem zagospodarowania przestrzennego – materiał wyjściowy			przestrzennego województwa lubuskiego		
11.	Prognoza skutków wpływu ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na środowisko	Wpływ ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na środowisko – zakres ustaleń odpowiadający zakresowi przyjętemu w planie	POŚREDNIO	Prognoza skutków wpływu ustaleń miejscowego planu	Wpływ ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na środowisko – zakres ustaleń odpowiadający zakresowi przyjętemu w planie	NIE

Literatura

- Bazan-Krzywoszańska A., Mrówczyńska M., Skiba M., *Połączenie terenów miasta i gminy Zielona Góra w świetle problemu rozlewania się miast*, Logistyka 2015, nr 4, s. 2433-2441.
- Bazan-Krzywoszańska A., *Rozwój społeczno-przestrzenny Zielonej Góry po 1945 roku: dynamika rozwoju od miasta małego do miasta średniej wielkości*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2013.
- Bazan-Krzywoszańska A., *Kultura urbanistyczna w miejskiej polityce na przykładzie dokumentów planistycznych Zielonej Góry*, w: *Miasto w kulturze*, pod red. E. Trockiej-Leszczyńskiej, E. Przesmyckiej, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012, 55-64.
- Bazan-Krzywoszańska A., *Polityka przestrzenna a tereny zielone na przykładzie miasta Zielona Góra*, teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, 2005, T. 1, 119-127.
- Beim Michał, Modrzewski Bogusz, *W kierunku racjonalnej polityki urbanistycznej Polski*, w: *Rozwój Regionalny i Polityka Przestrzenna* nr 24, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2013, <https://www.researchgate.net/publication/280066554> (dostęp: 01.2016).
- Borsa M., *Gospodarka i polityka przestrzenna – cz. II. Polityka przestrzenna*, Warszawa 2004.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, <http://rpo2020.lubuskie.pl> (dostęp: 01.2016).
- Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w roku 2015, Informacje i opracowania statystyczne*, GUS, Warszawa 2015, <http://stat.gov.pl>, <http://rpo2020.lubuskie.pl>
- Plan zagospodarowania przestrzennego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego – Zielona Góra – projekt realizowany na potrzeby Planu Zagospodarowania Województwa Lubuskiego na zlecenie Marszałka Województwa Lubuskiego*, styczeń 2016.
- Program Ochrony Środowiska dla Województwa Lubuskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do 2019 roku*. Uchwała Nr XXI/185/12 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 12 marca 2012 r.
- Skiba M., Bazan-Krzywoszańska A., *Polityka przestrzenna Zielonej Góry źródłem zagrożeń dla zrównoważonego rozwoju miast*, Czasopismo Techniczne: Architektura – 2010, R. 107, z. 14, 143-152.
- Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Politechnika Krakowska, Kraków 2006.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Zielona Góra*, http://bip.zielonagora.pl/80/Planowanie_przestrzenne (dostęp: 01.2016).
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Zielona Góra*, <http://www.bip.gminazg.pl> (dostęp: 01.2016).
- Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych miejskiego obszaru funkcjonalnego Zielonej Góry*, czerwiec 2015 r., http://bip.zielonagora.pl/system/obj/40678_Strate.pdf (dostęp: 01.2016).
- Strategia rozwoju terenów zielonych w mieście Zielona Góra*, Zielona Góra 2015 r., <https://www.researchgate.net/publication> (dostęp: 01.2016).
- Strategia rozwoju Zielonej Góry na lata 2012-2022*, <http://biznes.zielonagora.pl> (dostęp: 01.2016).

REZERWATY PRZYRODY W BIAŁYMSTOKU

Streszczenie: W granicach administracyjnych Białegostoku znajdują się dwa rezerwaty przyrody. Oba są rezerwatami leśnymi. Pierwszy z nich, o nazwie Antoniuk, znajduje się w północnej części miasta, w granicach Nadleśnictwa Dojlidy. Zasięgiem swym obejmuje południowo-zachodnią część Puszczy Knyszyńskiej. Celem jego utworzenia było zachowanie fragmentu lasu o znacznym stopniu naturalności charakterystycznego dla Wysoczyzny Białostockiej. Drugi z rezerwatów przyrody nosi nazwę Las Zwierzyniecki i położony jest w południowej części Białegostoku, w pobliżu jego centrum. Został powołany w celu ochrony drzewostanu naturalnego pochodzenia o charakterze grądu wilgotnego. Na terenie rezerwatu dominuje grąd typowy.

Słowa kluczowe: Białystok, rezerwat przyrody, szata roślinna

Wstęp

Krajobraz jest wynikiem wielowiekowej działalności określonej społeczności w określonym środowisku przyrodniczym i kulturowym. Działalność człowieka przekształca krajobraz naturalny, ale jednocześnie jest uwarunkowana cechami środowiska przyrodniczego – klimatem, rzeźbą terenu, utworami powierzchniowymi itp. Porównanie przestrzennych zasięgów regionów fizycznogeograficznych, przyrodniczo-leśnych i kulturowych wskazuje, że pomimo odmiennych kryteriów ich wyznaczania, w wielu przypadkach granice regionów przyrodniczych i kulturowych są w znacznym stopniu zbieżne¹. Jednym z podstawowych elementów krajobrazu a także ładu przestrzennego jest szata roślinna, której rola w zurbanizowanej przestrzeni jest bardzo ważna. Z tych też powodów zainteresowano się śladami naturalnej roślinności występującej na obszarze Białegostoku a celem pracy była charakterystyka szaty roślinnej rezerwatów przyrody Antoniuk i Las Zwierzyniecki leżących w granicach administracyjnych Białegostoku.

Białystok – a wraz z nim analizowane rezerваты przyrody – według regionalizacji fizycznogeograficznej znajduje się w Makroregionie Niziny Północnopodlaskiej i Mezo-regionie Wysoczyzny Białostockiej². Podział geobotaniczny zalicza go do Działu Północnego, Krainy Białowiesko-Knyszyńskiej, Okręgu Puszczy Knyszyńskiej³. Natomiast według podziału przyrodniczo-leśnego jest to Kraina Mazursko-Podlaska, Dzielnica Wysoczyzny Bielsko-Białostockiej⁴.

1. Rezerwat przyrody Antoniuk

Rezerwat przyrody Antoniuk został utworzony w 1995 roku na północnych obrzeżach Białegostoku. Zajmuje powierzchnię 70,07 ha i objęty jest ochroną częściową. Powołano go w celu zachowania, ze względów naukowych i dydaktycznych, fragmentu lasu o znacznym stopniu naturalności, charakterystycznego dla Wysoczyzny Białostockiej. Obiekt należy do Nadleśnictwa Dojlidy zlokalizowanego w południowo-zachodniej części Puszczy Knyszyńskiej⁵.

---

¹ T.J. Chmielewski, *Systemy krajobrazowe, Struktura-funkcjonowanie-planowanie*, PWN, Warszawa 2012, s. 20.

² J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 2000, s. 99.

³ W. Szafer, K. Zarzycki (red.), *Szata roślinna Polski*, t. II, PWN, Warszawa 1972, s. 165.

⁴ T. Trampler, A. Kliczkowska, E. Dmytreko, A. Sierpińska, *Regionalizacja przyrodniczo-leśna na podstawach ekologiczno-fizjograficznych*, PWRiL, Warszawa 1990, s. 54.

⁵ A. Sokołowski, *Przyroda województwa podlaskiego i jej ochrona*, Wyd. Łomżyńskie Tow. Nauk. im. Wągów, Łomża 2006, s. 169.

1.1. Rzeźba terenu, budowa geologiczna i gleby

Podstawową formą terenu tworzącą obszar rezerwatu przyrody Antoniuk jest wysoczyzna morenowa pokryta moreną denną o dość urozmaiconej rzeźbie⁶. Średnie wysokości osiągają 135 m n.p.m. Najwyżej wyniesiony teren, o wysokościach 152 m n.p.m., występuje w południowej części rezerwatu. Natomiast północną jego część przecina dolina rzeki Supraśl, tam też spotyka się najniższe wysokości – od 29 do 123 m n.p.m.⁷.

Na powierzchni analizowanego terenu dominują gliny i piaski zwałowe. Występują też piaski wodnolodowcowe i eoliczne. Natomiast dolina Supraśli wypełniona jest holoceniowymi utworami aluwialnymi i organicznymi – są to przede wszystkim torfy i mursze. Utwory organiczne spotyka się również w centralnej części rezerwatu. Wypełniają lokalne obniżenia terenu, głównie w sąsiedztwie źródlisk.

Rzeźba terenu, związane z nią stosunki wilgotnościowe oraz charakter utworów powierzchniowych przyczyniły się do stosunkowo dużego zróżnicowania gleb. Na terenie rezerwatu stwierdzono obecność gleb, które według aktualnej Systematyki gleb Polski⁸ należą do dziewięciu podtypów. Są to: gleby brunatne eutroficzne typowe, gleby rdzawe typowe, gleby rdzawe z cechami bielcowania, gleby płowe z cechami brunatnienia, gleby glejbielicowe typowe, czarne ziemie wylugowane, gleby glejowe typowe, gleby torfowe fibrowe typowe oraz gleby organiczne fibrowo-murszowe⁹.

1.2. Szata roślinna

Na analizowanym terenie wyodrębniono typy siedliskowe lasu specyficzne dla obszarów nizinnej części Polski. Dominuje las mieszany świeży. Ponadto występują: bór świeży, bór mieszany świeży oraz las mieszany wilgotny. Na niewielkich powierzchniach, w lokalnych obniżeniach terenowych, spotyka się: las mieszany bagienny, las wilgotny oraz bór mieszany wilgotny¹⁰.

---

⁶ H. Banaszuk, P. Banaszuk, *Zagadnienia morfogenezy Niziny Północnopodlaskiej*, Oficyna Wydaw. Politechniki Białostockiej, Rozprawy Nauk. nr 198, Białystok 2010, s. 20.

⁷ J. Kondracki, op. cit., s. 99.

⁸ *Systematyka gleb Polski*, Roczn. Glebozn., 62 (3), 2011, s. 36.

⁹ A. Zapisek, *Budowa profilowa wybranych gleb na terenie rezerwatu przyrody Antoniuk*, Praca magisterska, Politechnika Białostocka, Białystok 2011, s. 24; Plan ochrony rezerwatu przyrody Antoniuk na okres 01.01.2003 r. – 31.12.2022 r., Białystok 2002.

¹⁰ Plan ochrony rezerwatu przyrody Antoniuk na okres 01.01.2003 r. – 31.12.2022 r., Białystok 2002, s. 16.

Zróznicowanie typów siedliskowych lasu wyraża się też w występowaniu pięciu zespołów roślinnych. Są to: bór sosnowo brusznicowy, sosnowo-świerkowy bór mieszany świeży, grąd czyśćcowy, leszczynowo-świerkowy las mieszany oraz łęg jesinowo-olszowy. Dominującym zespołem roślinnym w omawianym obiekcie jest leszczynowo-świerkowy las mieszany *Corylo-Piceetum* z drzewostanem sosnowo-świerkowym z niewielką domieszką brzozy brodawkowatej (*Betula pendula* Roth.), dębu szypułkowego (*Quercus robur* L.), grabu zwyczajnego (*Carpinus betulus* L.), klonu zwyczajnego (*Acer platanoides* L.), lipy drobnolistnej (*Tilia cordata* Mill.) rzadziej wiązu górskiego (*Ulmus glabra* Huds.) i jesionu wyniosłego (*Fraxinus excelsior* L.). Najlepiej wykształcone płaty tego zespołu (leszczynowo-świerkowego lasu mieszanego) rosną w północnej części rezerwatu. Zbiorowisko to można też spotkać w południowej części obiektu, jednak drzewostan został zmieniony przez sztucznie wprowadzoną sosnę. Charakteryzowane zbiorowisko roślinne cechuje się dominacją leszczyny w piętrze krzewów. Towarzyszą jej jarzębina pospolita (*Sorbus aucuparia* L.), kruszyna pospolita (*Frangula alnus* Mill.), porzeczką czerwoną (*Ribes nigrum* L.), topola osika (*Populus tremula* L.), trzmielina brodawkowata (*Euonymus verrucosus* Scop.) oraz wiciokrzew pospolity (*Lonicera xylosteum* L.). Rosną tu również gatunki wchodzące w skład drzewostanu. Sporadycznie pojawia się bez koralowy (*Sambucus racemosa* L.), kasztanowiec zwyczajny (*Aesculus hippocastanum* L.), kalina koralowa (*Viburnum opulus* L.) i wierzba szara (*Salix cinerea* L.). Wiosną, w nierównomiernie rozwiniętym runie, panuje fiołek leśny (*Viola reichenbachiana* Jord. ex Boreau), przylaszczka pospolita (*Hepatica nobilis* Mill.) i zawilec gajowy (*Anemone nemorosa* L.). W porze letniej przeważa gajowiec żółty (*Galeobdolon luteum* Huds.), gwiazdnica wielokwiatowa (*Stellaria holostea* L.) i szczawik zajęczy (*Oxalis acetosella* L.). Warstwę mchów tworzą merzyk pokrewny [*Plagiomnium affine* (Blandow ex Funck) T.J.Kop.], rokiетnik pospolity [*Pleurozium schreberi* (Willd. Mitten.)] i różyczkopraćnik różyczkowy [*Rhodobryum roseum* (Schimp.) Limpin.]¹¹.

Wśród bogatej flory rezerwatu przyrody Antoniuk spotyka się wiele gatunków roślin rzadkich objętych ochroną ścisłą lub częściową. Do gatunków podlegających ochronie ścisłej należy – kruszczyk szerokolistny [*Epipactis helleborine* (L.) Crantz], mącznica lekarska (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.), podkołan biały (*Platanthera biforia* L.), wawrzynek wilczelyko (*Daphne mezereum* L.) oraz widłak spłaszczony (*Diphysium complanatum* Rothm.). Grupę gatunków występujących pod ochroną częściową tworzą: fałdownik trzyczędowy (*Rhytidadelphnus triquetrus* (Hedw.) Warnst.), gajnik lśniący (*Hylocomium splendens* (Hedw.) Schimp. in

---

¹¹ A. Sokołowski, op. cit., s. 100.

Bruch, Schimp. & W.Gümbel), kalina koralowa, konwalia majowa (*Convallaria majalis* L.), kopytnik pospolity (*Asarum europaeum* L.), kruszyna pospolita (*Fragula alnus* Mill.), piórosz pierzasty (*Ptilium crista-casterensis* (Hedw.) De Not.), płonnik pospolity (*Polytrichum commune* Hedw.), przylaszczka pospolita oraz rokitnik pospolity¹².

Ponadto w rezerwacie występują trzy gatunki porostów znajdujących się na Czerwonej Liście Porostów zagrożonych w Polsce. W kategorii porostów zagrożonych wyróżniono mąklę tarniową (*Evernia prunastri* (L.) Ach.) i pustułkę rurkową (*Hypogymnia tubulosa*). Natomiast spośród gatunków wymierających można spotkać szarka zieleniejącego (*Trapeliopsis viridescens* (Schaer.) Hav.).

2. Rezerwat przyrody Las Zwierzyniecki

Rezerwat przyrody Las Zwierzyniecki został utworzony w 1996 roku w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych drzewostanu naturalnego pochodzenia o charakterze grądu wilgotnego. Ochroną objęto obszar leśny o powierzchni 33,84 ha. Jest on własnością miasta i znajduje się w południowej jego części, w pobliżu centrum. Jednocześnie stanowi środkową i wschodnią część lasu komunalnego o nazwie Park Zwierzyniecki. Od północy i zachodu graniczy z terenami zalesionymi. Pozostałe granice sąsiadują z terenami zabudowanymi, najczęściej o zabudowie niskiej. W grudniu 2008 roku, w ramach budowy odcinka obwodnicy miejskiej (Trasy Kopernikowskiej), z obszaru lasu komunalnego, w tym i rezerwatu przyrody wycięto 980 drzew. Wycinka sięgnęła w głąb rezerwatu około 15 metrów.

2.1. Rzeźba terenu, budowa geologiczna i gleby

Powierzchnię analizowanego obszaru tworzy morena denna falista. Najwyżej wyniesiony teren znajduje się w południowo-wschodniej części rezerwatu i osiąga wysokość 148 m n.p.m. Powierzchnia stopniowo pochyla się w kierunku północno-wschodnim. Najniższe wysokości, rzędu 140 m n.p.m., występują w północno-wschodnim narożu rezerwatu. Deniwelacja terenu nie przekracza 8 m. Natomiast średnia wysokość wynosi 145 m n.p.m.¹³

---

¹² Plan ochrony rezerwatu, op. cit., s. 34.

¹³ A. Sokołowski, op. cit., s. 171.

Powierzchnię terenu tworzy glina zwałowa oraz glina przykryta piaskami. Wyjątek stanowi południowo-zachodni fragment terenu, gdzie miąższość piasków luźnych przekracza 1,5 m¹⁴.

Na terenie rezerwatu występuje dość znaczne zróżnicowanie gleb. W jego granicach wyróżniono gleby zakwalifikowane według aktualnej Systematyki gleb Polski¹⁵ do jedenastu różnych podtypów. Są to: gleby brunatne eutroficzne typowe, gleby brunatne dystroficzne typowe, gleby rdzawe typowe, gleby rdzawe z cechami bielcowania, gleby płowe typowe, gleby płowe gruntowo-glejowe, gleby płowe z cechami brunatnienia, gleby płowe zaciekowe typowe, czarne ziemie typowe, czarne ziemie zdegradowane oraz gleby glejowe typowe¹⁶.

2.2. Wody powierzchniowe

Przez obszar rezerwatu płyną dwa strumienie, których wody są prowadzone przez sztucznie przekopane rowy. Jeden z cieków przepływa przez północną część rezerwatu. Głębokość rowu, którym prowadzone są jego wody, wynosi od 0,5 m do 1 m. Szerokość waha się od 2 do 3 m. Drugi ciek płynie nieco większym rowem, którego wymiarach wynoszą: głębokość – około 2 m, szerokość – 5 m. Przecina on środkową część Lasu Zwierzynieckiego z północnego-wschodu na południowy-zachód. Strumienie łączą się w północno-wschodnim narożu rezerwatu¹⁷.

2.3. Szata roślinna

Na obszarze analizowanego rezerwatu dominuje siedlisko lasu świeżego tworzone przez fitocenozę grądu typowego *Tilio-Carpinetum typicum* w formie naturalnej. Zbiorowisko roślinne budowane jest przez drzewostan z dominującym grabem zwyczajnym rosnącym w znacznym zwarciu (90%). Istotną domieszkę stanowi

---

¹⁴ Geoprojekt, Przedsiębiorstwo Geologiczno-Fizjograficzne i Geodezyjne, *Dokumentacja fizjograficzna specjalna do opracowania koncepcji regulacji stosunków wodnych w Białymstoku, część A*, Warszawa 1962.

¹⁵ *Systematyka gleb Polski*, op. cit., s. 61.

¹⁶ A. Jafiszow, *Wpływ warunków siedliskowych na struktury ilościowe i jakościowe zbiorowisk grzybów glebowych wybranych zespołów roślinnych Lasu Zwierzynieckiego*, Praca magisterska, Politechnika Białostocka, Białystok 1997, s. 38; Z. Tyszkiewicz, *Gleba i szata roślinna grądu typowego i zdegradowanego Parku Zwierzynieckiego w Białymstoku*, Zesz. Nauk. PB. Nauki Tech. nr 135. Inżynieria Środowiska z. 12, 2001, s. 122, M. Łapuć, *Budowa profilowa gleb Lasu Zwierzynieckiego*, Praca magisterska, Politechnika Białostocka, Białystok 2009, s. 58.

¹⁷ J. Marciniuk, P. Marciniuk, M. Wierzbą, *Plan ochrony rezerwatu przyrody „Las Zwierzyniecki” w Białymstoku na okres od 01.01.1999 do 31.12.2018 r.*, Biuro Badań Biologicznych „Przyroda”, Siedlce 1998; A. Sokołowski, op. cit., s. 48.

dąb szypułkowy. Miejscami spotyka się też brzozę brodawkowatą, jesion wyniosły, klon zwyczajny, rzadziej lipę drobnolistną, topolę osikę (*Populus tremula* L.), czy wierzbę iwę (*Salix caprea* L.). W miejscach bardziej wilgotnych występuje też wiąz pospolity. Obecność tego gatunku w drzewostanie i w podszycie zasługuje na uwagę, jest to bowiem rzadki składnik naturalnych, wilgotnych grądów. W kilku miejscach występuje też domieszka wiazu szypułkowego (*Ulmus laevis* Pall.), który najprawdopodobniej został sztucznie wprowadzony. Niewielką domieszkę stanowi również świerk pospolity [*Picea abies* (L.) Karst.] wykazujący obniżoną żywotność¹⁸.

Drzewostan jest niemal równowiekowy, około 70 letni, choć znaczna część grabów przekroczyła 100 lat. Pojedyncze graby, dęby i świerki osiągają wiek 170 lat. Drzewostan jest w dobrej kondycji zdrowotnej, jedynie starsze graby często są hubiaste.

Runo tworzą takie gatunki, jak: fiołek leśny, gajowiec żółty, jaskier rozłogowy (*Ranunculus repens* L.), kuklik pospolity (*Geum urbanum* L.), marzanka wonna (*Asperula odorata* L.), podagrycznik pospolity (*Aegopodium podagraria* L.), zawilec gajowy (*Anemone nemorosa* L.) i zawilec żółty (*Anemone ranunculoides* L.)¹⁹.

Ponadto w środkowej części rezerwatu, w miejscu źródlika, pod osłoną koron drzewostanu grabowego, występuje niewielka powierzchnia (do 50 m²) z roślinnością łągową. Pozbawiona jest jednak charakterystycznego dla tego zbiorowiska drzewostanu olszowego lub jesionowo-olszowego. Ponadto w północno-wschodnim narożu rezerwatu występuje zespół wiązowo-jesionowy *Ficario-Ulmetum* ze starym, ponad stuletnim drzewostanem olszy z dobrze wykształconą dolną warstwą drzew złożoną z graba, jesionu, klonu, wiazu szypułkowego i czeremchy zwyczajnej (*Padus avium* Mill.)²⁰.

Na terenie rezerwatu występuje kilka rzadkich gatunków roślin naczyniowych. Należą do nich: stokłosa Benekena [*Bromus benekenii* (Lange) Trimen] – bardzo rzadki składnik naturalnych lasów grądowych, dereń świdwa (*Cornus sanguinea* L.), jaskier kaszubski (*Ranunculus cassubicus* L. S. L.), łuskiewnik różowy (*Lathraea squamaria* L.), turzyca orzęsiona (*Carex pilosa* Scop.) i złoć żółta [*Gagea lutea* (L.) Ker. Gawl.]²¹.

Podsumowanie

Architektura krajobrazu zajmuje się badaniem i projektowaniem kompozycji krajobrazu oraz formami i metodami ochrony jej zasobów i walorów. Ważne jest

---

¹⁸ B. Deptuła, Plan zagospodarowania lasu komunalnego „Zwierzyniec” miasta Białegostoku na okres 1.01.1994 – 31.12.2003 r., Operat urządzeniowy, Białystok 1994, s. 41; Z. Tyszkiewicz, op. cit., s. 133.

¹⁹ B. Deptuła, op. cit.

²⁰ Ibidem.

²¹ A. Sokołowski, op. cit.

aby kompozycje cechowały się ładem przestrzennym. W szeroko rozumianej przestrzeni życia człowieka można wyróżnić zarówno ład systemów ekologicznych, jak i ład systemów antropogenicznych. Pierwszy z wymienionych opiera się na naturalnych relacjach między elementami środowiska przyrodniczego. Z kolei ład systemów antropogenicznych jest odzwierciedleniem wielowiekowej działalności człowieka poprzez kreowanie środowiska kulturowego. Kształtował się w wyniku stopniowego przekształcania zasobów przyrody w celu zaspokajania rosnących potrzeb człowieka²². Winien jednak odpowiadać zasadzie harmonii i nie przekraczać granic wyznaczanych przez ład systemów ekologicznych. Z tego punktu widzenia istotna wydaje się obecność bogatej i różnorodnej szaty roślinnej na terenach zurbanizowanych. Jednym z takich terenów jest Białystok, miasto w północno-wschodniej Polsce leżące nad rzeką Białą, stolica województwa podlaskiego.

Białystok liczy ponad 295 tys. mieszkańców i zajmuje drugie miejsce pod względem gęstości zaludnienia wśród miast wojewódzkich. Jest znaczącym ośrodkiem nauki, kultury i przemysłu. Pełni funkcję administracyjnego, gospodarczego, naukowego i kulturalnego centrum regionu. Jednocześnie miasto to znajduje się w obszarze Zielonych Płuc Polski a około 32% jego powierzchni zajmują tereny zieleni, wśród których wyróżniają się rezerwaty przyrody Antoniuk i Las Zwierzyniecki o łącznej powierzchni około 104 ha, co stanowi około 3% terenów zieleni. Roślinność będąca obiektem ochrony w obu rezerwach jest pozostałością Puszczy Knyszyńskiej, która porastała tereny współczesnego miasta, stanowiąc jednocześnie element tożsamości przestrzeni miejskiej. Obecność rezerwatów przyrody w bezpośrednim sąsiedztwie, a wręcz w granicach miasta, jest unikatowa. Na podkreślenie zasługuje fakt, że roślinność rezerwatu Antoniuk jest bogata i różnorodna. Na jego terenie występuje niemal 200 gatunków roślin naczyniowych, wśród których spotyka się wiele gatunków roślin rzadkich, objętych ochroną ścisłą lub częściową. Z kolei flora rezerwatu Las Zwierzyniecki co prawda nie jest szczególnie bogata, jednak składa się niemal wyłącznie z gatunków stanowiących składniki naturalnych zbiorowisk leśnych. Ponadto brak w jej składzie gatunków obcych naturalnym zbiorowiskom łąkowym. Wskazuje to na dobry stan zachowania szaty roślinnej i na jej wysoki stopień naturalności. Należy też podkreślić, że oba rezerwaty przyrody pełnią rolę monitoringu ekologicznego informującego o stanie środowiska przyrodniczego w mieście²³.

---

²² T.J. Chmielewski, op. cit., s. 49.

²³ A. Sokołowski, op. cit., s. 173.

Ze względu na walory przyrodnicze Białystok w 1993 roku, jako pierwsze miasto w Polsce, został przyjęty do międzynarodowego projektu Sieci Zdrowych Miast prowadzonego przez Światową Organizację Zdrowia²⁴.

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy S/WBiłŚ/1/14 i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW.

Literatura

- Banaszuk H., Banaszuk P., *Zagadnienia morfogenezy Niziny Północnopodlaskiej*, Rozprawy Naukowe nr 198, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.
- Chmielewski T.J., *Systemy krajobrazowe. Struktura-funkcjonowanie-planowanie*, PWN, Warszawa 2012.
- Deptuła B., *Plan zagospodarowania lasu komunalnego „Zwierzyniec” miasta Białegostoku na okres 1.01.1994-31.12.2003 r.*, Operat urządzeniowy, Białystok 1994.
- Geoprojekt, Przedsiębiorstwo Geologiczno-Fizjograficzne i Geodezyjne, *Dokumentacja fizjograficzna specjalna do opracowania koncepcji regulacji stosunków wodnych w Białymstoku*, cz. A, Warszawa 1962.
- Jafiszow A., *Wpływ warunków siedliskowych na struktury ilościowe i jakościowe zbiorowisk grzybów glebowych wybranych zespołów roślinnych Lasu Zwierzynieckiego*, Praca magisterska, Politechnika Białostocka, Białystok 1997.
- Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 2000.
- Łapuć M., *Budowa profilowa gleb Lasu Zwierzynieckiego*, Praca magisterska, Politechnika Białostocka, Białystok 2009.
- Marciniuk J., Marciniuk P., Wierzba M., *Plan ochrony rezerwatu przyrody „Las Zwierzyniecki” w Białymstoku na okres od 01.01.1999 do 31.12.2018 r.*, Biuro Badań Biologicznych „Przyroda”, Siedlce 1998.
- Sokołowski A., *Przyroda województwa podlaskiego i jej ochrona*, Wyd. Łomżyńskie Tow. Nauk. im. Wągów, Łomża 2006.
- Systematyka gleb Polski*, Rocz. Glebozn., 62 (3), Wyd. Wieś Jutra, Warszawa 2011.
- Szafer W., Pawłowski B., *Podstawy geobotanicznego podziału Polski*, w: W. Szafer, K. Zarzycki [red.], *Szata roślinna Polski*, t II, PWN, Warszawa 1972.
- Trampler T., Kliczkowska A., Dmytreko E., Sierpińska A., *Regionalizacja przyrodniczo-leśna na podstawach ekologiczno-fizjograficznych*, PWRiL, Warszawa 1990.
- Tyszkiewicz Z., *Gleba i szata roślinna grądu typowego i zdegradowanego Parku Zwierzynieckiego w Białymstoku*, Zesz. Nauk. PB. Nauki Tech. nr 135. Inżynieria Środowiska z. 12, Białystok 2001, 121-141.
- Wolfram K., *Zielone Płuca Polski: regionalny system ochrony tożsamości przyrodniczej i kulturowej północno-wschodniej Polski*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Biuro Porozumienia Zielone Płuca Polski, Białystok 2004.

---

²⁴ K. Wolfram, *Zielone Płuca Polski: regionalny system ochrony tożsamości przyrodniczej i kulturowej północno-wschodniej Polski*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Biuro Porozumienia Zielone Płuca Polski, Białystok 2004, s. 7.

CZY ISTNIEJE MODEL EUROPEJSKIEGO CMENTARZA? CZYLI O TOŻSAMOŚCI W PROJEKTOWANIU WSPÓŁCZESNYCH ZAŁOŻEŃ SEPULKRALNYCH

Streszczenie: W rozdziale przedstawiono wyniki zadania badawczego realizowanego w latach 2014-2015 pt.: „Wpisywanie nowych cmentarzy w istniejące układy miejskie i wiejskie, na przykładzie wybranych krajów europejskich”. Autorka dąży do zweryfikowania czy na kanwie dokonujących się procesów globalizacji konstytuuje się ogólnoeuropejski model założenia sepulkralnego. Poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy przy projektowaniu współczesnych założeń cmentarnych zespoły projektowe odwołują się do tożsamości krajobrazu kulturowego. W tym celu do badań wytypowano cmentarze zakładane w latach 2001-2015 zarówno w krajobrazie miejskim, jak i wiejskim z państw o zróżnicowanych uwarunkowaniach geograficznych, społeczno-kulturowych i prawnych (69 obiektów badawczych). Badania dowiodły, że mimo iż potrzeba upamiętnienia zmarłych jest wspólna dla całej ludzkości, to w kręgu kultury europejskiej rysują się pewne odrębności jeśli chodzi o formę założenia, jego program funkcjonalny i sposób wpisywania się w kontekst przestrzenny, co pozwoliło zbudować modele cmentarzy.

Słowa kluczowe: cmentarz, założenie sepulkralne, model, projekt, tożsamość

Cmentarz – krajobraz – tożsamość. Relacje pojęć

W człowieku zakorzeniona jest skłonność do dokumentowania, kształtowania obrazu minionych zdarzeń. Jeden z wymiarów, w którym pamięć jest utrwalana stanowi cmentarz. W europejskiej tradycji kulturowej cmentarz odgrywa niezwykle istotną i doniosłą rolę. Stanowi on: strefę sacrum (świętą przestrzeń, której charakter wynika z faktu złożenia oraz przechowywania szczątków wielu pokoleń), archiwum (zbiór informacji o historii społeczności lokalnych), muzeum (zbiór dzieł sztuki sepulkralnej będących odzwierciedleniem swojej epoki) i park zarazem (posiada istotne walory przyrodnicze, kompozycję krajobrazową przepelnioną smutkiem, melancholią i refleksją nad przemijaniem)¹. Cmentarz sprzyja rozwijaniu więzi społecznych, **odbudowuje, wzmacnia tożsamość** i umożliwia kontakt z przeszłością. Jest tekstem kultury i nośnikiem pamięci zbiorowej. Podkreślić należy, iż cmentarz pełni nie tylko funkcje komemoratywne i budujące tożsamość, lecz odzwierciedla również kondycję społeczeństwa. Krajobraz jest surowym weryfikatorem pamięci zbiorowej, a więc odzwierciedla kondycję społeczeństwa w aspekcie pamiętania o przeszłości. Jeśli założenia sepulkralne są zaniedbane, zapomniane – stanowią dowód powolnego wypierania pamięci o dawnych członkach społeczności lokalnej ze świadomości danego społeczeństwa. Ich unifikacja zaś jest sygnałem dla konieczności podjęcia działań na rzecz ochrony tożsamości.

1. Materiał i metody

1.1. Cel badań

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie tendencji w zakresie kształtowania założeń sepulkralnych we współczesnej Europie. Założenie sepulkralne definiowane jest jako kompozycja elementów architektonicznych, rzeźbiarskich oraz krajobrazowych, która nadaje przestrzeni funkcję grzebalną (deponowanie zwłok, szczątków) i komemoratywną. Kompozycja ta stworzona jest w celu dawania impulsu do upamiętniania osób zmarłych.

Tekst dąży do zidentyfikowania atrybutów cmentarzy oraz zaproponowania typologii w zakresie ich kompozycji, programu funkcjonalno-przestrzennego, zastosowanych środków wyrazu artystycznego. Dokonujące się procesy globalizacyjne pozwalają zakładać, iż współcześnie w europejskiej architekturze, architekturze krajobrazu oraz we wzornictwie następuje zrównanie w zakresie wykorzystywanych

---

¹ A. Michałowski, *Architektura krajobrazu w końcu XX wieku. Znaczenie i zadania, Krajobraz kulturowy. Warsztaty dla nauczycieli i metodyków. Zeszyt dydaktyczny*, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Narodowa Instytucja Kultury, Warszawa 2001, s. 5-8.

narzędzi i środków wyrazu. Sugeruje to, iż podobna tendencja zachodzi w kontekście cmentarzy, a na naszych oczach konstryuuje się ogólnoeuropejski model założenia sepulkralnego. W niniejszym tekście autorka dąży do zweryfikowania tego poglądu. Poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy istnieje model europejskiego cmentarza?

1.2. Zakres czasowy badań

Do badań zakwalifikowano założenia przestrzenne projektowane w latach 2001-2015. O wyborze cmentarzy o XXI-wiecznej proveniencji zdecydowały procesy globalizacyjne, zmiany polityczne i ustrojowe, które spowodowały otwarcie granic izolowanych do tej pory państw bloku wschodniego (w tym głównie Polski) od wpływów zachodnioeuropejskich.

1.3. Zakres przestrzenny badań

Nadrzędne kryterium wyboru cmentarzy stanowiła Europa. Wybór obiektów badawczych tylko ze Starego Kontynentu ma swoje uzasadnienie kulturowe, które dotyka tradycji osadnictwa, historii urbanistyki i ruralistyki związanych z kulturą europejską, wykształconą na bazie dokonań antycznej kultury greckiej i rzymskiej.

Tab. 1. Zestawienie pól badań (opracowanie własne)

Regiony Europy	Cechy	Państwo (liczba cmentarzy)
Kraje Śródziemnomorskie (22 cmentarze)	dominujący katolicyzm, kościelny model zarządzania cmentarzami, dominacja inhumacji, niewielki procent kremacji	Hiszpania (6) Włochy (8) Portugalia (2) Francja (6)
Kraje Skandynawskie (21 cmentarzy)	protestantyzm, publiczny model zarządzania cmentarzami, dominacja kremacji, rozbudowane instrumenty prokrajobrazowe w planowaniu przestrzennym	Dania (9) Szwecja (7) Norwegia (5)
Kraje Europy Zachodniej (16 cmentarzy)	laicyzacja, publiczno-prywatny model zarządzania cmentarzami, dominacja kremacji	Belgia (1) Holandia (3) Niemcy (8) Wielka Brytania (1) Luksemburg (1) Szwajcaria (2)
Kraje Europy Środkowej (10 cmentarzy)	katolicyzm, kościelny model zarządzania cmentarzami, dominacja inhumacji	Polska (7) Słowacja (1) Słowenia (1) Węgry (1)

Do realizacji zadania badawczego wybrano państwa, które reprezentują odmienne: dominujące formy pochówku (kremacja lub inhumacja), modele zarządzania cmentarzami (prywatne, komunalne, kościelne) oraz przepisy prawa m.in. w zakresie planowania przestrzennego, urządzania cmentarzy. Zakładając, że tożsamość cmentarzy determinowana jest przez uwarunkowania terytorialne (geograficzne) i społeczno-kulturowe do badań wytypowano cmentarze z następujących państw: Belgia, Dania, Francja, Hiszpania, Holandia, Luksemburg, Niemcy, Norwegia, Polska, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Szwajcaria, Szwecja, Węgry, Wielka Brytania, Włochy. Z każdego państwa wybrano cmentarze zakładane zarówno w krajobrazie miejskim, jak i wiejskim, co przełożyło się na liczbę 69 objętych badaniami obiektów (Tab. 1).

1.4. Metody badawcze

Określenie tożsamości założeń sepulkralnych jest poszukiwaniem jej fizycznych znaków. Znaki te muszą być zidentyfikowane i przeanalizowane według kryteriów specyfiki, unikalności, odrębności, niepowtarzalności, które pozwalają odróżnić jedno założenie sepulkralne od drugiego. W tym celu rozpoznano walory przestrzenne wytypowanych cmentarzy. Rozpoznanie to oparto na cechach identyfikacji zaproponowanych przez Marzenę Siostrzewitowską² tj.: usytuowanie, plan, skala i koloryt. Kategoria „usytuowanie” objęła topos, określenie relacji zachodzących pomiędzy założeniem a kontekstem (krajobrazowym, kulturowym). Kategoria „plan” tyczyła się identyfikacji elementów kompozycji (oś, wnętrze, symetria, wejście, dominanta, akcent, linie i płaszczyzny kierujące wzrok, punkt widokowy, punkt węzłowy), identyfikacji archetypów oraz elementów zagospodarowania (układ komunikacyjny, budynki, zieleń, mała architektura), co przełożyło się na określenie typu kompozycji założenia sepulkralnego (krajobrazowe, architektoniczne, rzeźbiarsko-krajobrazowe, architektoniczno-krajobrazowe). W kategorii „skala” określono „przestrzenność” cmentarza (założenie o małej powierzchni, założenie wielkopowierzchniowe), zaś „koloryt” polegał na identyfikacji środków wyrazu artystycznego w postaci tworzywa i detalu.

---

² M. Siostrzewitowska, *Pojęcie tożsamości przestrzennej miasta*, Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr., 2008, 192-202

2. Uwarunkowania projektowania założeń sepulkralnych w Europie w XXI wieku (2001-2015)

2.1. Pierwotory dla współczesnych założeń sepulkralnych

Podwalinę dla wszelkich prac projektowych stanowią uwarunkowania historyczne, czyli odwoływanie się projektantów współczesnych cmentarzy do utrwalonych przez historię rozwiązań kompozycyjnych takich jak: cmentarz wirydarzowy³, kwaterowy⁴, parkowy⁵, cmentarz-ogród⁶, leśny⁷, ekologiczny⁸, czy wertykalny⁹.

2.2. Uwarunkowania projektowania

Katalog czynników determinujących projektowanie cmentarzy zmieniał się wraz z rozwojem historycznym. Współcześnie za najistotniejsze uznaje się uwarunkowania: społeczno – kulturowe, przyrodnicze (krajobrazowe), prawne (techniczno-planistyczne) oraz przestrzenne.

W ramach **uwarunkowań społeczno-kulturowych** uwzględnia się: 1) percepcję śmierci (czy temat śmierci funkcjonuje powszechnie w społeczeństwie, czy też jest marginalizowany, co przekłada się na lokalizację cmentarza oraz jakość zastosowanych rozwiązań); 2) rolę i znaczenie nadawane cmentarzom przez społeczeństwo, procesy laicyzacji, procesy wzrastającej świadomości ekologicznej¹⁰; 3) stosunek społeczeństwa do kremacji (pochówek urnowy zajmuje ułamek miejsca potrzebnego dla pochówku trumnowego, co skutkuje większą oszczędnością terenu)¹¹ (Tab. 2); 4) współczynnik umieralności, który determinuje dynamikę zapewniania

---

³ Pierwszy cmentarz wirydarzowy założył w latach 1277-1283 Giovanni di Simone. Był to tzw. cmentarz „Campo Santo” (zielony dziedziniec na geometrycznym narysie, otoczony otwierającymi się do wnętrza krużgankami, w których lokowano sarkofagi; kompozycja przywodziła na myśl wyobrażenie raju, w związku z czym nazywana była Świętym polem lub Bożą Rolą).

⁴ XVII-wieczne cmentarze ewangelickie, na przykład cmentarz Bractwa Hernhuckiego Gottesacker.

⁵ Cmentarze zakładane od XIX wieku. Prototyp dla tych założeń sepulkralnych stanowi założony w 1801 roku cmentarz Père Lachaise w Paryżu.

⁶ Ang. „*rural cemetery*”, którego prototypem jest Mount Auburn Cemetery założony przez dr Jacoba Bigelow w 1831 roku jako arboretum.

⁷ *Skogskyrkogården pod Sztokholmem*, arch. Gunnar Asplund, Sigurd Lewerentz, 1915-40.

⁸ A. Długozima, *Zielone pochówki, czyli rzecz o ekologicznych cmentarzach. Eko-cmentarze*, Ekonatura, Nr 10, Wrocław 2010, s. 22-24.

⁹ A. Długozima, *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Wyd. Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa 2011

¹⁰ A. Długozima, M. Rej, *Współczesne tendencje w projektowaniu cmentarzy w Europie*, „Przestrzeń i Forma”, Nr 21, Szczecin 2014, s. 403-416.

¹¹ A. Długozima, *Cmentarze jako ogrody ...*, op. cit.

się przestrzeni grzebalnej i ewentualną konieczność rozbudowy lub poszukiwania nowej lokalizacji dla cmentarza.

Tab. 2. Zestawienie europejskich statystyk kremacji, gdzie „+” oznacza możliwość pochówku urnowego, „-” brak możliwości pochówku urnowego, zaś „*” możliwość pochówku urnowego po spełnieniu warunków określonych przepisami prawa (opracowanie własne na podstawie International Cremation Statistics, 2011)

Państwo	Udział % kremacji	Pochówek urnowy	
		w granicach cmentarza	w innym miejscu
KRAJE SKANDYNAWSKIE (21 cmentarzy)			
Dania	76,0	+	+*
Norwegia	35,3	+	+
Szwecja	77,0	+	-
KRAJE ŚRÓDZIEMNOMORSKIE (22 cmentarze)			
Hiszpania	20,5	+	+
Portugalia	53,5	+	+
Francja	32,0	+	+*
Włochy	13,1	+	+
KRAJE ZACHODNIOEUROPEJSKIE (16 cmentarzy)			
Belgia	49,0	+	+
Holandia	57,0	+	+
Luksemburg	51,0	+	-
Niemcy	70,1	+	-
Szwajcaria	85,0	+	+
Wielka Brytania	73,1	+	+
KRAJE ŚRODKOWOEUROPEJSKIE (10 cmentarzy)			
Polska	9,0	+	-
Słowacja	brak danych	+	+
Słowenia	79,0	+	+
Węgry	36,0	+	+

Uwarunkowania przyrodnicze zaczęto brać pod uwagę wraz z uzmysłowieniem sobie roli miejsc pochówków w typologiach terenów zieleni. Przeprowadzone w XVIII wieku badania stanu sanitarnego cmentarzy dowiodły, że jest on zły a zieleń wysoka może tę sytuację poprawić¹². Zaczęto dowiązywać miejsca pochówków do istniejących terenów zieleni tworząc ciągi ekologiczne. W niektórych państwach

¹² P. Ariès, *Człowiek i śmierć*, PIW, Warszawa 1989.

europijskich obowiązuje wymóg wpisywania cmentarzy w system przyrodniczy, np. w Niemczech¹³.

Uwarunkowania prawne dotyczą regulacji prawnych w zakresie projektowania i zakładania cmentarzy. Dopuszczalne formy pochówków (inhumacja, kremacja, w tym rozsypywanie prochów zmarłego), lokalizacja cmentarza, elementy zagospodarowania przestrzennego, jak również model zarządzania cmentarzem to kwestie unormowane wewnętrznymi przepisami prawa poszczególnych państw europejskich.

Uwarunkowania przestrzenne powiązane są z dynamicznie przebiegającymi procesami urbanizacyjnymi, które poprzez rozrastanie się substandardowych obszarów miejskich wpływają na deficyt wolnych przestrzeni predestynowanych na funkcje grzebalne.

3. Rozważania o sztuce kształtowania współczesnych założeń sepulkralnych

3.1. Kontekst społeczno-kulturowy

Zmysły współczesnego odbiorcy zostały stępione bogactwem codziennych wrażeń, co sprawia, że społeczeństwo XXI wieku oczekuje spektakularności i innowacyjności. Agnieszka Gębczyńska-Janowicz zauważa, iż zorganizowanie spektakularnego przedsięwzięcia ma szansę zwrócić uwagę na cmentarz jako miejsce będące na marginesie pamięci¹⁴. Dodatkowo, z uwagi na kult ciała, tabuizację śmierci współczesność musi znaleźć środki wyrazu artystycznego adekwatne do potrzeb i oczekiwań społecznych.

3.2. Uniwersalność języka narracji

Mimo zróżnicowanej geograficznie i społecznie-kulturowo puli państw z cmentarzami o XXI-wiecznej proweniencji zauważyć można wiele cech wspólnych. Przejawiają się one w stosowaniu uniwersalnych rozwiązań w zakresie: symboliki (koło, kwadrat, krzyż), archetypów (więcej w punkcie 3.3), materiałów (stal kortenowska, beton tłoczony, drewno impregnowane, żeliwo) oraz kolorystyki. Wykorzystywanie ww. materiałów pozwala na atrakcyjne starzenie się cmentarzy, obrazując proces przemijania. Z tego też względu w paletce stosowanych kolorów dominują barwy brązowe, rdzawe. Wskazują one na efemeryczność życia człowieka, jego związek

---

¹³ G. Richter, *Kryteria planowania zieleni na cmentarzach*, Cemetery Art – Sztuka Cmentarna – l'art de cimetièrre. Dokumenty, ICOMOS, Wrocław 1995, s. 201-205.

¹⁴ A. Gębczyńska-Janowicz, *Polskie założenia pomnikowe. Rola architektury w tworzeniu miejsc pamięci od połowy XX wieku*, Neriton, Warszawa 2010.

z naturą i ziemią („z *prochu powstałeś, w proch się obrócisz*”). Wspólną cechą wszystkich objętych badaniami założeń sepulkralnych jest minimalizm. Odwoływanie się do prostych, wręcz prymitywnych form, rezygnacja z ornamentyki, surowość, zdaniem projektantów, wystarczą, by zobrazować stratę, przemijanie. Z uwagi na wzrastającą popularność kremacji elementem zagospodarowania powszechnie spotykanym na wszystkich cmentarzach zakładanych po 2001 roku są kolumbaria¹⁵.

3.3. Elementy archetypiczne i strukturalne kompozycji przestrzennej cmentarzy

Góra, drzewo, woda oraz pustka to cztery archetypy należące do świata przyrody, które konstruują kosmologiczny schemat świata¹⁶. Zidentyfikowano je w przestrzeni analizowanych założeń sepulkralnych w sposób rzeczywisty (faktyczny) lub symboliczny (umowny). W ujęciu strukturalnym kompozycję europejskich cmentarzy budują: granica, brama, droga (prowadzenie) oraz centrum. Archetypy, elementy kompozycji występują we wszystkich objętych badaniami założeniach, ale ich jakość, sposób aranżacji odmienne, co pozwoliło na wygenerowanie trzech modeli europejskich cmentarzy: „Ogród pamięci”, „Miasto umarłych” oraz model synkretyczny, czerpiący rozwiązania w zakresie organizacji przestrzennej, programu funkcjonalnego, symbolizacji z ww. modeli.

4. Synteza badań. Modele cmentarzy

4.1. „Ogród pamięci”

Pierwowzór: cmentarze bractwa herrnhuckiego (Herrnhut Gottesacker), cmentarze leśne (tzw. Skogskyrkogården, Szwecja, arch. Gunnar Asplund, Sigurd Lewerentz, 1915-40), ekologiczne (naturalburial, woodlandburial), np.: Mariebjerg Kirkegård (Dania, arch. Gudmund Nyeland Brandt, 1925-36), Vestre Kirkegård (Dania, arch. kraj. Torben Schønherr, 2000), Sejs-Svejbæk Kirkegård (Dania, arch. kraj. Torben Schønherr, 1984-95), Skødstrup Kirkegård (Dania, arch. kraj. Torben Schønherr, 1995).

Idea projektowa: integracja założenia sepulkralnego z krajobrazem, prostota, skromność, ekologia, związek człowieka z ziemią, z naturą.

Średnia powierzchnia: 0,5 ha

---

¹⁵ W typologii wyodrębniono kolumbaria: ścienne (z niem. *Urnenwände*), kolumnowe, tzw. słupowe (z niem. *Urnenstelen*), dziedzińcowe (z niem. *Urnenhof*), we wnętrzach architektonicznych (z niem. *Urnenhaus*).

¹⁶ M. Swaryczewska, *Sacrum i profanum w krajobrazie kulturowym. Dziedzictwo przestrzeni sakralnej na Warmii*, Wyd. UWM, Olsztyn 2008.

Uwarunkowania terytorialne (geograficzne): kraje skandynawskie (Dania, Norwegia, Szwecja), Niemcy, Szwajcaria oraz cmentarze o małych powierzchniach w krajach Beneluksu (Belgia, Holandia, Luksemburg)

Uwarunkowania społeczno-kulturowe: Ten model cmentarzy powszechnie występuje w państwach, gdzie dominującą formą pochówku jest kremacja, zaś dominującą religią protestantyzm. Grupą zawodową odpowiedzialną za kształtowanie przestrzeni pochówków są architekci krajobrazu. Do pracowni z największym dorobkiem w zakresie projektowania cmentarzy zaliczyć należy szwedzkie *Landskaps Gruppen*, duńskie *Schønherr Landskabarkitekter*, *Preben Skaarup Landskab*, *Wad Landskabsarkitekter*, norweskie *Nygaard*, niemieckie *Mettler Landschaftsarchitektur*, *Planstatt Senner*.

Usytuowanie: „Ogrody pamięci” zakładane są zarówno w krajobrazie niezurbanizowanym: wkomponowane w krajobraz leśny (np. *Duinhof* (NL), w krajobraz otwarty (np. *Fonnensbeak* (DK), *Sandnessund* (NO)), jak również w krajobrazie zurbanizowanym (ze względu na fakt, że funkcję cmentarza mogą spełniać kolumbaria w wyznaczonych kościołach i krematoriach np. *Lommedalen* (NO)).

Archetypy: Archetyp wody wyrażony jest za pomocą układów wodnych (np. *Havstein* (NO), *Täby* (SWE), *Åsane* (NO)), zaś emanacją archetypu góry jest wyniesienie z polami grobowymi np.: *Lommedalen* (NO), *Egense* (DK) oraz kamień jako wypełnienie gabionów (pełnią one rolę ogrodzeń, murków oporowych, kolumbariów) np. *Langenargen* (GER), *Tuttlingen* (GER), *Friedenshügel* (GER).

Kompozycja przestrzenna: „Ogrody pamięci” to założenia krajobrazowe lub założenia rzeźbiarsko-krajobrazowe. Ażurowe, niskie ogrodzenia z kamienia polnego wskazują na głęboko zakorzenioną więź z przyrodą (np.: *Bønes* (NO), *Tilsted* (DK), *Jättå* (SWE)). Na zagospodarowanie „Ogrodów pamięci” składają się zunifikowane płyty nagrobne, mała architektura, układy wodne, które cechuje minimalistyczne wzornictwo. Wspomnieć należy o bogatym katalogu możliwości pochówku prochów: ogród pamięci z grobem wspólnotowym (szw. *Minneslunden*, niem. *Gemeinschaftsgrab*), ogród pamięci z nagrobkami zindywidualizowanymi (szw. *Urngravplats*) lub kolumbarium (szw. *kolumbarier*).

4.2. „Miasto umarłych”

Pierwotność: Cmentarze opierają się na zasadach kompozycyjnych wirydarzy typu *Campo Santo* (XIX-wieczna modyfikacja *Panteones Funerales*), ale można także odnaleźć nawiązania do cmentarzy wertykalnych, czego reminiscencje stanowią rozlokowanie miejsc pochówku na dwóch poziomach (na poziomie niższym znajdują się katakumby, na wyższym kolumbaria oraz tradycyjne pola grobowe).

Projektanci „Miast umarłych” wzorują się na XX-wiecznych arcydziełach sztuki sepulkralnej takich jak: Brion – Vega (Włochy, arch. Carlo Scarpa, 1968), San Cataldo (Włochy, arch. Aldo Rossi, 1978), Igualada (Hiszpania, arch. Enric Miralles i Carme Pinós, 1985).

Idea projektu: Cmentarz w swojej kompozycji, organizacji przestrzennej ma odzwierciedlać tradycyjne miasto. Powinien odzyskać swoją historyczną rolę przestrzeni publicznej.

Średnia powierzchnia: ok. 1-2 ha

Uwarunkowania terytorialne (geograficzne): kraje basenu Morza Śródziemnego (Hiszpania, Portugalia, Włochy)

Uwarunkowania społeczno-kulturowe: „Miasta umarłych” to model cmentarza występujący w krajach, gdzie dominującą formą pochówku jest inhumacja, zaś dominującą religią jest katolicyzm. Projektowaniem założeń sepulkralnych zajmują się pracownie architektoniczne, które w swoim dorobku mają po kilka realizacji cmentarnych np.: Giovanni Vaccarini cmentarze Ortona, Silvi (IT); Amoretti & Calvi Architetti cmentarze Armea, Santo Stefano (IT).

Archetypy: Dominacja architektury i jej prostota to nadrzędne cechy cmentarzy „Miast umarłych”. Niewielki udział zieleni wysokiej sprawia, że archetyp drzewa jest w tym modelu założenia sepulkralnego bardzo czytelny. Występujące sporadycznie drzewa symbolizują łącznik między światem żywych a światem zmarłych; np. Borgaretto, Bagnolo Mella (IT). Archetyp wody w kompozycji cmentarzy wyrażony jest poprzez układy wodne w formie statycznej, stojącej, tzw. „studni pamięci”; np.: Pedreguer (ESP), Moraleja (ESP).

Kompozycja przestrzenna: „Miasto umarłych” to założenie architektoniczne. Tożsamość tych cmentarzy wyrażona jest za pomocą wyraźnych, materialnych ram (przestrzeń ograniczana jest tradycyjnymi przegrodami budowlanymi, jak mur, płot, żywopłot); np.: Luz (PO), Estrela (PO), Borgaretto (IT). Bardzo często w roli ogrodzenia występują kolumbaria; np. Giussano (IT), Capoluogo (IT). Repertuar elementów zagospodarowania przestrzennego imituje rozwiązania stosowane w sztuce ogrodowej, np. impluvium – prostokątny basen w posadzce rzymskiego domu atrialnego gromadzący wodę opadową współcześnie stanowi atrakcyjny układ wodny na cmentarzu.

Podsumowanie

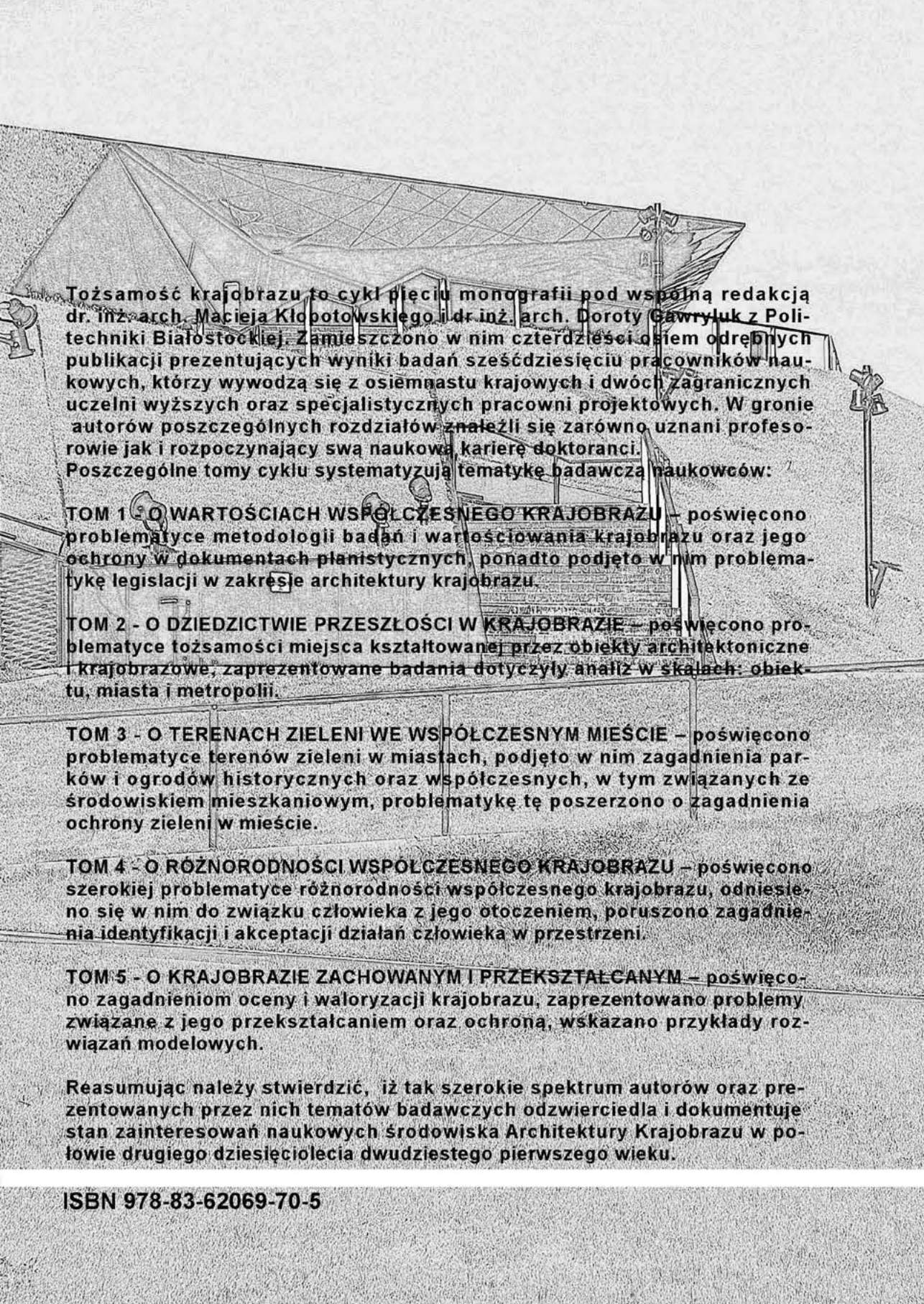
Badania dowiodły, że mimo iż potrzeba upamiętnienia bliskich zmarłych jest wspólna dla całej ludzkości, to w kręgu kultury europejskiej rysują się pewne odrębności jeśli chodzi o formę założenia, jego program funkcjonalny i sposób wpi-

sywania się w kontekst przestrzenny, co pozwoliło zbudować 3 modele cmentarzy: „Ogród pamięci”, „Miasto umarłych” oraz typ synkretyczny, czerpiący z dorobku dwóch wymienionych wcześniej modeli.

Rozwiązania formalne dotyczące kreowania założeń sepulkralnych, które przyjęły się na gruncie jednego społeczeństwa, są propagowane w innych kręgach kulturowych. Za zasadniczy czynnik konstytuowania się tożsamości kulturowej uznaje się uwarunkowania geograficzne, terytorialne („wszelki regionalizm tkwi w ziemi”). Obecnie zauważyć można odejście od tego imperatywu. Zauważyć można uniwersalne klasyczne kanony, narzucane odgórnie z innego regionu, wytwarzają jednolitość budowania, która naciska na duszę. Należy wyrazić nadzieję, iż wiedza o zidentyfikowanych modelach cmentarzy, uświadomienie głównych determinant projektowania miejsc pochówku przyczyni się do świadomego kształtowania krajobrazu kulturowego, w tym założeń sepulkralnych, w zgodzie z „duchem miejsca”, czyli tożsamością.

Literatura

- Ariès P., *Człowiek i śmierć*, PIW, Warszawa 1989.
- Długozima A., *Zielone pochówki, czyli rzecz o ekologicznych cmentarzach*. *Eko-cmentarze*, *Ekona-tura*, Nr 10, Wrocław 2010, 22-24.
- Długozima A., *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Wyd. Sztuka ogrodu Sztuka krajobrazu, Warszawa 2011.
- Długozima A., Rej M., *Współczesne tendencje w projektowaniu cmentarzy w Europie*, *Przestrzeń i Forma*, Nr 21, Szczecin 2014, 403-416.
- Gębczyńska-Janowicz A., *Polskie założenia pomnikowe. Rola architektury w tworzeniu miejsc pamięci od połowy XX wieku*, Neriton, Warszawa 2010.
- Michałowski A., *Architektura krajobrazu w końcu XX wieku. Znaczenie i zadania*, *Krajobraz kulturowy*. Warsztaty dla nauczycieli i metodyków. Zeszyt dydaktyczny, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Narodowa Instytucja Kultury, Warszawa 2001, 5-8.
- Richter G., *Kryteria planowania zieleni na cmentarzach*, *Cemetery Art – Sztuka Cmentarna – l'art de cimetièrre*. Dokumenty, ICOMOS, Wrocław 1995, 201-205.
- Siestrzewitowska M., *Pojęcie tożsamości przestrzennej miasta*, *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr.*, 2008, 192-202.
- Swaryczewska M., *Sacrum i profanum w krajobrazie kulturowym. Dziedzictwo przestrzeni sakralnej na Warmii*, Wyd. UWM, Olsztyn 2008.

Tożsamość krajobrazu to cykl pięciu monografii pod wspólną redakcją dr. inż. arch. Macieja Kłopotowskiego i dr. inż. arch. Doroty Gawryluk z Politechniki Białostockiej. Zamieszczono w nim czterdzieści osiem odrębnych publikacji prezentujących wyniki badań sześćdziesięciu pracowników naukowych, którzy wywodzą się z osiemnastu krajowych i dwóch zagranicznych uczelni wyższych oraz specjalistycznych pracowni projektowych. W gronie autorów poszczególnych rozdziałów znaleźli się zarówno uznani profesorowie jak i rozpoczynający swą naukową karierę doktoranci. Poszczególne tomy cyklu systematyzują tematykę badawczą naukowców:

TOM 1 - O WARTOŚCIACH WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono problematyce metodologii badań i wartościowania krajobrazu oraz jego ochrony w dokumentach planistycznych, ponadto podjęto w nim problematykę legislacji w zakresie architektury krajobrazu.

TOM 2 - O DZIEDZICTWIE PRZESZŁOŚCI W KRAJOBRAZIE – poświęcono problematyce tożsamości miejsca kształtowanej przez obiekty architektoniczne i krajobrazowe, zaprezentowane badania dotyczyły analiz w skalach: obiektu, miasta i metropolii.

TOM 3 - O TERENACH ZIELENI WE WSPÓŁCZESNYM MIEŚCIE – poświęcono problematyce terenów zieleni w miastach, podjęto w nim zagadnienia parków i ogrodów historycznych oraz współczesnych, w tym związanych ze środowiskiem mieszkaniowym, problematykę tę poszerzono o zagadnienia ochrony zieleni w mieście.

TOM 4 - O RÓŻNORODNOŚCI WSPÓŁCZESNEGO KRAJOBRAZU – poświęcono szerokiej problematyce różnorodności współczesnego krajobrazu, odniesiono się w nim do związku człowieka z jego otoczeniem, poruszono zagadnienia identyfikacji i akceptacji działań człowieka w przestrzeni.

TOM 5 - O KRAJOBRAZIE ZACHOWANYM I PRZEKSZTAŁCANYM – poświęcono zagadnieniom oceny i waloryzacji krajobrazu, zaprezentowano problemy związane z jego przekształcaniem oraz ochroną, wskazano przykłady rozwiązań modelowych.

Reasumując należy stwierdzić, iż tak szerokie spektrum autorów oraz prezentowanych przez nich tematów badawczych odzwierciedla i dokumentuje stan zainteresowań naukowych środowiska Architektury Krajobrazu w połowie drugiego dziesięciolecia dwudziestego pierwszego wieku.